

זמן תפילה

על מנהג החסידים להאריך בתפילה

אף שמתאחר זמנה (א)

א ווארט פון רבי'ן
דיוקים בדברי והנהגות
כ"ק אדמו"ר שליט"א

מוגש ע"י הרה"ת ר' יוסף ישעי' שי' ברוין
משפיע במתיבתא בסידני, אוסטרליה

הפעם נתייחס לשאלה ששלח למערכת א' התמימים (בעילום שם), שאלה מעניינת שכבר דנו בה בכ"מ. מפאת קוצר היריעה, נפרסם את חלקו בגליון זה ואת המשכו בפעם הבאה.

יש ליישב הדבר ע"פ דין, בקושי עכ"פ...

שאלה: במכתב מי"ג ניסן תשי"ב להרה"ח וכו' ר' יצחק דובאוו (נדפסה באג"ק ח"ה ע' שיב ובלקו"ש חי"ט ע' 457), כותב כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א:

"במ"ש חוות דעתו כיון שהוא הבעל קורא במילא גורם לו להתחיל ברוך שאמר אחר חצות.

הנה לדעתי לא נכון הדבר, כי אף שיש ליישב הדבר ע"פ דין בקושי עכ"פ, כיון שקורא ק"ש קטנה וכו', אבל במחנו בטח יש להתחשב עם הענין דמה יאמרו הבריות, וכמובן שאין זה דומה אם מתחילים בעוד מועד ומתפללים כל העת אלא שבדרך ממילא מגיעים לברוך שאמר כחצות, דאז עכ"פ עסקו בענין התפלה וההכנה לזה מקודם, משא"כ בנדון דידי' שהוא הקורא בתורה שאין לזה שייכות לתפלה והכנתה". עכלה"ק.

ולדידי צע"ג, איך ניתן "ליישב הדבר ע"פ דין" להתפלל אחר חצות "כיון שקורא ק"ש קטנה", והרי ק"ש ותפלה שתי מצות שונות הן לגמרי, ומה יועיל קיום **מצות ק"ש** לזה שלא יעבור על איחור **זמן תפלה** (ומפורש הדבר בשו"ע אדה"ז ספ"ט ס"א: "ולכן צריך ליזהר בחורף להשכים להתפלל בענין שיגמרו תפלת י"ח קודם שליש היום **אע"פ שכבר קראו ק"ש בעונתה קודם התפלה**")?

שאלה זו שאלתי לגדולים וטובים, ואין פותר, ואבקש אם יוכל להואיל בטובו לעיין בסוגיא זו ולהסביר הענין כיד ה' הטובה עליו.

תשובה: בטרם החלי לענות בעז"ה על השאלה האמורה, עלי להקדים כמה הקדמות, פשוטות אבל מוכרחות:

1) למרות הקושי הבולט בדברי כ"ק אד"ש האמורים, פשוט ומובן שככל דברי כ"ק אד"ש יש להם מקור מוצק ויסוד נאמן בהלכה, ובלשון כ"ק אד"ש הנ"ל "שיש ליישב הדבר **ע"פ דין**" (אף שמוסיף "בקושי עכ"פ", והיינו שאי"ז ע"פ ההבנה הפשוטה והרגילה וכו'), ועל כגון דא כבר ציטטנו כמה פעמים את דברי הירושלמי (פאה פ"א ה"א) "כי לא דבר רק הוא מכם, ואם הוא רק מכם הוא, למה שאין אתם יגעים בתורה" (וראה אג"ק כ"ק אד"ש ח"א ע' רצא. ועד"ז בכ"מ).

2) כפשוט שהבא לקמן הוא **בדרך אפשר ולענ"ד בלבד**, ובפרט שעמקו דברי רבותינו נשיאינו, כנודע.

תפלה אחרי "סוף זמן תפלה"

א. הנה, פשוט שבנדו"ד מדובר אודות תפלה **לאחר חצות דייקא**, ובזה נזקק כ"ק אד"ש לחדש שג"ז "יש ליישב . . ע"פ דין" מצד קריאת ק"ש קטנה וכו' (וכפי שיתבאר לקמן). אמנם, בלא"ה יש מקום עיון מצד זה שמתפלל לאחר זמן תפלה, שזמנה עד סוף ד' שעות (שו"ע (ודאדה"ז) או"ח ספ"ט ס"א, וכנזכר בשאלתך). ועד"ז, ברכות ק"ש זמנם רק עד סוף ד' שעות (שו"ע (ודאדה"ז) או"ח סנ"ח ס"ו (ס"י)), ולא נחית כ"ק אד"ש לזה כלל.

וי"ל בזה, דאף שנפסקה ההלכה בשו"ע ש"אם עבר והתפלל אחר ארבע שעות עד חצות "אין לו שכר תפלה בזמנה"[1], מ"מ [נוסף לזה, שבמקום אונס מותר לאחר זמן תפלה (ראה לדוגמא שו"ע אדה"ז סע"א ס"א), ובנדו"ד, כבר התירו פרושים את הדבר לאחר זמן תפלה מצד גודל ערך מעלת ההכנה לתפלה[2] (וההוספה

---

1) ולהעיר, שי"א דהמתפלל לאחר ד' שעות עד חצות, דינו כמתפלל תפלת תשלומין (לאחר מנחה) – ראה ב"י (ספ"ט סק"א ד"ה ואם, דלא גרע ממתפלל אחר שהגיע תפלת המנחה). ב"ח (שם), פר"ח (שם). ועוד. והרי תפלת תשלומין היא ע"ד תפלת נדבה (ראה בגליון הבא בעז"ה) וכמי שאינו מצווה ועושה (ובפרט שתשלומין בד"כ פירושו שה"ז רק השלמת חלקו ולא כעיקר זמנו [ראה לקו"ש חכ"ח ע' 77. לקו"ש ח"ט ע' 254. אבל בפרישה (לקמן ס"ה) שבתפלת תשלומין מקבל שכר כמתפלל בזמנו, ומ"מ, לדידי' צ"ל דאחר ד' שעות גרע יותר ממתפלל לאחר מנחה, כיון שאינו מקבל שכר תפלה בזמנה]. אמנם בשו"ע אדה"ז (סע"א ס"א, ממג"א שם סק"א) דאונן מתפלל לאחר ד' שעות, משמע שאי"ז מדין תשלומין, דא"כ מדוע יכול להתפלל כיון שלא נתחייב בזמן החיוב. ושקו"ט בזה – ראה שיח תפלה ע' שיח ואילך. ישראל והזמנים ע' נט בשוה"ג. ואכ"מ.

2) ע"ד האיחור לתפלה מחמת ההכנה – להעיר מברכות רפ"ה היו שוהין שעה אחת ומתפללין. וראה אוצר הגאונים לברכות ט, ב (חלק התשובות) שנהגו להשכים בשבתות ויו"ט ללמוד קרוב לב' שעות אחר שהגיע זמן ק"ש ואח"כ מתפללים. וכ"ה בכ"מ (נסמנו בישראל והזמנים ע' ע). [ולהעיר מספר האסופות (נדפס בשיח תפלה ע' עה) שבשבת ויו"ט מותר לעבור זמן ק"ש, ואי"ז פושע. ובחוקת התורה לבן הרא"ש (נדפס שם ע' צג) שבשבת ויו"ט אין אנו קורין ק"ש בעונתה. וכ"כ בתיקונים והוספות לסידור רבינו שלמה מגרמיזא שבשבת "אין חובה לקרות ק"ש בעונתה כ"כ כמו בחול". אבל, במג"א (ובשו"ע אדה"ז) או"ח סרפ"א סק"א (ס"א) שלא יעבור זמן ק"ש ותפלה]. וראה בשו"ת דברי ישראל (ח"א ספ"ג). ואכ"מ.

ועד"ז מצינו שאיחרו זמן תפלה משום הכנת הגוף ונקיות המעכבת את התפלה – ראה שו"ע או"ח ס"פ ס"א, ובנו"כ.

ולהעיר מהשקו"ט אי טבילת עזרא (הכנה לתפלה) דוחה זמן תפלה – ראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' עב.

כן יש להעיר משו"ת בשמים ראש בכסא דהרסנא (סי"ט) שהחסיד מהר"י קוצינגן (הקדמון) הי' לומד מתוך ספרי סודות התורה, ועבר זמן התפלה **ולא פסק**, כיון שהעוסק במעשה מרכבה אינו פוסק. (ואף שיש מפקפקין בהנ"ל (ראה דע"ת למהרש"ם מברזאן) – מ"מ הובאו דבריו הנ"ל בכ"מ. [ולכאו' צ"ע המקור דהנ"ל. וי"ל שהוא **ע"ד** המבואר בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) במה שרשב"י לא הפסיק אפי' לק"ש, כיון שעסק במשנה דעדיפא

בכוונת התפלה שנגרמת ע"י"ז, וכדלקמן ס"ג), ולא גרע מאונס[3] (וכ"כ בפסקי דבר יהושע ע' ה לענין ברכות ק"ש) — עוד זאת י"ל, יתירה מזו, ד]סמכינן על השיטות דנקרא "תפלה בזמנה", וכדעת שו"ת משכנות יעקב (סוס"י פ) שכתב דגם לגבי תמיד של שחר לא מצינו איסור ברור שלא להקריבו אחר ד' שעות[4], ובדיעבד ליכא עיכובא עד חצות. וכ"כ בספרו קהלת יעקב (ברכות כח, א). [ודבריו — לענין ברכות ק"ש עד חצות — הובאו בחידושי הצ"צ, וכדלקמן ס"ב].

וכסברא זו, דבדיעבד ה"ז בכלל זמן תפלה, כ"ה בס' המאורות (ברכות כו, א) ש"אפילו עבר במזיד ולא התפלל בארבע שעות, חייב להתפלל שחרית עד חצות כיון דרבנן ס"ל שתפלת השחר עד חצות". ומשמע קצת[5], שר"ל דלענין זה סמכינן ארבנן דהוי בכלל תפלה בזמנה. וכ"כ להדיא בסדר משנה (תפלה פ"ג ה"ב) דבדיעבד קיי"ל כרבנן דמתפלל עד חצות. וכ"ה במקור חיים (לבעל חות יאיר) ספ"ט סק"א בסופו. וכן ראיתי בשולחן הטהור (להרה"צ וכו' מקאמארנא) ספ"ט (בזר זהב סוסק"ב) שיש שיטה שעד חצות הוי בכלל תפלה בזמנה*[5]. ובסה"ש תורת שלום (ע' 118) שאדמו"ר מהר"ש נ"ע אמר כן בשם שו"ת הרשב"א[6].

ברכות ק"ש אחרי זמן תפלה

ב. ועד"ז י"ל בנוגע לברכות ק"ש, שאף שזמנם רק עד סוף ד' שעות כזמן תפלה וכנ"ל, מ"מ מצינו לכמה מהראשונים דס"ל שזמנם עד חצות — ראה בחידושי הרשב"א ברכות (יא, א) בשם התוס' דמספקא להו אם לא הפסיד הברכות כל היום, או שמא עד חצות כזמן תפלה לרבנן. ומשמע דעד חצות ודאי יכול לומר ברכות ק"ש. וכ"ה בריקאנטי (דיני ק"ש אות ה). ארחות חיים (להר"א מלוניל — הל' ק"ש אות ה). ס' האשכול בשם חכמי צרפת (דיני ק"ש) סימן ה. **ועוד**.

ומצינו באחרונים שכתבו שיש לסמוך ע"ז **להלכה** — ראה בשו"ת משכנות יעקב (סע"ז וס"פ). והביא דעתו בחידושי הצ"צ (ברכות פ"א מ"ב) ד"ה לא הפסיד. [וראה בשו"ת חיים שאל (להחיד"א — ח"ב סל"ח אות ע) ד"המיקל לא הפסיד". וכ"כ בספרו קשר גודל (ס"ו אות ד). וכן העיר בהגהות חת"ס (לשו"ע או"ח סנ"ח) דכיון דקיי"ל דזמן תפלה בדיעבד עד חצות, ה"נ זמן ברכות ק"ש[7]. ובשו"ת רב פעלים (ח"ב סי"ב) כתב די"ל דע"פ

ממקרא. ולפ"ז י"ל, דמעשה מרכבה עדיפא דאפי' כשאין תורתו אומנתו "כגון אנו" (שבת יא, א), אינו מפסיק לתפלה. וראה בלקו"ש ח"ז ע' 360, דאף שתורתו אומנתו שייך גם בלימוד הנגלה, מ"מ בזהר (ח"ג רלח, ב) מפרש דהיינו כשהוא "דירה לשכינתא", והרי דוקא "מארי קבלה . . עבדין לה דירה" (תקו"ז בהקדמה (א, ב)). ואכ"מ. וי"ל עד"ז בנוגע ללימוד דא"ח לפני התפלה.

ולהעיר, שגם כש"תורתו אומנתו" מתפלל מזמן לזמן, (ו)כשרוצה להתפלל בבחי' "תפלת נדבה" (ראה בהנסמן בלקו"ש שם ע' 356 הערה 11. ע' 357 הערה 17 ובשוה"ג). ועד"ז בנדו"ד, להמבואר לקמן בפנים (ס"ד) דהמאחרים זמן תפלה ה"ז ע"ד תפלת נדבה. ולהעיר מרש"י (ד"ה חברים — שבת יא, א) דאין מפסיקין לתפלה משום דהוי דרבנן, ועפ"ז כתב בטוב ראי' (ברכות ח, ב) דהכוונה שעצם מצות תפלה יכול לקיים בזמן אחר ביום. וע"ד משנ"ת לקמן בפנים (ס"ד) שבמאחר זמן תפלה מצד הכוונה ה"ז מקיים מצות תפלה מה"ת. אבל ראה במגילת אסתר (מ"ע ה) שהיו מתפללים תפלה אחרת, ולא בנוסח התפלה והיו מקצרין בה. וצע"ק, דלכאו' "**אסור** להם להתפלל" (מג"א סקי"ד). וראה בהנסמן בהערות וציונים להל' ת"ת לאדה"ז (אשכנזי) פ"ד ס"ה הערה 3/ג). וי"ל ע"פ יפ"מ לירושלמי ברכות (שם סי"א בהגה) שיש לחלק בין הפסק באמצע הלימוד להפסק בין ענין לענין. ועוי"ל ע"פ דברי שו"ת ארץ צבי (שבגליון הבא, וכדלקמן בפנים ס"ה) שכשמתפלל בדביקות ה"ז דוחה מצות ת"ת. ואכ"מ].

3) ולהעיר, מדין עוסק במצוה (שו"ע או"ח סל"ח ס"ח), עוסק בצ"צ (שם סצ"ג ס"ד), ועוד. ובדרישה (יו"ד שסמ"א — הובא במג"א סצ"ג סק"ה) כתב בזה"ל: "מה לי אונס אבילות או עסק במצוה . . דהא כשעוסק בצ"צ **ג"כ עובד ה' הוא**". וראה בערוה"ש (סק"ח ס"ו) לענין הפסד ממון ודאי (משא"כ ברמ"א סק"ח ס"ה), וכ"ש בהפסד כוונת התפלה. [וראה בדברי תורה להרה"צ וכו' ממונקאטש ח"א אות טז בשם בעל חידושי הרי"ם שהתיר לאחר זמן תפלה משום מסחר]. וראה בשו"ע אדה"ז סק"ח סי"ב (מב"י שם) דאינו נקרא מזיד אלא כשמבטל בשאט נפש וכו', והרי שוגג קרוב למזיד דינו כשוגג. ולהעיר, שמצינו בכיו"ב שביטלו זמן תפלה בכ"מ (בשבתות) מפני טעמים שונים — ראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' סט מתולדות מהר"מ שיק. ועוד.

4) וכ"ה בראשון לציון (ברכות כו, ב) לבעל אוה"ח שבדיעבד יתכן שאפשר להקריב קרבן תמיד אחר חצות. וכ"כ בשו"ת מהרי"א אסאד (ס"ז) דבדיעבד גם לר"י מקריב עד חצות דעד חצות מיקרי בוקר מה"ת, ועי"ש עוד שכתב דזמן תפלה וזמן תמיד הוא עד חצות (אף שנפסקה הלכה כר"י שהוא עד ד' שעות).

ובאמת, מפורש כן בילקוט שמעוני (פינחס רמז תשפ), וספרי זוטא (פ' פינחס) "יכול אם עברו ארבע שעות לא יהי' כשר ת"ל תעשה בבוקר" (ודלא כשו"ת שבט הלוי ח"א סכ"ב שכתב דודאי אסור להקריב התמיד אחר שעה ד'). אלא, ששם משמע ג"כ דמותר להקריבו לאחר חצות, ממה שאמרו "ומנין אף לאחר חצות ת"ל אשר תקריבו לה"". ובזית רענן (להמג"א) שם פי' שהכוונה, שגם אם לא הקריבו תמיד של שחר אי"ז מעכב לתמיד של בין הערביים (וכבמנחות מט, א: לא הקריבו כבש בבוקר יקריבו בין הערבים). ולשיטתי' אזיל — ראה מג"א סרפ"א סק"א שתמיד של שחר קרב **לכל המאוחר** בד' שעות, ועי"ש בנו"כ. אמנם בציונים לתורה (כלל לז) דחה לדברי הזית רענן, וכ"כ בעינים למשפט ברכות כו, א, אות ח (ע' קסט), עי"ש. ור"ל דכוונת הספרי כפשוטו דבדיעבד אפשר להקריב תמיד של שחר כל היום. (ועי"ש במפתחות דאולי כוונת הספרי רק לחצי שעה שאחר חצות, דתמיד של בה"ע קרב לאחר ו' ומחצה). וכתב, דאפשר דכוונת הספרי רק בנוגע לזריקת הדם, עי"ש בארוכה. ואולי גם מכאן סמך לאיחור התפלה לאחר חצות.

אמנם בפי' הראב"ד לעדיות פ"ו מ"א מוכח שעדותו של ר' יהודה בן בבא "על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות", היינו שאין להקריבו אח"כ. ובציונים לתורה הוכיח כן מהרשב"א (מגילה כ, א). ובהשקפה ראשונה מוכח להיתר, מהקס"ד בגמ' (ברכות כו, א) שאין להשלים מנחה בערבית כיון דעבר יומו בטל קרבנו, ומשמע הא בזמן מנחה לא בטל קרבנות דשחרית, ועי' ברש"י שם ד"ה וכאן, ובהגהות הרש"ש. וראה בהנסמן בלקו"ש חל"ה ע' 125 הערה 9.

5) אבל, הכרח גמור אינו, די"ל (אף דאי"ז במשמעות לשונו) דר"ל כמש"כ הב"י (או"ח ספ"ט ד"ה ואם), דמה שמותר להתפלל עד חצות הוא לא מכח סברת רבנן דזמן תפלה עד חצות, אלא מדאמרי רבנן עד חצות, צ"ל בכדי שלא לאפושי פלוגתא, דלכו"ע מדי' שעות עד חצות יהבי לי' שכר תפלה, אלא דלר"י לא יהבי לי' שכר תפלה בזמנה, ולרבנן יהבי לי' שכר תפלה בזמנה, ועי"ש שהעמיס כן בלשון הרי"ף והרא"ש שכתבו "ואע"ג דליתא לדרבנן וכו'". אמנם, כאן שכותב "כיון דרבנן ס"ל" משמע יותר דהוא מכח סברת רבנן.

*5) וראה במרכבת המשנה (הל' תפלה פ"ג ה"א) דזה שמתפלל בדיעבד עד חצות, אף שעבר זמן הקרבנות, ותפלות כנגד קרבנות תקנום, מ"מ עדיין הוא בכלל תפלות אבות תקנום, ומצד תקנת האבות נמשכת תפלת שחרית עד חצות. וכ"כ בשולחן הטהור ספ"ט (בזר זהב סק"ב), וראה פירוש ר' מרדכי הענא להרמב"ם (נדפס בספר שיח תפלה ע' שכו). ודבריו צ"ע. ואכ"מ.

6) ובהערת כ"ק אד"ש שם בשוה"ג: "כנראה יש כאן טעות של המעתיק (ראה ברכות לז, א [לכאורה צ"ל: כו, א] ופוסקים שם, ודעת הרשב"א בפרט בב"י או"ח ספ"ט ורמ"א ספ"ט סס"א. ולהעיר מהב"ח וט"ז ופרישה שם).

7) בגוף קושיית החת"ס — ראה בהנסמן בס' ישראל והזמנים ע' נו ואילך. וראה מש"כ בקובץ הארבעים ע' קו ואילך.

סוד מקום לאומרן גם אחר ד' שעות. (אלא שחזר בו בספרו עוד יוסף חי פ' וארא סי"ז)]. וכן פסק בקצוה"ש סי"ט סי"ג **להלכה, ושכן מנהג העולם**. גם במשנ"ב (סנ"ח בבה"ל ד"ה קורא) העלה להקל במקום אונס עד חצות (וכ"כ במשנ"ב סע"א סק"ד לענין אונן, ובספרו מחנה ישראל פ"א לענין חיילים בצבא).

ויתירה מזו, דלדעת הרמב"ם (ק"ש פ"א הי"ג) יכול לקרותה בברכותי' כל היום[8], ובעינים למשפט ברכות י, ב אות ה (ע' מב) ציין לכמה ראשונים שסוברים כן. ועי' במהריי"ל (הל' ק"ש) דבמקום אונס יש לסמוך ע"ז. [וכ"פ הפר"ח (או"ח סנ"ח). ובמשמרת שלום (או"ח ספ"ט) כתב **דנהוג עלמא כוותי'**. ובשו"ת חיים שאל (הנ"ל) כתב דאין למחות בידי המקילין לסמוך במקום אונס על שיטת הרמב"ם ודעימי'. וראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' עז ואילך]. וכיון שכן, לא גרעא מעלת ההכנה לתפלה וכוונת התפלה מאונס, שאז מותר להתפלל לאחר ד' שעות עד חצות, וכן יכול לקרות ק"ש בברכותי' (עד חצות או כל היום, למר כדאית לי' ולמר כדאית לי').

והנה כ"ז מיישב רק ההנהגה להתפלל ולברך ברכות ק"ש לאחר זמן תפלה, אמנם בנדו"ד מדובר יתירה מזו, **להתפלל לאחר חצות**, שבזה כבר עבר זמן תפלה לכו"ע*[8]. ומשו"ה נזקק כ"ק אדמו"ר לומר "שיש ליישב הדבר ע"פ דין . . כיון שקורא ק"ש קטנה וכו'" (וכפי שיתבאר לקמן).

תפלה בכוונה או בזמנה?

ג. והנה, פשוט שיישוב הנהגה האמורה להתפלל אחר חצות הוא בהתאם להמובא בכ"מ בטעם הנהגת כו"כ חסידים ואנשי מעשה[9] לאַחֵ זמן ברכות ק"ש ותפלה, ומתפללים באריכות וכו' שלא בזמנה, שהוא ע"פ פסק המשנה (ברכות רפ"ה) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש[10], והיינו שנדרשת הכנה מתאימה בכדי שיוכלו להתפלל בכוונה הרצוי', ונפסקה ההלכה (רמב"ם הל' תפלה ס"ד הט"ו) שתפלה בלא כוונה **אינה תפלה**[11]. ועפ"ז מובן שהכוונה נוגעת יותר מאשר הדיוק בזמן, כיון שבלעדה התפלה בטלה לגמרי (ראה לקו"ש ח"ט ע' 271. חכ"ט ע' 293. ועוד).

ואת"ל, הרי גם סברא זו – להעדיף תפלה בכוונה על תפלה בזמנה – מפורשת בשו"ע, והוא שהמשכים לצאת לדרך מתפלל מעומד קודם צאתו, אע"פ שעדיין לא הגיע עיקר זמנה שהוא

---

8) ולכאורה, לא גרע מק"ש של ערבית שנהגו לקרותה בברכותי' לפני זמנה (ולפני פלה"מ) כדלקמן בפנים (ס"ג). ובע"כ צ"ל להלכה שזמן ברכותי' כל היום, וע"פ שו"ת הרשב"א (ח"א סמ"ז) שברכות ק"ש אינן שייכות לק"ש, הובא בשו"ע אדה"ז סנ"ט ס"ד, ובתניא פמ"ט. וראה שו"ת הרדב"ז ח"ה סקנ"ו. ואכ"מ.

ולהעיר מהשקו"ט בדעת הרמב"ם אי הוי דין נוסף וקיום מחודש של ק"ש וברכותי' (ויתכן שכל החומרות שבמצות ק"ש נוהגות גם בזה), או דהוי "כקורא בתורה" ממש (ראה שיח תפלה ע' שז). ובס' הליכות שלמה ע' צג (אף שהנ"ל מצדד בשיח תפלה שם דאי"ז בגדר קיום מצות ק"ש כלל) כתב, דמ"מ מותר לקרותה בת"ב לאחר שעבר זמנה (אף שאסר אמירת תהלים), דלא הוי כקורא בתורה ממש. ואכ"מ.

*8) אבל להעיר מדעת הראבי"ה והרוקח ועוד (וכ"מ בלשון הרי"ף והרא"ש ברכות כו, א) – ונסמנו בעינים למשפט (שם אות ח (ע' קסט)) – ושכר תפלה שלא בזמנה יהבו לי' אף אחרי חצות. וכ"מ ברש"י (ד"ה לק"ש – ברכות טו, א) "דכל היום זמנה הוא" (ומשו"ה צריך לחזור אחר מים ואינו חושש שמא יעבור הזמן), "משום דתפלה רחמי וכל אימת דבעי מצלי ואזיל" (בה"ג ומחז"ו ועוד). ושקו"ט בזה בעינים למשפט על אתר (אות ב (ע' פא)).

אבל לא הובא בפנים, כי: א) גדולי הפוסקים אשר מפיהם אנו חיים לא הביאו כלל שיטה זו, משא"כ המובא בפנים (דעד חצות זמנה היא) שסמכו ע"ז בכ"מ להלכה. ב) ועיקר: לשיטה זו צ"ל דתשלומין עדיפא, דאז מקבל שכרו משלם (ע"י"ש בעינים למשפט. פרישה דלקמן בפנים (ס"ה)), וא"כ עדיפא מינה י"ל שהתפללו מדין תשלומין. וכדלקמן בפנים (ס"ה).

9) משא"כ בנוגע לצדיקים וכו', שהם למעלה מן הזמן (ולהעיר מיומא כח, ב, לענין זמן תפלה "אנן מאברהם ניקום וניגמר"), ובבחי' תורתם אומנתם, וע"ד רשב"י שהי' מתפלל משנה לשנה (תר"י לר"ף ברכות ח, א) ור"י הוה מצלי מתלתין יומין לתלתין יומין (ר"ה בסופה). וראה לעיל הערה 2. וידוע מארז"ל (ברכות ח, א ושם בשינוי לשון. אבל כ"ה בתשב"ץ קטן) "אימתי עת רצון בשעה שהצדיקים מתפללין". [וראה בלקו"ת (ר"פ שמיני) שיש צדיקים שעבודתם ברוחניות ביחודים ועליות (כגון רשב"י והאריז"ל. ובמאמרי אדה"ז על מארז"ל ע' קמד הוסיף: והבעש"ט ז"ל וחביריו בדורו), וא"צ שיקיימו מצות מעשיות כאכילת מצה בפסח וכה"ג (וראה ד"ה שלח לך תשי"א. ונקדשתי תשמ"ז. מאמר שני המאורות לב, ב. ואכ"מ). ואף שאין הנדון דומה לראי', מ"מ מצינו שהם למעלה מקיום המצות בגשמיות במדידות זמן ומקום שלמטה. [וראה בהערות וביאורים אהלי תורה גליונות תרטז ותריז]. ובס' ישראל והזמנים ע' סו הביא מכ"מ דצדיק ה"ה כמלאך שאינו מתפלל וכו']. אמנם, במאמרי אדה"ז הקצרים ע' שצז מבואר, דהצדיקים ששרשן מבחי' אצילות ביותר, דהיינו עצמות אלקות, עליהם נאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, ולכן כפי העת הקבוע בתלמוד זמן התפילה, כמו"כ לא ישונה אצלם למטה זמן תפלתם. אבל אותן ששורש נשמותיהן בריחוק קצת מבחי' אצילות, הם אינן ממש בצלם אלקים, וניזונין משארית האצילות, דהיינו אחר עבור זמן התפלה למעלה, שהוא זמן הקבוע בתלמוד. ואנשים פשוטים שהם בבחי' עשי', לא ישנו הזמן למטה מכמו שהוא למעלה, ואסור להם לעבור זמן הקבוע בתלמוד, ועי"ש. [ולהעיר מסה"ש תורת שלום ע' 13 שאדה"ז התפלל שתי שעות, כיון שכן זמן תפלה למעלה].

10) ולהעיר מתוד"ה מתני – מנחות פג, ב, שלשון זה מורה שהוא לעיכובא (ולענינו – ראה לקו"ש חל"ד ע' 73 הערה 49). ועמש"כ זקיני זצ"ל בספרו שערים מצויינים בהלכה עהש"ס (על אתר) דמש"ה נקט בלשון שלילה, דקאי אדלעיל מיני' (ברכות כו, א) בנוגע לזמני התפלה, וקאמר דאין עומדין להתפלל אלא וכו', דכשאין כובד ראש ל"מ תפלה, והוי זמן בלי תפלה. ודפח"ח.

וראיתי בס' זכרון זאת להחוזה מלובלין בפי' המשנה (אבות פ"ב מי"ג) הוי זהיר בק"ש ובתפלה, דקאמר לה ר' שמעון בן נתנאל, שנקרא (שם מ"ט) "ירא חטא". אבל ר' יוסי הכהן שנקרא "חסיד" הזהיר (שם מי"ב) "וכל מעשיך יהיו לש"ש", דהיינו שמצד "כל מעשיך לש"ש" שייך שלא ידייק (כ"כ) בזמן התפלה, כיון שכוונתו לש"ש, לשלימות התפלה. ולהעיר, שגם ר' שמעון בן נתנאל (שם מי"ג) מסיים: "**וכשאתה מתפלל** [והיינו, לאו דוקא בזמנו] אל תעש תפלתך קבע וכו' (וכבהערה הבאה), ואכ"מ. והעירני ח"א שבחידושי הייטב לב עמ"ס מכות (הנדמ"ח) נדפסה תשובה (להנ"ל), בו כותב, שאלו שממהרים ומתפללים בלי כוונה כדי שלא יעברו זמן תפלה [ירא חטא], ואלו שמכוונים בתפלתם ועוברים ז"ת [חסיד], שניהם כאחד יש להם שכר. וק"ל. ואכ"מ.

11) ומקורו במשנה (אבות פ"ב מי"ג) "אל תעש תפלתך קבע", ואם עושה כן "אין תפלתו תחנונים" (ברכות פ"ד מ"ד). ויתירה מזו אמרו (ברכות ל, ב – הובא בטואו"ח סק"א ובשו"ע אדה"ז שם, ושם לענין ברכת אבות), ש"לעולם ימוד אדם את דעתו, ואם אינו יכול לכוון את דעתו **אל יתפלל**", כיון שגדר מצות תפלה הוא "שיהא אדם **מתחנן** ומתפלל בכל יום" (רמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ב), ובל"ז אין כאן חפצא דמעשה תפלה (לקו"ש חכ"ב ע' 117, ע"י"ש בארוכה). [ועפ"ז, אולי יש ליישב דבר פלא בזח"א (רמג, ב) דיסדר שבחא דמארי' אע"ג דלא יכיל לכוונא. וי"ל, שכוונת התפלה מעכבת רק בבקשת צרכיו, כיון שאי"ז בגדר "מתחנן" וע"י"ש בלקו"ש הערה 34, משא"כ בסידור שבחיו, וכ"מ בצל"ח (ד"ה ודלמא – ברכות ל, ב) שבשבת שאין בו בקשת צרכיו א"צ כוונה. אבל ראה שו"ת הרשב"א ח"א סשד"מ. והאריך בזה בעינים למשפט ברכות שם אות א (ע' קצז)].

ולהעיר, ששרש לשון תפלה הוא "פלל" שתוכנו מחשבה וכוונה (רש"י בראשית מח, יא – הביאו לענייננו בבאר הגולה (למהר"ל) ע' נב).

נה"ח, "לפי שתפלה מעומד שקולה כנגד כולה וגדולה מהם . . משום שעומד יכול לכוון היטב"[12] (שו"ע אדה"ז ספ"ט ס"ט). והיינו, דטפי ניחא שיתפלל בכוונה מאשר תפלה בזמנה. ויתירה מזו – דלשיטת רש"י (ד"ה הוו מקדמי – ברכות ל, א) מוטב שיתפלל אפי' קודם עלות השחר, אע"פ שאי"ז זמן תפלה כלל[13].

וכיוצא בזה מצאנו ראינו שבזמן הראשונים הקדימו הקהל להתפלל ערבית אף לפני המנחה, אף שאי"ז זמן תפלה כלל וכלל, ולא מצינו שום דעה בראשונים שיהא מותר להתפלל ערבית לפני פלג המנחה, ובלשון ספר האגור (ססכ"ז) ש"לא מצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש ואין למנהג זה לא שורש ולא ענף"[14], ומ"מ הורה בעל תרומת הדשן (בשו"ת תה"ד ס"א) – הובא להלכה ברמ"א או"ח סרל"ה ס"א – דאין לת"ח לפרוש מן הציבור בענין זה, אא"כ הורגל בשאר פרישות[15], אף שהוא עצמו כותב ש"אין בידינו כלל למצוא ישוב וטעם למה שנהגו להקדים כ"כ זמן גדול" ו"אין ליישב כלל בטעם ובסברת התלמוד". וכותב שם, "שהמנהג נשתרבב ע"י תשות כח שירדה לעולם ורוב ההמון תאבים ורעבים לאכול בעוד היום גדול, ואם היו אוכלים קודם מנחה היו שוהים באכילה ושתי' ולא יבואו כלל לביהכ"נ". ונמצא, שגם בזה[16] העדיפו עצם ענין התפלה על הדיוק בזמן התפלה.

ובתניא פל"ח (ומקורו מחוה"ל שער חשבוהנ"פ פ"ג חשבון ט. ל"ת להאריז"ל ר"פ עקב. של"ה מסכת תמיד עניני תפלה בתחלתו) שתפלה בלא כוונה כגוף בלא נשמה. [אבל בלקו"ש חכ"ב שם הערה 33 מפרש, דשם מיירי מכוונה פרטית, ומשו"ה יש כאן גוף התפלה (ללא נשמה). אבל ללא כוונה כללית, אין ע"ז שם תפלה כלל].

ואף שהרמב"ם עצמו פסק (הל' תפלה פ"י ה"א) דזהו רק בברכה ראשונה – ראה חידושי הגר"ח על הרמב"ם דהיינו רק בכוונת הענין, אבל ללא כוונה שעומד לפני ה' אי"ז מעשה תפלה, וחשיב כמתעסק בעלמא. וכ"ה בשיחת ש"פ צו תשמ"ו בארוכה. אג"ק חי"ד ע' ס. (וראה לקו"ש חי"ט ע' 269. אבל ראה לקו"ש חי"ד ע' 223 שאינו להלכה). ובלקו"ש (חכ"ב ע' 111 הערה 36) העיר, דכוונה הנ"ל שעומד לפני ה', הוא בכלל "דברים **(ה)מעכבים את התפלה** (רמב"ם רפ"ד שם), ולא מגוף מצות התפלה. אבל הרגש ד"מתחנן" צ"ל בשעת התפלה, והוא מגדר מצות תפלה, ולולא זאת אינו נקרא מעשה תפלה. (וכעי"ז בלקו"ש חל"ד ע' 70 הערה 26. שם ע' 71 ובהערה 33). ועיי"ש בלקו"ש (חכ"ב הערה הנ"ל) בפי' לשון אדה"ז (בשו"ע סו"ס קא) "שתפלה בלא כוונה **אינה כלום**" אי קאי אכוונה הכללית, או פי' המלות. ואכ"מ.

ויש להעיר שבכ"מ בראשונים מוכח שפסקו כן להלכה – ראה חרדים (ע' ס) בשם סמ"ק שאם התפלל בלא כוונת הלב **לא יצא יד"ח**. ובאו"ז (פק"ב) כתב **שמוטב שלא יתפלל כלל**. וראה בארוכה בהנסמן בעינים למשפט הנ"ל. ויש להוסיף, שבירושלמי (ברכות פ"ה ה"ה) איתא שהכוונה מועילה שתתקבל התפלה, ובסדה"י (ע' לה) שבלי כוונה אין התפלה מועילה כלל. והרי זהו כל תוכן מצות התפלה – מילוי הבקשה (לקו"ש חכ"ב ע' 119. אבל שם, שאי"ז נוגע לקיום המצוה). ולהעיר מפמ"ג או"ח ס"א במ"ז סק"ג ד"טוב מעט בכוונה מהרבות שלא בכוונה" אינו כפשוטו, דשלא בכוונה אינו טוב כלל דהוי "לא אותי קראת יעקב".

ויל"ע, אי מ"מ אסור להתפלל בלא כוונה, דאף שה"ז מ"דברים המעכבים את התפלה", היינו שאין כאן קיום מצות תפלה, ואין הכרח דקעבר **אאיסורא** כשמתפלל בלא כוונה. אבל לשון הרמב"ם (הל' תפלה פ"ד הט"ו) מצא דעתו משובשת ולבו טרוד **אסור** לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. ועי' בטואו"ח סצ"ח. (וצע"ק בירושלמי הובא בתוד"ה ועיון – ר"ה טז, ב דלכאורה קעבר באיסורא, ועיי"ש בעינים למשפט). ובשלטי הגבורים למרדכי ברכות פ"ד סק"ה ש"רש"י כשהי' חולה לא הי' מתפלל והי' אומר **שיש איסור בדבר** . . דאין יכול לכוון" (וראה שו"ת תה"ד ח"ב סנ"ד דמיירי שהי' חולה כ"כ שלא הי' יכול לכוון. וראה הגה"מ (הל' תפלה פ"ה ה"ה)).

ואף ש"עכשיו אין אנו מכוונים כ"כ בתפלה" (שו"ע או"ח סצ"ח ס"ב. ומה"ט אינו חוזר ומתפלל כשלא כיון באבות – רמ"א או"ח סק"א סט"ו) – מ"מ נפסק בשו"ע (או"ח ספ"ט ס"ד) שהרעב והצמא (שה"ה בכלל החולים), אם יש בו יכולת להתפלל יתפלל, ואם לאו **אם רצה אל יתפלל** עד שיאכל וישתה", ומבואר בב"י (שם ד"ה כתב הרמב"ם) שהרשות בידו לסמוך על דעת הרמב"ם שאינו מתפלל עד שאוכל. והה"נ בנדו"ז, דיש לו לסמוך אעיקרא דדינא דאסור להתפלל עד שיכול לכוון את דעתו. ואכ"מ עוד.

12) אלא, שבשו"ע אדה"ז מסיים שם ש"עכשיו אין העולם נזהרים בזה לפי . . (ש)עכשיו אינן מכוונים כ"כ בתפלה". וראה הערה הקודמת בסופה.

13) אבל בראש יוסף, מלא הרועים ופנ"י, פירשו דגם לרש"י היינו רק קודם נה"ח, ולא קודם עלוה"ש. (וראה רש"י שם ד"ה וליעבד. רש"י ד"ה שאנשי – יומא לז, ב). וכ"כ לפרש בשו"ת זקן אהרן בהקדמה, כיון שלא מצינו שום דעה להתיר להתפלל לפני עלוה"ש. ואישתמיטתי' שכ"ה בשו"ת ראב"ן (סקע"ו), וכן דעת הראב"ד – הובא בהשלמה (שדעת הראב"ד כפירש"י) ומאירי שם. וכ"ה בהשגת הראב"ד על בעל המאור (ברכות ב, ב בדפי הרי"ף). וכ"מ ברש"י (ד"ה תפילין – מנחות לו, א) בנוגע לתפילין קודם עלוה"ש (אבל בשו"ת זקן אהרן כתב ע"פ הב"י (או"ח ס"ל) דקאי למ"ד לילה זמן תפילין, ועיי"ש). ושקו"ט בזה בנוגע לפועלים בשעה"ד גדול ביותר – ראה שו"ת מאזנים למשפט (ס"ג). כתר אפרים (סכ"א). וראה בהנסמן בטהרת יו"ט ח"ז ע' פה ואילך.

ומלשון הראב"ד בהשגותיו לבעל המאור "מחמת דוחק כגון משכים לצאת לדרך (מתפלל) **באיזה שעה שיהי'**", משמע דאי"ז משום שגם לפני עלוה"ש ה"ז זמן תפלה בשעה"ד (וכמו שר"ל בשו"ת מאזנים למשפט הנ"ל, דהתירו להתפלל מזמן קרות הגבר ואילך), כ"א שבשעה"ד לא חלו עליו זמני תפלה כלל, ומתפלל מתי שירצה, אף שהוא עדיין זמן תפלת ערבית (שו"ע או"ח סרל"ה ס"ג). וע"פ המבואר לקמן בפנים א"ש טובא.

ולהעיר, שבמור וקציעה (והביא דבריו ביפה ללב פב, א) כותב בנוגע לתפלה קודם עלוה"ש "דחזינא לרבנן קשישאי דהוו עבדי הכי . . שכל מעשיהם לש"ש, אבל לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול". ומשמע קצת, דמשום כוונת התפלה התירו לעצמם להתפלל קודם זמנה (אבל לאידך כותב שם ד"אינהו הוו דייקי טפי, וידעי ובקיאי טובא לכווני שעתא כהוגן". וצע"ק. ולהעיר, מיומא כח, ב, לענין זמן תפלה "שאני אברהם דאיצטגינות גדולה היתה בלבו").

14) גם האברבנאל כתב בשעתו נגד מנהג זה "שמתפללין ערבית מיד אחרי השלימם תפלת המנחה ויעמוד השמש בחצי השמים והם אומרים המעריב ערבים" (נחלת אבות פ"ב מי"ג). ובשו"ת הב"ח סקכ"ו כתב: "על התפלה שאנו מתפללים בעוד היום גדול אנו בושים". ובלבוש (או"ח סרל"ו וסרס"ז) ד"מה שלפעמים מקדימין להתפלל אפי' תפלת ערבית בעוד היום גדול, יותר משעה ורביע קודם השקיעה, אין שום טעם נכון לאותו מנהג". ובדורות מאוחרים, בשו"ת שבות יעקב ח"ב ס"ו: "וכשראיתי זאת תמהתי מאוד עליהם וצווחתי ע"ז ככרוכיא". וראה בהנסמן בס' הזמנים בהלכה ח"א ע' שטז ואילך.

15) ולהעיר שבשו"ת תה"ד משמע שיפרוש מן הציבור ויתפלל בלילה. וראה גם בס' לקט יושר ח"א ע' 44. אבל ברמ"א הנ"ל, וכן בד"מ שם סק"א, כותב בשמו שיחזור ויתפלל **עוה"פ** בלילה – ראה בבה"ל שם עד"ז. ונמצא, שהתירו לת"ח הרגיל בפרישות להתפלל ב"פ, כיון שתפלתו הראשונה **אינה כדבעי**, ומ"מ הורו לסתם ת"ח להצטרף לתפלת הציבור שלא בזמנה.

ולהעיר ממ"ש בשו"ת מהרי"ל (סנ"ג בסופו – לענין אחר): "הרי הן בעיני כקי"ש בע"ש דערבית בחופה קודם פלגא דמנחה טובא לאין כח למחות. והמדקדק על עצמו ושם אורחותיו יעשה ארוכות".

16) אף שיש לחלק, דתפלת ערבית רשות, ועי' ברמב"ם (הל' תפלה פ"ג ה"ז) שאין מדקדקין בזמנה. פיה"מ לרמב"ם ברכות פ"א מ"א. דברי חמודות ברכות פ"א סק"ו (אבל האידנא קבועה חובה. וראה ערוה"ש או"ח סרל"ה ס"ט לענין זה שאין הפרש בינה לשחרית ומנחה), וכיו"ב בשאר טעמים – ראה בהנסמן בהזמנים בהלכה (שבהערה 14). ואולי י"ל ג"כ ע"פ רש"י (ד"ה צלותי – יומא כח, ב) שאברהם הקדים בתפלת "הערב". אמנם, אנן לדברי התה"ד קיימינן, ולדידי' "אין ליישב כלל בטעם ובסברת התלמוד", וכדברי הפוסקים שהובאו

תפלה שלא בזמנה, אבל תפלה מה"ת

ד. ויש להמתיק הדברים, ע"פ מה שאמרו (ברכות כא, א) "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו" בתורת נדבה (רמב"ם הל' תפלה פ"י ה"ו. שו"ע אדה"ז סקי"ז ס"א)[17], משום דתפלה רחמי נינהו (ברכות כ, ב). ובלשון הגמרא (ברכות כו, א) "כיון דצלותא רחמי נינהו, כל אימת דבעי מצלי ואזיל" (ובירושלמי ברכות פ"א ה"ב: "**מפני שאין תפלה מפסדת**"). אלא שעד סוף זמן תפלה "יהבי לי' שכר תפלה בזמנה, מכאן ואילך שכר תפלה יהבי לי', שכר תפלה בזמנה לא יהבי לי'" (ברכות שם).

[ויתירה מזו, בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סצ"א) כתב, דגם כשמתפלל אדעתא דחובה אי"ז ברכה לבטלה, כיון דצלותא רחמי נינהו (עי"ש לענין תפלת מנחה בלילה). והאריך לדחות דברי הט"ז (או"ח ספ"ט סק"א) דהמתפלל לאחר חצות ה"ז ברכה לבטלה (אא"כ מדין תשלומין). וכ"כ בשו"ת ארץ צבי (סל"ו) דבתפלה ל"ש ברכה לבטלה. ולכאורה, כן מטין דברי הב"ח (או"ח סרי"ד בשם מהרי"י פולן) דבתפלה ל"ש איסור דלא תשא. עי"ש[18]. ולהעיר, שבב"י (או"ח רספ"ט) כתב בנוגע לתפלה לאחר חצות ד"מחצות ולמעלה . . כיון דלאו זמן תפלה הוא כלל . . אם התפלל **אפשר** דברכה לבטלה הוי"[19]. ואכ"מ].

והנה מבואר בגדר "תפילת נדבה", שהוא ע"פ ובהתאם לפס"ד הרמב"ם*[19] (ריש הל' תפלה) שמ"ע מה"ת להתפלל (בכל יום)[20] ואין לתפלה זו מה"ת נוסח ידוע וזמן קבוע כלל. ובשו"ע אדה"ז (סקי"ו סטי"ו) כתב שע"פ סברא זו נהגו רוב הנשים (שאינן מתפללות בתמידות לפי שאומרות מיד בבוקר איזה בקשה[21] ומה"ת יוצאות בזה). ועפ"ז כל שרוצה להתפלל ולבקש צרכיו וכו'*[21] ה"ה מקיים מצות

בהערה 14, ומ"מ הורה להמשיך לנהוג כן. וגם בפנ"י (במהדו"ב למס' ברכות, נדפס בח"ג קסה, ד) כתב ד"יש לקיים המנהג . . אפי' אם הי' טעם הדבר מרופה בידינו אלא שמחמת תשות כח וטורח הציבור נהגו להקל כשיש איזה צורך אף נגד פסק הלכה וכו'"

[ולהעיר מברכות כז, ב דבטעו צבור ביום המעונן, א"צ לחזור ולהתפלל, דלא מטרחינן להו, ובב"י (או"ח סרס"ג) כתב שנראה מדברי רבינו יונה דהיינו רק אם התפללו מפלה"מ ולמעלה, וכ"ה בשו"ע (או"ח סרס"ג סי"ד). ולכאו' צ"ע, דהא מפלה"מ ולמעלה בלא"ה לילה הוא לר"י. וראה בשו"ע אדה"ז בקו"א סרס"ג סקי"ו. ויל"ע בראשונים, אם יש סברא לומר שכ"ה גם לפני פלה"מ. ולהעיר שבהגהות לרבינו יונה (שם) נסתפק בנוגע לתוס"ש מדרבנן, אם ראוי לומר כן אפי' לפני פלה"מ. ואכ"מ].

17) וראה בחי' הצ"צ רפ"ג דברכות. ובמראה"פ לירושלמי ברכות פ"א ה"ב הוכיח דלדעת הירושלמי אפי' בתורת חובה קאמר. ולהעיר מלשון הירושלמי (דלקמן בפנים) בטעם הדבר "מפני **שאין תפלה מפסדת**", ומשמע דבכל גווני קאמר.

18) ולכאו' יש להוכיח כן מכ"מ שבמקום אונס סמכו על דעת יחיד בנוגע לזמן תפלה [ולדוגמא – השקו"ט בנוגע לתפלה לפני עלוה"ש שבהערה 13. וגם האוסרים, ה"ט משום דס"ל שאי"ז אפי' דעת יחיד; ההיתר להתפלל ערבית מפלה"מ ולמעלה ואפי' לפני פלה"מ (ראה לעיל הערה 14) מפני שסמכו על שיטות אחרות באופן קביעת פלה"מ (כשיטת הירא"ם וכיו"ב – ראה בהנסמן בהזמנים בהלכה שבהערה 16, וכיו"ב עוד)], אף דלכאו' סו"ס יש כאן משום ברכה לבטלה לדעת רוה"פ. אלא שבכהנ"ל יש לדחות, כיון שיש לצרף דעת הפוסקים דבספק ברכות להקל, היינו שא"צ לברך, ומ"מ ל"ה ברכה לבטלה (ראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' עז), משא"כ בנדו"ד דהוי דלא כמאן. ועוד זאת, דבתפלה קי"ל דיכול להתפלל בנדבה, ובספק – מתפלל על תנאי שתהא נדבה (ראה שו"ע אדה"ז סו"ס קח), משא"כ כשאין ספק בדבר ומתפלל בתורת חובה. אולם דעת אדה"ז משמע דגם בתפלה שיש ברכה לבטלה – ראה שו"ע אדה"ז רס"י קח.

19) אבל י"ל, דבב"י שם קאי רק במתפלל מחצות עד זמן המנחה (עי"ש) אולם לאחר שהגיע זמן מנחה ה"ז **ודאי** ברכה לבטלה. ועי' במשנ"ב (ספ"ט בבה"ל ד"ה ואחר) שכשמתפלל אחר זמן המנחה "ברכותיו לבטלה **לכמה** פוסקים". ובאמת, בפרישה (שם סק"ב) כתב: "רחוק בעיני לומר דלאחר חצות יהא כברכה לבטלה מדאמר כל היום מצלי ואזיל", עי"ש.

ולהעיר שברמ"א (ספ"ט ס"א) כתב בלשון "**אסור** להתפלל תפלת שחרית", אבל בשו"ע אדה"ז לא הביאו. וגם ברמ"א י"ל דזהו מצד חובת הקדמת תפלת מנחה (וכ"מ קצת במג"א שם סק"ה. ומה גם לדעת הט"ז שם סק"א), ולא מצד זה שאסור להתפלל שחרית, וכ"מ בב"י (שם ד"ה ואם) דמשו"ה לא אמרו דעד הלילה יש לו שכר תפלה, כיון דשאני זמן מנחה שצריך להתפלל מנחה קודם. ועייג"כ בדרישה (שם סק"ב).

ואת"ל כן, שבאמת אין איסור להתפלל לאחר חצות, כ"א מצד החיוב להקדים תפלת מנחה – אולי י"ל בישוב מנהג החסידים ע"פ מש"כ בקצוה"ש ס"כ בבדה"ש סקי"ד דכשעוסק בתפלת שחרית (וי"ל, דהכנה לזה בכלל – כבמכתב כ"ק אד"ש שבתחילת דברינו. ויתי' אי"ה בגליון הבא) א"צ להקדים תפלת המנחה אלי'. וראה לקמן הערה 33. וראה במילואים לקיצור הלכות לשו"ע אדה"ז (סרפ"ו) בנוגע להנהגת חסידים אודות הקדמת מוסף למנחה.

*19) וגם לדעת הרמב"ן (בהגהותיו לסהמ"צ מ"ע ה) דתפלה דרבנן – מקיים מ"ע מה"ת כשמתפלל (ראה ערוה"ש או"ח סס"ט ס"ד. **ועוד**. ולהעיר מלקו"ש חי"ו ע' 323-4) וראה לקמן הערה *21.

20) ראה קרית ספר להמבי"ט. נעתק בלח"מ שם. וראה לקו"ש חל"ה ע' 127.

21) אף שלכאו' צ"ל סידור שבחיו של מקום לפני בקשת צרכיו – ראה סדר משנה הל' תפלה פ"א שנתקשה בזה. וראה בהנסמן בשו"ת יחוה דעת ח"ג ס"ז. ולכאו' מכאן ראי', דסדור שבחיו של מקום אינו מגוף מצות התפלה. ויתי' לקמן בגליון הבא.

*21) ובנדו"ד, שמבקש מה שצריך לו ה"ז כ"עת צרה", שגם להרמב"ן (דתפלה דרבנן) ה"ז בגדר מצות תפלה מה"ת (חינוך מצוה תלג. מג"א סקי"ו סק"ב. וראה סהמ"צ להצ"צ שורש מצות התפלה בתחלתו. ואכ"מ) ולהעיר שבהתמים (חוברת ח' ע' סו ואילך) מבאר עפ"ז, שכשמתפלל בהקדמת ההתבוננות והתעוררות האהבה ומבקש צרכיו הרוחניים ה"ז בכלל תפלה מה"ת גם לדעת הרמב"ן (וכדלקמן בפנים). אבל כ"ק אד"ש, במכתב לר"י פייגין, דוחה להנ"ל דהתעוררות האהבה שייכת לק"ש ולא לתפלה. אמנם, בשיחה שהובאה באג"ק אדה"ז ח"א ע' לג בשוה"ג (ע"פ השמועה), משמע, שמ"מ מקיים מצות תפלה מה"ת כשמבקש צרכיו הרוחניים, ממש"כ שכשמרגיש שחסר לו בעבודת ה' ה"ז מקיים מצות תפלה מה"ת (ועי"ש בלשון אדה"ז (אג"ק שם) "האומרים תפלה מדרבנן לא ראו מאורות

תפלה מה"ת[22]. וכעי"ז הביא בשו"ת ארץ צבי (סל"ו) בשם סי' הזכות לבעל חידושי הרי"ם, בטעם שכשמתפלל בתורת נדבה (אם ברי לו שהתפלל) צריך לחדש בו דבר (כנפסק בשו"ע או"ח רסק"ו)[23], דכשנתחדש לו בקשה בתפלתו ה"ה מקיים בזה מצות תפלה מה"ת, להתחנן ולבקש צרכיו. ועפ"ז כתב בשו"ת ארץ צבי (הנ"ל) דכשמאחר תפלתו ע"מ להתפלל בכוונה יתירה ה"ז בכלל מ"ע מה"ת דבקשת צרכיו[24] ואין לך חידוש גדול מזה[25] וככל שמוסיף בכוונת התפלה ה"ז שלימות נוספת בגוף מצות תפלה שהוא מה"ת, ובתפלה מה"ת — זמנה כל היום, ע"כ"ש.

ומכיון שכן, מוטב שיקיים **מצות תפלה כהלכתה מה"ת** מתוך כובד ראש ובכוונה הראוי', אף שאינה בזמנה, מלקיים מצות תפלה **מדרבנן***[25], תפלה בזמנה אבל ללא כוונה נכונה "כגוף בלא נשמה"[26], דאז אין ע"ז שם תפלה כלל.

וכדברים הללו, דגם לאחרי זמנה, ואפילו לאחרי חצות, שם תפלה עלה כיון שמתפלל בכוונה (משא"כ כשמתפלל שלא בכוונה אפי' שהוא בזמנה), ראה בסה"ש תורת שלום (שיחת יט"כ תרס"ח — ע' 118) בנוגע להעדר ההתעסקות בעבודת התפלה כדבעי:

"ער קאָן אפילו תולה זיין בענינים רוחניים, אז איהם אַרט זמן ק"ש, זמן תפלה, אָבער באמת דאָס איז געגאַרט. זאָל איהם אַרין, מ'איז איהם מתיר עס זאל איהם אַרין[27], אבל לא מצד זה יקצר בתפלה, ובין כה ובין טוט זיך דער ענין ניט, און מען דאַרף דאָך דעם ענין, ווי זאָל דאָס אָפהאַלטין דעם ארין פון זמן ק"ש ותפלה, מיר האָט דער טאַטע געזאָגט . . שיש בתשובת הרשב"א שעד חצות יש עדיין שכר תפלה בזמנה ולא יותר, נו איז דאָך נאָר שכר תפלה בזמנה ניט" [=יתכן שיתלה זאת בענינים רוחניים, שאיכפת לו זמן ק"ש, זמן תפלה. אבל באמת ה"ז מרומה. שיהי' איכפת לו, מתירים שיהי' איכפת לו, אבל לא מצד זה יקצר בתפלה, ובין כה ובין אין הענין נפעל, והרי זקוקים לענין זה. איך אפשר שהאיכפתיות מזמן ק"ש ותפלה ימנע מזה? אאמו"ר [מהר"ש] אמר לי . . שיש בתשובת הרשב"א שעד חצות יש עדיין שכר תפלה בזמנה ולא יותר. נו, יוצא שרק שכר תפלה בזמנה אין לו].

והיינו שגם לאחר זמנה ה"ז בגדר תפלה משא"כ כשמקצר בתפלה (ויתירה מזו, שכשמאריך בתפלה יתכן שהוא בגדר תפלה מה"ת, וכנ"ל משו"ת ארץ צבי, משא"כ כשמקצר בתפלה ומתפלל ללא כוונה נכונה).

ויש להוסיף בזה, שכתב המגלת אסתר (מ"ע ה) שגם זמני התפלה מדרבנן אינם לעיכובא כ"א למצוה*[27]. וא"כ, עדיפא תפלה שלא בזמנה מתפלה שלא בכוונה שהרי הכוונה מעכבת, וכנ"ל.

יישובים נוספים לתפלה לאחר זמנה

ה. ועוד י"ל בזה וליישב מנהג הנ"ל באופנים אחרים: 1) שהתפללו מדין תשלומין, ולדעת הפרישה (ספ"ט סק"ב) ועוד, שהמתפלל תפלת תשלומין שכרו כמתפלל בזמנו, וכפי שיתבאר בגליון הבא באורך הפרטים בזה; 2) שתפלה בדבקות (אף שלא בזמנה) קודמת לכל דבר גם לתפלת חובה בזמנה, וג"ז יתבאר בעז"ה בגליון הבא.

ומ"מ, למרות כל היישובים האמורים (וכיו"ב), דגם לאחר זמנה שם תפלה עלה, ועדיפא מתפלה בזמנה וכו' — סוף סוף לא זכינו לכך שתהא בגדר "תפלה בזמנה" כמו שתיקנו לנו חז"ל[28]. ומטעם זה — י"ל בדא"פ — מחדש כ"ק אד"ש ש"יש ליישב הדבר ע"פ דין", שגם במתפלל לאחר חצות ה"ז בכלל תפלה **בזמנה ממש**, והטעם לכך "כיון שקורא ק"ש קטנה וכו'". אמנם, עדיין לא נתבארה השייכות בין קריאת ק"ש קטנה לכך שתפלתו לאחר חצות תהא בגדר תפלה בזמנה, ועל כך בגליון הבא בעז"ה.

מימיהם", שהרגש זה בא ע"י ה"מאורות", לימוד פנימיות התורה דייקא. אבל בהתוועדויות תשד"מ ח"ג ע' 1757 מפרש באו"א).

[ולהעיר מהשקו"ט אי בקשת צרכים רוחניים וצרכי הנפש נכללות במצות בקשת צרכיו — ראה שו"ת דבר יהושע (ח"ג יו"ד סס"ד). אבל בשו"ת ארץ צבי כאן, שע"י איחור תפלתו מרגיש יותר שחסר לו חורבן ביהמ"ק וגאולת ישראל, וחל עליו חיוב מה"ת דבקשת צרכיו. וכ"מ בלקו"ש חל"ד ע' 73. **וש"נ**. ויש להוכיח כן מצל"ח (ד"ה ספק — ברכות כא, א) שבאמירת ק"ש וברכותי' מקיים מ"ע דתפלה מה"ת כיון שיש שם הרבה בקשות, אף שכולן בקשות רוחניות. (וי"ל דשבירת עול גוים שבברכת אהבת עולם הוי בכלל צרכים גשמיים. ובצל"ח שם הביא דוגמא מתפלת צור ישראל (שאינה בנוסח אדה"ז)). ובלא"ה, לדידי קשיא טובא לסברא זו, מהיכי-תיתי לומר שצרכי הנפש לאו בכלל "בקשת צרכיו" הן, דסו"ס צריך הוא להם, ומאי שנא מצרכי הגוף. (ולהעיר משו"ע אדה"ז סרמ"ט בקו"א סק"ד דלא גרע חפצי שמים ממתכוון לחפצו והנאתו, כיון שסו"ס חפץ ומתכוון הוא לכך, ע"כ"ש)].

22) ודלא כסברתו של מאן-דהו שהפקיעו חז"ל מ"ע דתפלה מה"ת, והאריך בשלילת סברא זו בקובץ הארבעים ע' פב. ושי"ע. ויתירה מזו, דלשיטת המגילת אסתר (מ"ע ה — הובא לקמן בפנים) גם מה שתיקנו חכמים זמנים אלו אי"ז לעיכובא ורק למצוה, כיון דתפלה רחמי נינהו, ובכל עת זמן רחמים הוא. ועי' בארוכה בשו"ת שאג"א סט"ו. ואולי כ"ה גם להשיטות (שבהערה *8) ששכר תפלה שלא בזמנה יהבו לי' כל היום. ועי' בעינים למשפט (נסמן שם).

23) ברמב"ם (הל' תפלה פ"א ה"ט) ובשו"ע (ודאדה"ז) או"ח סקי"ז ס"ב (ס"א) כתבו "**להודיע שהוא נדבה**". וברי"ף ברכות כא, א "**כדי שתהא תפלתו תחנונים**". ובדיני חידוש דבר — ראה בחי' הצ"צ רפ"ג דברכות.

24) בשו"ע (ודאדה"ז) או"ח סקי"ז ס"ב (ס"ג) שצריך שיחדש בברכות אמצעיות דוקא, ועפ"ז אינו מועיל מה שנתחדש אצלו בתפלתו בסידור שבחיו של מקום ע"י כוונה יתירה. וראה לעיל הערה 11 אי צריך כוונה בסידור שבחיו. ולהעיר מהשקו"ט אי צרכי הנפש נכללות בבקשת צרכיו — ראה לעיל הערה *21.

25) כ"כ הלשון בשו"ת ארץ צבי הנ"ל. וכעי"ז ממש במצות ראי' (או"ח ס"א ס"ד). וכעי"ז ממש מצאתי בהמנהיג (הובא בעינים למשפט ברכות כא, א אות ה (ע' קלד)) שאם מתחלה לא כוון דעתו ועכשיו רוצה להתפלל בכוונה עם הציבור, אין לך חידוש גדול מזה ויכול לחזור ולהתפלל.

*25) ומצינו בכ"מ, שהתירו דבריהם כדי שלא יעבור איסור מה"ת (וראה ב"י או"ח סשל"ד ס"ב) וי"א שמבטלין מצוה אחת מה"ת לקיים מצוה אחרת גדולה יותר באופן מובחר (ראה שו"ת חכם צבי סקי"ו. ואכ"מ), וע"ד חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה (יומא פב, ב), ומכ"ש שמבטלין מצות תפלה מדרבנן לקיים מצוות תפלה מה"ת וכדבעי.

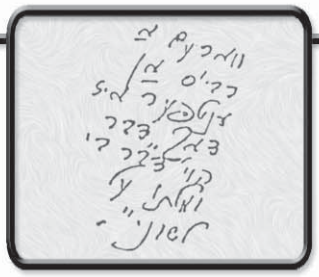
ועד כדי כך, שבשו"ת ובחרת בחיים (ח"א סל"ב) הקשה לדעת הרמב"ם שתפלה מה"ת, מדוע נק' ביטול תפלה של שחרית "מעוות לא יוכל לתקון" (ברכות כו, א), דהא סו"ס מקיים תפלה מה"ת. ולדברינו י"ל, דאה"נ, ומ"מ הוה "מעוות לא יוכל לתקון" שאינו יכול לקיים תפלה מדרבנן.

26) אבל ראה לעיל הערה 11 מלקו"ש, דבלי כוונה כללית אי"ז אפי' "כגוף בלא נשמה", ומכ"ש ללא הכוונה שמבלעדה התפלה בטלה.

27) וע"פ המבואר לעיל הערה 11, שיש איסור להתפלל בלא כוונה, יומתק קצת הלשון שמתירים לו שיהי' איכפת לו זמן תפלה (שבודאי בדיוק הוא, ואכ"מ), שזמן תפלה ביכולתה להפריע לכוונת התפלה שאז אסור להתפלל בזמנה, מ"מ מתירים לו וכו'.

*27) ראה לעיל הערה 22.

28) ואין לו שכר תפלה בזמנה, כנ"ל בפנים (ס"א). ועוד זאת, דלא יתכן שענין שבקדושה (עבודת התפלה וכוונת המצוה) תהא בסתירה לקיום המצוה בפשטות כפי שמתחייב ע"פ תקנת חז"ל, וכדברי כ"ק אד"ש כמ"פ עד"ז (ראה עד"ז לקו"ש חכ"ט ע' 213 לענין שינה בסוכה, וכיו"ב טובא). ולהעיר בברכות כח, א: כל המתפלל תפלה של שחרית לאחר וכו'.

זמן תפילה

על מנהג החסידים להאריך בתפילה אף שמתאחר זמנה (ב)

מוגש ע"י הרה"ת ר' יוסף ישעי' שי' ברוין
משפיע במתיבתא בסידני, אוסטרליה

אַ וואָרט פון רבי'ן
דיוקים בדברי והנהגות
כ"ק אדמו"ר שליט"א

תמצית וקיצור מהגליון הקודם*

לכל לראש, התעכבנו על כך שכמה מהחסידים איחרו תפלתם והתפללו לאחרי "סוף זמן תפלה" (אחר ד' שעות), אף שהמתפלל לאחרי סוף זמן תפלה עד חצות אין לו שכר תפלה בזמנה[29]. ונתבאר, שבמקום אונס וכיו"ב מותר לאחר זמן תפלה, ולא גרעא מעלת ההכנה לתפלה וכוונת התפלה מאונס[30]. זאת ועוד, לכמה דעות, עד חצות הוי בכלל תפלה בזמנה[31], ובדיעבד אפשר לסמוך ע"ז (סעיף א). ועד"ז בנוגע לברכות ק"ש, שלדעת כמה ראשונים, זמנם עד חצות. ויתירה מזו, דלדעת הרמב"ם (ועוד) מותר לקרותה בברכותי' כל היום. וכתבו האחרונים דנהוג עלמא כוותי' (ס"ב).

אולם, עדיין צריך ישוב להנהגת החסידים **להתפלל**[31] אפי' לאחרי חצות, אף שלכל הדעות כבר עבר זמן תפלה[32]. ונתבאר בזה, ובהקדמה,

---

* הערות וציונים למובא כאן בתמצית, פורטו בהערות בגליון הקודם בארוכה. ובהערות הבאות באים פרטים נוספים שנתחדשו מאז.

29) ויתירה מזו, שי"א דלאחרי ד' שעות ה"ז תפלת תשלומין, וכנ"ל בגליון הקודם הערה 1. ויש להוסיף שכ"ה גם משמעות שיטת אדה"ז (שו"ע ספ"ט ס"א) ממש"כ, שבנדו"ז "אין צריך להתפלל במנחה שתים, לפי שגם בתשלומין שבמנחה אין לו שכר תפלה בזמנה". וכ"מ ג"כ מלשונו (שם ס"ב) ש"אפי' עבר במזיד שאין תשלומין במנחה יש לו תשלומין עד חצות". אבל, ראה בגליון הקודם שם, שבמק"א (סע"א ס"א) משמע דעת אדה"ז שאי"ז מדין תשלומין. ושוב מצאתי שכ"כ להדיא בחידושי הצ"צ (קצד, ג), ומוכיח לה מדברי המג"א (שהועתקו בשו"ע אדה"ז הנ"ל). ואכ"מ.

ועוד יש להעיר, שמדברי הצפע"נ הפלאה בהשמטות (נד, ג – הובא בלקו"ש חכ"ח ע' 78 הערה 26), וכ"ה גם בצפע"נ מהדו"ת (פט, א, וראה בהנסמן במפענח צפונות פ"ג סי"ח), מוכח, שתפלת שחרית לאחר ד' שעות הוא "זמן נמשך", אלא ש"עליו הכתוב אומר נוגי ממועד גו' . . לישנא דצערא הוא" (ראה ברכות כח, סע"א). וע"פ המבואר בלקו"ש (שם), לכאו' הכוונה היא שהוא חסרון בה"גברא" כשאינו מתפלל עד ד' שעות, ובבחי' זריזין מקדימין למצות, אבל עדיין נקרא "זמן תפלה" (ולכן הוא רק "לישנא דצערא", ולא "תבראי" כבמתפלל מוסף לאחר ז' שעות, ע"י"ש בצפע"נ. אבל ראה בשו"ת שאג"א סט"ו שפי' באו"א, ולשיטתו שזמן תפלה מעכב – ראה לקמן הערה 38). [וע"ד המאחר להקריב קרבנותיו בראשון של חג ד"לאו איסורא איכא . . אלא זירוז בעלמא" (טורי אבן – נסמן בלקו"ש שם), והרי דין הנ"ל ילפינן נמי מקרא ד"נוגי ממועד גו'", אותו פסוק שנדרש ביחס לתפלה לאחר ד' שעות]. ועפ"ז, ש"שכר תפלה שלא בזמנה יהבינן לי'" (ברכות כו, סע"א) פירושו שחסר בהגברא משום דזריזין מקדימין וכו', אבל עדיין ה"ז בכלל "זמן תפלה" – י"ל עוד בטעם הנהגת החסידים, שהוא בהתאם להפס"ד (שו"ע אדה"ז סצ"ד ס"ה), שכשממתין להתפלל בכדי שיוכל לכוון "אין בזה משום אין מחמיצין את המצוה וזריזין מקדימין למצוה כיון שמתכוון כדי לקיים מצוה מן המובחר" (וראה בהנסמן לקו"ש ח"ט ע' 74 ובהערה 57. ואכ"מ).

30) ראה בגליון הקודם הערה 3. – ומש"כ שם בנוגע לעבור זמן תפלה משום הפסד ממון – יש להעיר ממש"כ המשנ"ב (סק"ח בבה"ל ד"ה מיהו) שא"צ להפסיד יותר מחומש.

31) וכ"ה גם לדברי הצפע"נ שבהערה 29.

*31) בנוגע לפסוד"ז לאחר זמן תפלה, ולאחר חצות – הנה בתהלה לדוד (סנ"ב סק"ג. סק"ח סק"א) מספקא לי' הא מילתא, אבל במשנ"ב (סע"א סק"ד) כתב בדא"פ שמותר לאחר ד' שעות. וכבר קדמו בזה מהרי"ל (הל' תפלה). ועצ"ע לאחר חצות, ולכאורה מאי שנא מזה שמותר לאומרו לפני עלוה"ש (משנ"ב סנ"ח ס"א בבה"ל ד"ה זמן. דע"ת למהרש"ם שם. הגהות מהרש"ם לארחות חיים סתרס"ד ס"א שכ"מ ברש"י (ד"ה יוצר – ברכות יא, ב). ועוד – נסמנו באשי ישראל פט"ז הערה מח. ועייג"כ בפמ"ג (שם במ"ז סק"א). וכ"ז דלא כהסוברים (כ"מ במהרי"ל, הובא באי"ר שם סק"ג. כה"ח ספ"ט סק"ז (ע"פ קבלה)) שאין לאומרו לפני עלוה"ש). וכן העיר בתהל"ד הנ"ל. ואכן בסידור צלותא דאברהם כתב בפשיטות שמותר לאומרו לאחר חצות, ומטעם אחר – בתור סידור שבחיו של מקום לפני מנחה (וכעי"ז העיר גם בתהל"ד הנ"ל). אבל בשו"ע אדה"ז סנ"ב ס"א נפסק, שאין לאומרו (בברכה) לאחר התפלה, משום שפק ברכות להקל, ואין קס"ד להתיר מחמת תפלת המנחה. גם במנחת פיתים (או"ח ספ"ט) כתב שאין לאומרו לאחר חצות, וכ"ה במחנה ישראל (להח"ח) פ"א ס"ג ואילך, גם בשעת הדחק. (ולפלא שבשו"ת יחווה דעת ח"ג ס"ג כתב מדעת עצמו שזמנה לכתחילה עד ד' שעות, ובדיעבד עד חצות, ואישתמיטתי' **לכל** הנ"ל). והיישובים דלקמן (בפנים) בנוגע לתפלה לאחר חצות לכאורה אינם שייכים בנוגע לפסוד"ז. אלא שבכהנ"ל לא מיירי במתפלל לאחר חצות, אולם המתפלל לאחר חצות (כדלקמן), מסתבר לומר שצריך לסדר שבחו של מקום לפנ"ז. וק"ל.

32) והנה, בגליון הקודם הערה *8 הובא, שדעת כמה ראשונים להלכה דשכר תפלה שלא בזמנה יהבי לי' כל היום. והעירני ח"א, שבס' הבתים (הל' תפלה רפ"ג) כתב ש"**רוב גדולי האחרונים** פסקו שכל היום נותנין לו שכר תפלה". וכ"ה דעת הפרישה (או"ח ספ"ט סק"ב – אף שהפמ"ג (או"ח ספ"ט במ"ז סק"א) כתב, שאין לסמוך על דברי הפרישה נגד השו"ע). וראה בארוכה בקובץ חידושי תורה מבית חיינו ע' 29 ואילך שהאריך להוכיח כן מכמה ראשונים. [ולכאורה, להדעות שעד חצות הוי בכלל תפלה בזמנה, כנ"ל בפנים, צ"ל ש"שכר תפלה שלא בזמנה יהבינן לי'" גם אחרי חצות, וכפשטות משמעות הגמ', ד"כולי יומא מצלי ואזיל". וראה לקמן הערה 39 שי"ל עד"ז בכוונת סה"ש תורת שלום. אלא, שיש לדחות דהיינו רק עד שיגיע זמן המנחה, בשש ומחצה, ולאח"ז אין לו שכר תפלה שלא בזמנה, ודוחק. וראה בגליון הקודם הערה 19].

ומש"כ בגליון הקודם הערה *8 הנ"ל, שלדיעה זו צ"ל דתשלומין עדיפא, דאז מקבל שכרו משלם – נתעוררתי שאין הכרח גמור לזה, שהרי הרוקח שס"ל דשכר תפלה שלא בזמנה יהבינן לי' כל היום, ומ"מ ס"ל דבתפלת תשלומין אינו מקבל שכר בזמנו (וראה בעינים למשפט ברכות כו, א (ע' קע) הביאור בזה).

[והנה, בקובץ הנ"ל כתב בפשיטות שכ"ה

שמצינו בכ"מ ע"ד מעלת ההכנה לתפלה, בכדי שיוכלו להתפלל בכוונה הראוי', ומכיון שתפלה בלא כוונה אינה תפלה[33], יש להעדיף תפלה בכוונה על תפלה בזמנה, כיון שהכוונה מעכבת בתפלה"[33]. ודוגמא לדבר, מה שמותר להתפלל לפני נץ החמה (וי"א אפי' לפני עלות השחר)[34] בכדי שיוכל להתפלל מעומד, שע"ז יוכל לכוון. ועד"ז התירו בזמן הראשונים תפלת ערבית לפני זמנה, מחשש שע"ז תתבטל התפלה לגמרי (ס"ג).

ובטעם הדבר נתבאר, דבאמת מותר להתפלל תפלת נדבה כל היום (ויתירה מזו, דאפילו כשמתפלל לשם חובה, כתב בשו"ת מהר"ם שיק שאין זה ברכה לבטלה)[35], כיון שבכל פעם שנדבה לבו להתפלל ה"ה מקיים מצות תפלה מה"ת[36]. ומעתה, המאחר תפלתו בכדי להתפלל בכוונה יתירה ה"ז בכלל מצות תפלה מה"ת, שזמנה כל היום[37]. ומכיון שכן, טפי ניחא להתפלל תפלה כהלכתה מה"ת ובכוונה נכונה, מלהתפלל תפלה מדרבנן, בזמנה, וללא כוונה. ובפרט לפי מש"כ המגילת אסתר שאפי' מדרבנן אין זמני התפלה מעכבים[38]. וזהו מש"כ בסה"ש תורת שלום שכשמתפלל לאחר חצות "איז דאָך נאָר שכר תפלה בזמנה ניט" [=יוצא שרק שכר תפלה בזמנה אין לו], דגם לאחר זמנה ה"ז בגדר תפלה[39] (ס"ד). ועוד הובא שם שיש ליישב באופנים אחרים, וכדלקמן.

ומ"מ, לכל הביאורים הנ"ל עדיין לא זכינו לכך שתקרא תפלה זו "תפלה בזמנה" כתקנת חז"ל. ומשום הכי – אפשר לומר – מחדש כ"ק אד"ש ביאור אחר (באג"ק ח"ה ע' שיב) ש"בקושי ע"פ דין . . יש ליישב הדבר", כיון שקוראים ק"ש קטנה בזמנה (ס"ה). ועל כך בכתבה שלפנינו:

גדר תפלת תשלומין

ו. והנה בכדי להבין היטב כוונת כ"ק אד"ש ביישוב ההנהגה להתפלל לאחרי חצות, "כיון שקורא ק"ש קטנה", יש להקדים תחילה משנת"ל (בגליון הקודם ס"ד) דתפלה שלא בזמנה לא גם דעת המגילת אסתר (דלקמן בפנים), ממש"כ שאין זמני תפלה מעכבים. וכן הבין בדעת הראשונים (הובא בגליון הקודם הערה 13. וראה לקמן הערה 34) שבשעת הדחק (ומשום כוונה) אפשר להתפלל שחרית גם לפני עלוה"ש ו"באיזה שעה שיהי'" (לשון הראב"ד – נסמן שם), אף שהוא זמן תפילת ערבית (ולהעיר מלקו"ש חל"ט ע' 282). [וראה וילקט יוסף (שנה י"ח סנ"ז) שהקל למעשה באנשי צבא להתפלל לפני עלוה"ש]. ולדבריו, יש להוסיף גם מדברי התרומת הדשן (הובא בגליון הקודם ס"ג וכדלקמן בפנים) להתיר להתפלל ערבית לפני פלה"מ. [וראה בגליון הקודם הערה 16 סמך מפרש"י (ד"ה צלותי – יומא כח, ב). שוב מצאתי בשו"ת בית יעקב (לבן דורו של הש"ך – נדפס בשנת ה'תנ"ו, ומאז נדפס רק בשנת תשמ"ו ע"י "הוצאת הספר") סצ"א, שהוכיח מתוס' (ד"ה יצחק – ברכות כו, ב) שהכוונה לתפלת מנחה. וכ"כ המפרשים על אתר].

אולם, לכאורה יש לדחות מש"כ בקובץ הנ"ל, כי "שכר תפלה שלא בזמנה" היינו שכר תפלת שחרית דוקא. וכמו להדעות דיהבינן ליי' עד חצות, ה"ה"נ לשיטה זו דכל היום יש לו שכר תפלת שחרית (אבל לא בזמן תפילת ערבית, כיון דעבר יומו. וראה בעינים למשפט הנ"ל, שזהו מעלת תשלומין לשיטה זו). משא"כ במגילת אסתר (וכן בראשונים הנ"ל), שר"ל שבדיעבד לא חלו עליו זמני תפלה כלל, וכל שמתפלל מקיים **עצם** מצות תפלה מדרבנן (וע"ד תפלה מה"ת לשיטת הרמב"ם – ע"י"ש במג"א). ועצ"ע. וראה בגליון הקודם הערה 22, מה שיש להסתפק לאידך גיסא, אי י"ל לשיטה זו ששכר תפלה שלא בזמנה יהבו ליי כל היום, שאין הזמנים מעכבים. ואכ"מ].

ויל"ע, לדברי הצפע"נ שבהערה 29 ש"תפלה שלא בזמנה" הוא חסרון בהגברא בבחי' זריזין מקדימין, אבל עדיין הוא בכלל "זמן תפלה" (ולא אמרו כ"א ש"לישנא דצערא הוא") – אי י"ל כן גם להשיטות דשכר תפלה שלא בזמנה יהבו ליי כל היום, שכל היום הוא "זמן תפלה". ואת"ל כן, ה"ז סמך נוסף להנהגת כמה מהחסידים, שהתפללו אחרי חצות **ולכתחילה**. וע"ד משנת"ל הערה 29 שבמקיים מצוה מן המובחר אין לחוש משום זריזין מקדימין. **ומ"מ, אנו אין לנו אלא הוראת נשיא דורנו כ"ק אד"ש, ש"לדעתי לא נכון הדבר"** (אג"ק ח"ה ע' שיב שהועתק בגליון הקודם) **ו"לא נ"ל כלל סדר כזה"** (ח"ט ע' קמב), **ו"אין לעשות קביעות מהנהגות כמו אלו . . ובכל אופן לא יתחיל תפלתו אחר חצות"** (אג"ק ח"י ע' שנד. ועד"ז בכ"מ).

33) ראה בגליון הקודם הערה 11 בארוכה. וראה בהתוועדות תשמ"ג ח"א ע' 144 שחובת הכוונה היא **מה"ת** (גם להדעות שתפלה מדרבנן). – [ובמהות הכוונה – יש להעיר גם מחידושי הצ"צ קצז, א].

ומש"כ בגליון הקודם מדברי הראשונים שפסקו להלכה שתפלתו בטלה – יש להוסיף מדברי המאירי (ספ"ה דברכות) שי"א **שלא יצא** עד שיכוון **בכל התפלה** ולא רק באבות (והוא כדברי הגר"ח מבריסק שהובא שם). [ודרך אגב: צל"ע להשיטות שבסדור שבחיו א"צ כוונה (כנ"ל בגליון הקודם הערה הנ"ל), דהרי עיקר הכוונה ולעיכובא הוא באבות]. וראה בהנסמן בשו"ת יבי"א ח"ג ס"ט אי הוי ברכה לבטלה.

ומש"כ שם שגם בזמנינו שאין מכוונין בתפלה, הרשות בידו לסמוך אעיקרא דדינא דאסור להתפלל עד שיכול לכוון את דעתו, וכמו שנפסק בשו"ע (או"ח ספ"ט ס"ד) לענין אכילה לפני התפילה – הנה בפמ"ג (בא"א שם סקי"ג) כתב דשאני התם, דסו"ס אינו עושה דרך גאוה אבל שאר איסור דרבנן לא הותר משום כוונה. וכ"כ בשו"ת קרן לדוד (חאו"ח רסכ"א). אבל, ראה בערוה"ש (או"ח סקי"א ס"ב) דגם בזמנינו **אסור** להתפלל וכמפורש בגמ' (ברכות כ, ב) "מהו דתימא הואיל וכתיב בה ערב בוקר וצהרים כמי"ע שהזמי"ג דמי, קמ"ל ד"ירחמי ניניהו" (כ"ה הגירסא בתוד"ה בתפלה. ולפנינו – בשינוי קצת). ומשמע, דלמסקנא אי"ז מי"ע שהזמי"ג כיון דרחמי ניניהו. וכ"מ מזה שבהקס"ד אמרו "**כ**מי"ע שהזמי"ג **דמי**", כשיודע שאינו יכול לכוון (באבות). ובשו"ת יבי"א הנ"ל ר"ל, דאף מותר לו לעבור זמן תפלה בשביל כך.

*33) ושוב מצאתי כן גם ב'בצל החכמה' ע' 132.

34) וראה גם בשו"ת תרומת הדשן (סימן ה) שהבין בשיטת רש"י שיש להתפלל אף לכתחילה תפלה שלא בזמנה. וראה בגליון הקודם הערה 13 בארוכה.

35) ושוב מצאתי שכ"כ גם בשו"ת האלף לך שלמה או"ח סצ"ד.

36) כדעת הרמב"ם שתפלה מה"ת. וגם לדעת הרמב"ן שתפלה מדרבנן, מקיים מצות תפלה מה"ת כשמתפלל – ראה בגליון הקודם הערה *19. וכ"ה בחי' הגר"ח שבהערה 33. – ובמשנ"ת בגליון הקודם הערה *21 בפי' לשון אדה"ז (אג"ק ח"א ע' לא) ש"האומרים תפלה מדרבנן לא ראו מאורות מימיהם" – ראה גם אג"ק כ"ק אד"ש ח"י"ב ע' תיב.

37) ראה גם אשל אברהם מבוטשאטש (מהדו"ת או"ח ספ"ט ס"א) במתפלל ונמשכה תפלתו לאחר חצות, דעכ"פ סגנון תפלת נדבה שייך בה, ע"ש.

וכאן המקום להעיר במש"כ בגליון הקודם הערה 25, דכשמתפלל בכוונה יתירה ה"ז בכלל חידוש דבר, שאז אפשר להתפלל בנדבה, ושכ"ה בהמנהיג ע"י"ש – הנה בחי' הרא"ה (ספ"ד דברכות) כתב, דבחוזר ומתפלל משום כוונה עדיין צריך לחדש בה דבר. ואכ"מ.

38) ראה לעיל הערה 32. – ומש"כ בשו"ת שאגי"א (הובא בגליון הקודם הערה 22) להוכיח שלא כדבריו – כבר העירו (ראה ענינים למשפט ברכות כו, א (ע' קע). הערת המו"ל בשו"ת שאגי"א דפוס חדש), שי"ל שהוא לעיכובא רק בנוגע לתפלה בזמנה, אבל יש לו שכר תפלה שלא בזמנה.*

39) וצ"ע הכוונה בסה"ש תורת שלום והיינו שבאמת אי"ז זמי"ג. [וע"ד ברהמי"ז דקס"ד בגמ' (שם) דהוי מי"ע שהזמי"ג משום דכתיב בתת לכם לחם בערב ובשר בבוקר, וקמ"ל דלא. וראה זה פלא, שבהלכות גדולות (במקומו, והובא באי"ר סימן ע ס"א) גרס נמי בנוגע לחיובן במזוזה, "פשיטא סד"א הואיל וכתיב ביי' בשכבך ובקומך

* וכאן המקום להעיר במש"כ כמה פוסקי זמנינו שאין לאשה להתפלל שחרית לאחר חצות (שו"ת רבבות אפרים ח"ג סנ"ו. ובהליכות שלמה (פ"ח סמ"ב) ר"ל – יתירה מזו – שאין להן להתפלל אפי' אחרי די שעות). וצע"ג, מנ"ל הא, דהרי עיקר חיובן בתפלה הוא משום שאינה מי"ע שהזמי"ג,

גרעא מתפלת נדבה, וה"ה בכלל מצות תפלה מה"ת, וכמשנת"ל באורך הפרטים בזה.

ולכאורה, סברא הנ"ל (דגם לאחר זמנה מקיים מצות תפלה מה"ת שאין לה זמן קבוע), היא היסוד לתקנת חז"ל שאפשר להשלים התפלה גם לאחר זמנה, דכיון דמה"ת זמנה כל היום, לכן (כלשון הגמ' ברכות כו, א) "שכר תפלה [המצוה מה"ת] יהבי לי', שכר תפלה בזמנה [תקנת חז"ל להתפלל בזמנה הקבוע] לא יהבי לי"[40]. ומה שאא"פ להשלים במזיד (ברכות שם), צ"ל דמזיד שאני שאז הפקיעו חכמים זכותו להתפלל (וע"ד קנס)[41], משא"כ בשוגג דעדיין מוטלת עליו חובת תפלה מה"ת (וכ"כ בקובץ הדרת מלך ע' נד. עי"ש).

והנה, בפרישה (ספ"ט סק"ב) כתב דגם כשמתפלל תפלת תשלומין יש לו שכר כמתפלל בזמנו, כי מאחר שאז ג"כ זמן תפלה, והוא עוסק בתפלה, ומתפלל מנחה בזמנה, יש לו אז תשלומין לשחרית כאילו מתפלל בזמנו[42]. ומה שאמרו "מחצות ואילך שכר תפלה בזמנה לא יהבי לי" היינו כשלא הקדים תפלת המנחה לפני', עי"ש בארוכה.

ועפ"ז י"ל דגדולי החסידים שאיחרו תפלתם, לא היתה תפלתם רק בגדר תפלת נדבה[43], כ"א מדין תשלומין[44] וה"ז (לדברי הפרישה הנ"ל) **כמתפלל בזמנה**, דכיון שאינם מוכנים לתפלה ה"ה בכלל אונס שמותר לו להתפלל תפלת תשלומין (ראה **עד"ז** בפסקי דבר יהושע ע' ה). [וגם אם נאמר ששכרו כתפלה שלא בזמנה, הרי במקום אונס מותר להתפלל שלא בזמנה וכנ"ל ס"ג].

הנ"ל, דאולי כוונתו כהדעות דשכר תפלה שלא בזמנה יהבו לי' כל היום, וכנ"ל הערה 32. וזהו כוונתו במש"כ שעד חצות הוי בכלל תפלה בזמנה, ומינה שלאחרי חצות ה"ז תפלה שלא בזמנה.

40) וכן מתבאר מלשון הרמב"ם (הל' תפלה פ"ג ה"א) שאם עבר או טעה והתפלל אחר ד' שעות "יצא ידי"ח תפלה אבל לא יצא ידי"ח תפלה בזמנה, שכשם שתפלה מצוה מה"ת כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה". ואף שכתב כן לגבי המתפלל אחר ד' שעות עד חצות, ה"ה תשלומין לאחר זמן, שהרי מקורו בגמ' (שבפנים), ושם הובא ענין זה (שכר תפלה יהבי לי', שכר תפלה בזמנה לא יהבי לי') לגבי תפלת תשלומין בזמן מנחה. וא"כ להרמב"ם דשכר תפלה היינו תפלה מה"ת, הה"נ בנוגע לתפלת תשלומין. וראה לעיל הערה 29, די"א שגם התפלה עד חצות היא מדין תשלומין.

41) וגם במזיד, יכול להתפלל נדבה "ויש לו שכר תפלת תחנונים ובקשת רחמים, אלא שאין לו שכר תפלת מצוה אלא שכר תפלת הרשות" (אדה"ז שם סי"א. וחזות קשה ראיתי בשו"ת בית יעקב (דלעיל הערה 32) סצ"א שאא"פ להתפלל בנדבה אפי' ע"י חידוש בזמן תשלומין. ואכ"מ). ועפ"ז נמצא, שבשוגג יש לו גם שכר תפלת מצוה, אלא שאין לו שכר תפלה בזמנה. אמנם, אדה"ז הביא לשון הגמ' הנ"ל (בפנים), רק בנוגע לטעה ולא התפלל מנחה, ד"אין אומרים כיון שעבר יומו בטל קרבנו, (ד)כיון שהתפלות הן בקשת הרחמים, וכל אימת שיתפלל יש לו שכר תפלה אלא שאין לו שכר תפלה בזמנה", וכמסקנת הגמ', דגם בזה אפשר להשלים. וצ"ע, אי בטעה ולא התפלל שחרית, א"צ להגיע הנ"ל כיון "דחד יומא הוא" (כל' הגמ'), וא"כ ה"ז ע"ד מש"כ הפרישה דלקמן בפנים. אבל ראה שו"ע אדה"ז (או"ח ספ"ט ס"א) שגם בתשלומין אין לו שכר תפלה בזמנה.

42) ראה בהערה הקודמת בסופה. פר"ח או"ח ספ"ט סק"א ד"ה ואם. וכ"ד כמה מהפוסקים (שבהערה 32) ששכר תפלה שלא בזמנה יהבו לי' כל היום. [אבל, בפנ"י (ברכות כו, א) כתב, שיש ג' חלוקות: בזמנה – שכרו כתפלה בזמנה, בתשלומין – כקרבן עולת חובה של יחיד, שלא בשעת תשלומין – כתפלה דרחמי של נדבה]. ומצינו בכ"מ שתשלומין הוי כעיקר זמנו – ראה לקו"ש חכ"ח ע' 77. לקו"ש ח"ט ע' 254. ויומתק עפ"ז מש"כ בסה"ש תורת שלום (ע' 227 "אויף יעדער זאַך איז פאַראַן אַ זמן . . למשל ווי דער זמן תפלה, איז דאַוועננען דאַרף זיין בזמן, איך מיין ניט זמן תפלה, אָט ווען דו דאַוועסט, צוועלף אַזייגער, צי צוויי אַזייגער, צי פיר אַזייגער, יעמאלט דאַרפסטו דאַוועננען" [שלכל דבר יש זמן . . למשל זמן תפלה, שהתפלה צריכה להיות בזמן. אין כוונתי ל"זמן תפלה", כי אם מתי שאתה מתפלל, בשעה שתים עשרה, בשעה שתים, או בשעה ארבע, אז צריך אתה להתפלל]. וק"ל.

43) ובלא"ה, עקולי ופשורי טובא איכא, שהרי בשויו"ט אין מתפללין נדבה, ומוסף אין מתפללין בנדבה (שו"ע אדה"ז סק"ח ס"א), ועוד ש"צריך שיהא מכיר א"ע זריז וזהיר ואומד בדעתו שיוכל לכוון בתפלתו מראש ועד סוף" (שם ס"ה).

44) וכ"כ באשל אברהם מבוטשאטש (מהדו"ת או"ח ספ"ט) לענין מי שהתחיל תפלתו בזמנה ונמשכה לאחר חצות, עי"ש. וכ"מ בקצוה"ש (ס"כ בבדה"ש סק"ד). ועובדא ידענא שבכ"מ אצל גדולי החסידות נהגו לכוון שיהא משום תשלומין. ושוב מצאתי מובא כן בשם ס' הדרת קודש (ע' כח), שהרה"ק משינאווא אמר ליישב כן הנהגת הצדיקים שאיחרו תפלתם. אבל לא תיהוי כמ"ע שהזמ"ג קמ"ל", ולכאורה ברור פירושו, שלמסקנא סי"ל דתפלה הוי מ"ע שאין הזמ"ג (ולא שקמ"ל דמשום ד"ינשי בעי חיי" (עי"ש בה"ג) חייבות במזוזה – אף דהוי מ"ע שהזמ"ג). ולפירוש זה מיושב בפשטות מה שהקשה בהגהות הר"י פערלא (מכת"י – בהוצאת מכון ירושלים תשנ"ב) "דלפ"ז נמצא דלמסקנא הו"ל מזוזה מ"ע שהזמ"ג . . וצ"ע". ודון מינה ואוקי באתרין, בנוגע לחיובן בתפלה וברהמ"ז, שלמסקנא חייבות משום **שאין** הזמ"ג, כיון שלא נתחייבו בזמני התפלה]. ולפ"ז, לא נתחייבו נשים בחיוב תפלה בזמנה. וכדמות ראי' לזה, שבאבודרהם (שער שלישי ברכת המצות) קחשיב לכל מ"ע שהזמ"ג שנשים חייבות, ומשמיט תפלה וברהמ"ז (משא"כ בפה"מ להרמב"ם קידושין פ"א, מ"ז, דקחשיב תפלה כמ"ע שהזמ"ג שהנשים חייבות. אולם כבר חזר בו ביד החזקה כדלקמן), כיון דבאמת הוי מ"ע שאין הזמ"ג, וחיובן בתפלה הוא רק משום "דרחמי נינהו". ובלי הירושלמי (ברכות פ"ג ה"ג) "חייבין בתפלה כדי שיהא כאו"א מבקש רחמים על עצמו" (ראה עד"ז בשו"ע אדה"ז סנ"ט ס"ד). ומוברח לומר כן, להשיטה שחייבות להתפלל רק פ"א ביום, דכיון שזמני התפלה הם מדרבנן נחשב כמ"ע שאין הזמ"ג (ורמב"ם הלכות תפלה פ"א ה"ב. מג"א סקי"ו סק"ב. אדה"ז שם ס"ב). ואולי י"ל, דגם לשיטת הרמב"ן דהוי מ"ע (שהזמ"ג) מדרבנן – מ"מ כיון שנתחייבו בתפלה "משום דרחמי נינהו", בע"כ לא נתחייבו כ"א בבקשת רחמים (ב"ף ביום), ולא בזמני תפלה. [וכ"מ בט"ז (או"ח סקי"ו סק"ב), דגם לדעת הרמב"ן נקראת מ"ע שאין הזמ"ג (אבל לא משום "דרחמי נינהו", כ"א משום "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו", וצע"ק. ועי' בפמ"ג (מ"ז שם) מש"כ בזה]. וצע"ק במג"א (שם), אי ס"ל דמ"ש המחבר בשו"ע (שם ס"ב) "מפני שהיא מ"ע שלא הזמ"ג" קאי רק לשיטת הרמב"ם (וראה גם שיירי כנה"ג שם). אולם, במג"א סנ"ח סק"ז, משמע דגם לדעת הרמב"ן נקראת אין הזמ"ג (אבל מטעם אחר. עי' במחה"ש שם, אבל להעיר מפמ"ג (בא"א שם)). ועי' בשו"ת שאג"א סי"ב מש"כ בדעת השו"ע ובדעת המג"א].

ומה גם לגירסת הרי"ף, שלא גרס "דרחמי נינהו", כ"א "משום דלאו זמ"ג הוא" (וכנראה כ"ה גירסת הרמב"ם ג"כ, אף שבשו"ת שאג"א סי"ד ל"מ כן. ועי' בהגהות הב"ח. עינים למשפט ברכות כא, א (עי' קלא), ושם נסמן. שו"ת יב"א ח"ו סי"ז ושי"ג), אות"ל, שהרי"ף סי"ל נמי כדעת הרמב"ן שתפלה מדרבנן (וכ"כ בעולת תמיד סקי"ו סק"ג. אבל הרמב"ן עצמו במלחמות שם הבין בדעת הרי"ף דסי"ל כשיטת הרמב"ם. ושקו"ט בזה – בהנסמן בילקוט יוסף ח"א ע' קפה). [אבל, יל"פ דר"ל דדיינינן לה **כאילו** היא שאין הזמ"ג (ועי' בתר"י שם. לבוש או"ח שם. א"ר שם)].

ובמגילת אסתר הנ"ל מפורש דלמסקנא (גם לדעת הרמב"ן) הו"ל תפלה מ"ע שאין הזמ"ג. ומשמע **קצת**, דגם לדעת הרמב"ן שנתחייבו בכל התפלות (עכ"פ בב' תפלות), מ"מ לא נתחייבו להתפלל בזמנה, שהרי לדבריו כוונת הגמ' לומר שאין זמנים מעכבים. אבל בשו"ת שאג"א סי"ד חולק ע"ז, וסי"ל דלמסקנא נמי ה"ז מ"ע שהזמ"ג וכנ"ל, שלדבריו – זמנים מעכבים בה. (ולהעיר מצל"ח (ד"ה ושל – ברכות כו, א) שנסתפק במוסף שאינה רחמי והוה זמ"ג אי נשים חייבות. והדברים עתיקים. וי"ל בלשונו, אי סי"ל דבשאר תפילות נקרא למסקנא אין הזמ"ג. ובסגנון אחר: אי חייבות בזמני תפלה). ועצ"ע.

ואף שהתפללו אדעתא דשחרית, וקיי"ל שצריך להקדים תפלת מנחה לתפלת תשלומין[45], ואם היתה בדעתו שתהא הראשונה לתשלומין לא יצא ידי"ח (שו"ע אדה"ז סק"ח ס"א)[46] – הא יש חולקין שא"צ לחזור ולהתפלל אא"כ גילה דעתו בפירוש בתפלתו שהשני' לשם חובה והראשונה לשם תשלומין, ובנדו"ז סמכו אשיטה הנ"ל[47]. ועוד, דה"ט שצריך להקדים תפלת חובה[48], כיון שלא תיקנו תשלומין אלא בשעה שהוא עוסק בתפלה, אבל בנדו"ז הרי בלא"ה עוסק בענין התפלה (והכנה אלי') והתחילה בזמן הראוי[49].

וממילא מובן ג"כ שעפ"ז מיושב הא דאין תשלומין רק בשעה שעוסק בתפלה (שם) – דהא, כנ"ל, בנדו"ד ה"ה עוסקים בענין התפלה והכנה אלי'[50].

ועוי"ל, דמבואר שם בשו"ע אדה"ז דרק אם **שהה הרבה**[51] בין תפלה לתפלה אין תשלומין מועיל, ובנדו"ד בדרך כלל התפללו מנחה (שהוא מדין שחרית ע"פ הנ"ל) מיד בסמיכות לתפלת שחרית המאוחרת (שהוא מדין מנחה ע"פ הנ"ל). וזהו, בנוסף לכך שלכמה דעות א"צ שיהי' בשעה שעוסק בתפלה, וכל שמשלים תפלתו **בזמן** תפלה השני' שפיר דמי (ראה א"ר סק"ח סק"ד, שכן מוכח בתשב"ץ והגהות סמ"ק. משנ"ב סקט"ו. וראה בהנסמן בילקוט יוסף ח"א ע' רכב).

תפלה בדביקות קודמת לכל דבר

ז. ואין להקשות, דסו"ס טפי ניחא להתפלל תפלת חובה בעתה ובזמנה כתקנת חז"ל מלהתפלל לאחר זמנה (תפלת נדבה או תפלת תשלומין) – דכבר נתבאר (לעיל ס"ג) שבזמנה אא"פ שיתפללו כיון שנזקקו להכנה בכדי שיוכלו להתפלל בכוונה, דאל"ה התפלה בטלה[52]. ובפרט להנ"ל (ס"ד) מהמגילת אסתר דגם זמני התפלה מדרבנן אינם לעיכובא כ"א למצוה, וא"כ עדיפא תפלה שלא בזמנה מתפלה שלא בכוונה.

זאת ועוד, ראה בשו"ת ארץ צבי (הנ"ל) שהביא מש"כ אדה"ז בהל' ת"ת (פ"ד ה"ה) דאף שמי שתורתו אומנתו אינו מפסיק לתפלה, מ"מ אם "מקשרים דעתם לאדון הכל ב"ה ביראה ואהבה עזה ודביקות אמיתית (טאו"ח סי' צ"ח) . . מגיעים להתפשטות הגשמיות", הרי תפלה שכזו ב"דביקות האמתית ביראה ואהבה היא גדולה ממצות ת"ת וקודמת אלי' כמ"ש ראשית חכמה יראת ה'". ועפ"ז כתב בשו"ת ארץ צבי, דכיון שתפלה בדביקות קודמת

ראינו לרבנן קשישאי אצלנו דעבדו הכי.

45) ולהעיר, שבשו"ת ובחרת בחיים (שבגליון הקודם הערה *25) הקשה להרמב"ם שמ"ע מה"ת להתפלל מדוע צריך להקדים תפלת מנחה, דהרי צריך להקדים מ"ע מה"ת לדרבנן. ואולי י"ל, דאה"נ כשמתפלל לשם מ"ע מה"ת מקדימה לדרבנן, משא"כ כשמתפלל לתשלומי שחרית שזמנה מדרבנן.

46) ובאשל אברהם שבהערה 44 ר"ל שהוא רק למצוה מן המובחר. וצ"ע.

47) וכנ"ל בפנים (ס"ד), שאין כאן משום ספק ברכה לבטלה. ולהעיר מהליכות שלמה פי"ג סק"א שהקשה, דכל אימת שמתפלל שחרית לאחר זמן מנחה תעלה לו למנחה. ולהמבואר בפנים י"ל דלשיטה זו אה"נ.

48) ועוד טעמים – ראה מעדני יו"ט (ברכות פ"ד אות ת). לבוש (או"ח סק"ח). א"ר (שם). ערוה"ש (סק"ח ס"ח). ושקו"ט בכ"ז בעינים למשפט ברכות כו, ב אות ב (ע' קעב). וצ"ע אם שייכים בכה"ג.

49) ראה לקמן בפנים (ס"ח) שהעסק בהכנה לתפלה וכו' הוי כהתחלת התפלה. ובנדו"ז בפרט י"ל דא"צ שיעסוק בשמו"ע דוקא (וא"ה יבואר בגליון הבא בנוגע להתחלת תפלה בזמנה), וכל שעוסק בתפלה בכלל ה"ה משלים תפלותיו, כיון שעסוק בעניני התפלה. אולם אדה"ז כותב שצ"ל "עוסק בתפלה **שהיא חובת שעה**". והוא לכאורה דלא כנ"ל. אמנם, ראה בקצוה"ש (שבגליון הקודם הערה 19), דכשמתחיל לפני חצות, ה"ה ג"כ עוסק בתפלה, והרי התחיל בזה כשהיתה השעה ראוי' לתשלומין. וההי"נ בנוגע להכנות לתפלה, וכנ"ל. [ומשמע שם, דכה"ג הוי ג"כ בכלל תשלומין. ולא התיר מצד הסברא (שית' לקמן בפנים ס"ח) שההתחלה בזמן נחשב כזמן תפלה, שהרי העתיק (שם ס"א) דברי אדה"ז שצריך **לגמור** בזמן תפלה].

50) ראה הערה הקודמת.

51) ודלא כמש"כ באו"ר, שלשיטה זו צ"ל מיד **ממש**, ולא יותר מכדי הילוך ד' אמות, עי"ש. ונמשך אחריו במשנ"ב סק"ח סקט"ו. (ועיי"ש במשנ"ב סקי"א). וצ"ע השיעור ד"שהה הרבה" (ולהעיר מאג"ק ח"ג ע' רי ששיעור הפסק בענין – בד"כ – הוא משך ענין זה גופא, עי"ש). ובצל"ח (ד"ה כולי – ברכות כו, א), הובא בהגהות רעק"א לשו"ע (או"ח ספ"ט מג"א סק"ב), **משמע** שאפ"ל הפסק קרוב לחצי שעה.

[ולהעיר ממה שדנו במפסיק ביניהם בתפלות ותחנונים (שו"ת פעולת צדיק ח"ג סס"א. ועוד – נסמנו בילקוט יוסף ח"א ע' רכג). ובמשנ"ב סקי"א כתב דבמפסיק בחזרת הש"ץ לית לן בה. וכ"ה בשו"ת ארץ צבי ח"ב ס"ז. ולכאורה, לדעת אדה"ז בלא"ה אין כאן בית מיחוש, כיון שאי"ז בכלל "שהה הרבה"].

52) וראה בגליון הקודם הערה 11 בסופה, דמשמע דאסור להתפלל כשאין דעתו מיושבת.

לת"ת, ות"ת (דתורתו אומנתו) דוחה תפלת חובה, כש"כ וק"ו שתפלה בדביקות קודמת לתפלת חובה[53]. ומה"ט, עדיף להתפלל שלא בזמנה ובדביקות (אף שהיא רק תפלת נדבה, או תשלומין) מלהתפלל תפלת חובה בזמנה ושלא בדביקות.

התחיל בזמן היתר

ח. ונמצא, שיש בידינו עוד כמה אופנים וביאורים ליישוב הנהגת חסידים הנ"ל, בנוגע לתפלה (לאחר ד' שעות ואפילו) לאחר חצות [לא רק משום דשכר תפלה שלא בזמנה יהבינן לי' כל היום לכמה דעות[54], או שהוא בגדר תפלת נדבה, ותפלה מה"ת, שאין לה זמן קבוע (כדלעיל ס"ד), כי אם], דאפ"ל שהתפללו מדין תשלומין, שלדעת הפרישה שכרו כמתפלל בזמנה (כדלעיל ס"ו), ויתירה מזו י"ל, שתפלה בדביקות קודמת לכל דבר גם לתפלת חובה בזמנה (כדלעיל ס"ז).

[וכן יש להעיר מהמובא בהתמים (חוברת ח' ע' 60) שאמר כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע[55] שזמן השו"ע הוא רק לבריאים ולא לחולים[56]. ועד"ז הוא באג"ק כ"ק אד"ש (ח"ג ע' קמז) עי"ש[57]].

ומ"מ, איך שלא יהי' הביאור בכ"ז, סו"ס אין כאן תפלה בזמנה כתקנת חז"ל, וכנ"ל[58]. ומטעם זה י"ל, מבאר כ"ק אד"ש במכתבו הנזכר (בראש דברינו) באופן אחר ש"יש ליישב הדבר ע"פ דין", שגם במתפלל לאחרי חצות ה"ז בכלל **תפלה בזמנה ממש** "כיון שקורא ק"ש קטנה". אולם, עדיין צ"ב השייכות בין קריאת ק"ש קטנה לכך שמותר להתפלל לאחר חצות, ויתירה מזו (כנ"ל בדא"פ) – שאז נחשבת תפלתו כתפלה בזמנה.

וי"ל הביאור בזה, ובהקדים מש"כ כ"ק אד"ש במכתב הנ"ל גופא: "וכמובן שאין זה דומה אם מתחילים בעוד מועד ומתפללים כל העת אלא שבדרך ממילא מגיעים לברוך שאמר כחצות, דאז עכ"פ עסקו בענין התפלה וההכנה לזה מקודם, משא"כ בנדון דידי' שהוא הקורא בתורה שאין לזה שייכות לתפלה והכנתה". והוא בהתאם למש"כ כ"ק אד"ש בכ"מ[59]בענין זמן התפלה, שיש להתחיל (ברוך שאמר[60]) בזמנה (לפני חצות[61]), ואז יכול להמשיך גם לאחרי חצות.

ובאמת, סברא זו לא חדשה היא בארץ, ובהקדמה שיש לחקור באם "סוף זמן תפלה" היינו שצריך לגמור **כל** התפלה במשך הזמן, או דסגי מה שמתחיל בזמנו אף שנמשך אח"כ. והנה, דעת אדה"ז מפורשת להדיא בשו"ע (ספ"ט ס"א) ש"צריך ליזהר **שיגמרו** להתפלל תפלת י"ח קודם שליש היום", ובמק"א (סקכ"ד ס"ג) כתב שכ"ה גם לגבי חזרת הש"ץ[62]. אמנם, כמה

---

53) ולכאורה צ"ע, דהא מבואר בהל' ת"ת (שם פ"ד ה"ו) שהתפלה בדביקות קודמת לת"ת רק לאחרי שלמדו כל התורה שבכתב ושבע"פ וקיימו מצות ידיעת התורה (אבל ראה בהערות וציונים (אשכנזי) שם הערה 4/ג שי"ל דשיעורו שלמד תחילה כל ההלכות שבתושבע"פ בדרך קצרה. ולהעיר מלקו"ש חל"ו ע' 24 שבזמננו מקיימים מצות ידיעת התורה, לדעת הרמב"ם, ואפי' לדעת אדה"ז, ע"י לימוד הרמב"ם). אמנם, ראה בד"ה חסידים הראשונים להצ"צ (נדפס בספר הנ"ל ע' 648) דבאא"פ לו כלל להגיע לידיעת התורה כגון שאין דעתו יפה נמי מצות הדביקות גדולה יותר (וראה בהנסמן שם הערה 42).

גם צ"ע, דלכאורה ק"ו פריכא הוא, שהרי זה שת"ת גדולה מתפלת חובה הוא דוקא כשתורתו אומנתו, משא"כ זה שמצות הדביקות קודמת לת"ת ל"ש לתורתו אומנתו, ואדרבה – בתורתו אומנתו אינו מפסיק אפי' לתפלה בדביקות (וראה שו"ת שבות יעקב ח"ב סמ"ד (הובא שם בהערות וציונים ס"ו הערה 3) דבתורתו אומנתו יש חשש ביטול תורה להאריך בתפלתם יותר מדי), וא"כ אין הכרח שתפלה בדביקות קודמת לתפלת חובה. [ודוחק לומר שרשב"י שלא הפסיק לתפלה מיירי לפני שהגיע לידיעה"ת כולה. אבל במאמר חסידים הראשונים (הנ"ל) מבאר שרשב"י גם לאחרי שהגיע לידיעה"ת הי' מצות והגית שלו גבוה יותר מהדביקות, משא"כ אצל חסידים הראשונים]. אולם ע"י"ש בהערות וציונים ס"ה הערה 13/א (ע"פ לקו"ש חט"ז ע' 373), דאף שמצות הדביקות קודמת לכל המצות, מ"מ לא הפסיקו לתפלה לפי שע"ז הי' מתבטל העילוי דתורתו אומנתו. וא"כ י"ל, דבאמת מצות הדביקות קודמת לכל המצות אף לת"ת דתורתו אומנתו, וזה שאינו מפסיק לתפלה הוא מטעם צדדי שלא יתבטל העילוי דתורתו אומנתו. משא"כ זה שתורתו אומנתו קודמת לתפלת חובה הוא דין קדימה **בעצם**, מפני שת"ת גדול מכל המצות (וכלשון הרמב"ם הל' תפלה פ"ו ה"ח: "מפני שמצות ת"ת גדולה ממצות תפלה. וראה הערות וציונים שם הערה 4/ב). וא"כ כש"כ וק"ו שדביקות קודמת לתפלת חובה [וראה בהערות וציונים שם הערה 13/א מכ"מ שהחסידים הראשונים לא היו בגדר "תורתם אומנתם"].

וצ"ל, דאע"פ דמשמע מדברי התוס' (ד"ה גדול – ברכות י, ב) שת"ת דוחה תפלה שלא בעונתה, ובדברי חמודות (ברכות פ"ט סקפ"ד) כתב, שמי שהוא בעל תורה עדיף שילמוד מלהרבות בתחנות, וראה בהנסמן בעינים למשפט ברכות י, ב ד"ה גדול (ע' מד) – כ"ז רק בתפלה שאינה בדביקות. וכפשוט.

54) ראה לעיל הערה 32.

55) בהתמים הנ"ל איתא, שאמר כן כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע בהתוועדות י"ט כסלו תרס"ח. אבל בשיחה שנדפסה בתורת שלום (ע' 118) חסר. ושם, הוא באופן אחר קצת, וכנ"ל בפנים (ס"ד).

56) בהתמים שם מבאר, דרפואת הנפש לא גרעא מרפואת הגוף שמותר להתרפאות בדברים האסורים. [וכסברא הנ"ל, ראה אגה"ת ספ"ג (לענין נתינת צדקה יותר מחומש)]. ויש להעיר ע"ד ההלכה, ממה שמצינו בכיו"ב, שמותר לחכמים להורות הוראת שעה לעבור על ד"ת כדי להעמיד הדת על תלה (ראה עד"ז בתולדות מהר"ם שיק (הובא בגליון הקודם הערה 3) בטעם שביטלו זמן תפלה בשבתות ויו"ט בכ"מ), והתירו דבריהם כדי שלא יעבור איסור מה"ת וכו' – ראה בגליון הקודם הערה *25. ובאג"ק (דלקמן בפנים) כתב באו"א קצת, דלחולי הנפש "אי אפשר באופן אחר, כי באם לאו, יתפלל רק בשפתיו ולא בלבו ותהי' תפלתו בטלה" (וכנ"ל בגליון הקודם הערה 11).

57) ושם, ש"**צריך בכ"ז זהירות יתירה, שתהי' הכמות לא יותר מן המדה, ע"פ ציווי רופא מומחה וכו', כמובן**". ועד"ז ממש בהתמים הנ"ל.

ועוד זאת, שכ"ז שייך רק להעוסקים בהכנות הראויות, ותפלתם ג"כ כדבעי בעבודה שבלב כפשוטו באריכות ומתינות וכו', משא"כ המאחרים זמן התפלה מחמת העסק בדברי חול ח"ו, ואפילו אם התכוננו לתפלה כדבעי, אלא שתפלתם במהירות וכו', אין כל מקום להנהגה זו (והיא אחיזת החיצונים ח"ו במדריגות דקדושה) – ראה התמים שם. ועד"ז באג"ק ח"י ע' שנב.

58) ראה בגליון הקודם הערה 28. ויש להוסיף, דגם אם נאמר שהוא דין בהגברא ולא שחסר בהחפצא דתפלה, סו"ס "לישנא דצערא הוא" (כנ"ל הערה 29).

59) ראה לעיל הערה 32 בסופה.

60) כ"ה בכ"מ באג"ק. ויתי' בגליון הבא בעז"ה.

61) כ"ה הלשון בד"כ באג"ק. ובמק"א (אג"ק דלעיל בפנים) כתב: "כחצות".

62) והוא ע"פ מש"כ המג"א בכ"מ, וגם לגבי חזרת הש"ץ (סקכ"ד סק"ד. סרל"ד סק"א (אבל ראה א"ר שם שחולק). ספ"ט סק"ד. והוכיח כן ממשמעות השו"ע (או"ח סרל"ב ס"א)). וכ"ה במשנ"ב (ספ"ט סק"ה ועוד). וכ"פ בשו"ת רב פעלים ח"א ס"ה. ולפלא שבשו"ת אז נדברו ח"ה סל"ג לא זכר מכהנ"ל. ולהעיר, שכן מוכח גם משער הכוונות שהובא בבה"ט (או"ח סרל"ב סק"א) ושע"ת (סרל"ה סק"ב) לענין חזרת הש"ץ במנחה. וראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' פב. ושם ר"ל, דכשגומר רובו בזמנו שפיר דמי אף לשיטת המג"א.

ועוד יל"ע **בכמה** מהנ"ל, דאף דס"ל

אחרונים סוברים להלכה למעשה דא"צ להקפיד כ"א על התחלת התפלה שתהי' בזמנה, והוכיחו כן מדברי התוס' (ד"ה שאלמלא – ברכות ז, א) שכשמתחיל קללתו בזמנו מועילה גם לאחר מכן, וא"כ מרובה מדה טובה – ראה ערוה"ש או"ח סקי"י ס"ה (וכ"כ בסקכ"ד ס"ו). שו"ת ארץ צבי סקכ"א בשם היהודי הקדוש מפשיסחא[63].

וכסברא זו, מצינו כבר בפמ"ג (או"ח סתר"כ באי"א סק"א) לענין תפלת מוסף (אף שנשאר בצ"ע כדרכו)[64]. [וכ"ה באי"א מבוטשאטש או"ח סק"ד ס"ו. א"א תנינא להנ"ל ספ"ט ס"א (ד"ה עד חצות). א"א תנינא סרל"ג. גליוני הש"ס (ירושלמי ברכות – ברשימות – אות נד)[65]. משמרת שלום מקוידינוב ס"כ. שולחן הטהור מקאמארנא סרל"ב ס"א. שם סרל"ג ס"ב[66].

ובקצוה"ש (ס"ב סק"ד) כתב ד"**כן נראה פשוט**"[67].

וכיוצא בזה, מצינו בכמה ענינים, דאזלינן בתר התחלת הענין דוקא[68], וכל שהתחיל בזמנו שפיר דמי, ויתירה מזו[69], שנחשב כאילו כולו נעשה בזמן הראוי. ומכיון שכן, שלדעת כמה אחרונים ה"ז בכלל תפלה בזמנה, י"ל ש**בשעת הדחק**[70] (ומחשש ביטול תפלה[71]) אפשר לסמוך ע"ז. ועפ"ז אפ"ל דזהו כוונת כ"ק אדמו"ר במש"כ ש"יש ליישב הדבר **בקושי** [אבל] **ע"פ דין** כיון שקורא ק"ש קטנה", דעי"ז ה"ז כאילו התחיל בזמנה ונקראת (לדעה הנ"ל) תפלה בזמנה (וכ"מ מהמשך הלשון במכתב הנ"ל).

אמנם, עדיין צריכין אנו למודעי, איך נחשבת ק"ש כהתחלת התפלה, והרי ב' מצות שונות הן לגמרי. ועל כך בגליון הבא בעז"ה.

שמצות תפלה בזמנה היינו שיגמור בזמנה, מ"מ צ"ע בנדון שיודע בודאי שאא"פ לו לגמור בזמנו, דאולי מ"מ מותר לו להתחיל, ולא אמרו כ"א שלכתחילה צ"ל בזמנו דוקא. ואפי' אתי"ל שאסור להתחיל (וכ"כ כמה מהנ"ל להדיא. וכ"ה גם בפתח הדביר סקי"י סק"ג. ועוד), אכתי י"ל בהתחיל בזמנו אם מחוייב להפסיק (ראה לקמן הערה 67 בדעת הקצוה"ש), וכבכמה ענינים שאם התחיל בהיתר אינו פוסק (ולדוגמא – אכילה קודם תפלת ערבית (שו"ע או"ח סרל"ה ס"ב), וכיו"ב). אלא, שביודע שימשך לתוך זמן איסור מיקרי התחיל באיסור – מג"א סרל"ב סקי"א.

63) והוכחה זו הובאה ג"כ – לענין אחר – בשו"ת בית יעקב (דלעיל הערה 32) סקכ"ז, הובא במחה"ש ס"ו סק"ו, שבעוסק בתחנונים לאחרי תפלה בציבור ה"ז נגרר אחרי תפלת הציבור, והוי כתחנונים בעשרה, ועי"ש שכ"ה גם לפי תורת הסוד וקבלת האריז"ל. [**וכעי"ז** כתב בהגהות חכמת מנוח (שבש"ס וילנא) לברכות ו, א בשם ס' שערי אורה (לאידך גיסא), דכשמתפלל שלא בציבור נשמעת תפלתו באם יתפלל אח"כ בציבור, וכ"ה בנוגע לתפלה שלא בביהכ"נ ושלא בכוונה. **וכדוגמתו**, הובא בתניא (ספל"ט בשם הזהר. קונטרס אחרון – קנד, ב בשם המק"מ (פי פקודי))].

64) אבל, בפמ"ג או"ח ספ"ט (באי"א ספ"ט סק"ד) נקט כהמג"א, ועי' בפמ"ג סקי"י (באי"א סק"א). ודוחק לומר (כמ"ש באשי ישראל פי"ג הערה ט) שתפלת מוסף שאני. ובשערים מצויינים בהלכה (לזקני זצ"ל) סי"ח סק"ב הביא ראי' להיתר בתפלת שחרית מדברי הפמ"ג הנ"ל לגבי תפלת מוסף.

65) ושם כתב להוכיח מירושלמי (ברכות פ"ד ה"א) שאפשר להתחיל לפני הזמן ולהמשיך בתוך הזמן, וה"ה להיפך, עי"ש, אף שלכאורה יש לחלק. ואכ"מ.

66) אלא, שסברתו היא (ע"ד מש"כ בשו"ת בית יעקב דלעיל הערה 63), דכיון שבאו עשרה יש כבר השראת השכינה, והשכינה אינה בורחת (אף שעבר זמן תפלה), ולפי"ז, ביחיד ל"ש לומר כן. אמנם, בשאר הפוסקים ל"מ כדבריו.

67) אולם, בקצוה"ש (ס"כ ס"א) פסק להלכה שצריך ליזהר **לגמור** התפלה בזמנה, וכפס"ד אדה"ז הנ"ל. אלא, שסובר דכשהתחיל להתפלל בזמנו אינו צריך להפסיק, אף שעבר הזמן (ראה לעיל הערה 62), אבל לא שנחשבת כתפלה בזמנה מכיון שהתחיל בזמן.

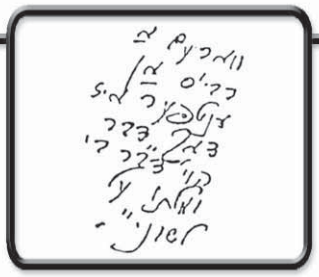
68) וכמה דוגמאות לדבר – בדיני ממונות: בתר מעיקרא אזלינן (ב"ק יז, ב. שם כו, ב – לשיטת רבה, לפי פרש"י, תוס', ראש"ש ועוד. וכ"ה להלכה בשו"ע חו"מ סשפ"ו ס"ד. רמ"א סש"צ ס"ה. ופירושו – ראה בהנסמן באוצר מפרשי התלמוד בב"ק יז, ב ע' תרסח). ועד"ז אשו משום חציו לפי' הנימוק"י (ב"ק כב, א, לביאור הקצות החושן סש"צ); בדיני תפלה: אמירת קדושה כשהתחיל בעשרה (שו"ע אדה"ז סנ"ה ס"ג). ועד"ז הוראת רבותינו נשיאינו להתחיל תפלתו עם הציבור, דאז ה"ז מעין תפלה בציבור (אג"ק ח"ו ע' קמב. ח"ח ע' פא. **ועוד**. – וכעין משנ"כ בשו"ת בית יעקב דלעיל הערה 63). וכיו"ב מצינו שמותר להתפלל מנחה של ע"ש, אף במקום שקיבלו הקהל שבת באם התחיל לפנ"ז (שו"ע אדה"ז סרס"ג סכ"ד. ועי"ש בטעם שלא נקרא התחיל באיסור); בהלכות שבת – אופה ומבשל (או זורע) בשבת ונגמרה אפייתו (קליטת הזרע) במוצ"ש, שלכמה שיטות חייב סקילה (ראה בהנסמן אנציקלופדיא תלמודית ערך בתר מעיקרא הערה 40. ושקו"ט בטעם הדבר ב'קובץ הארבעים' ע' קמט. – ולהעיר שחקירה הנ"ל נזכרה בהתוועדות כ"ק אדמו"ר ש"פ צו תנש"א (מרשימותיי)).

69) והיינו, לא רק שאם התחיל בזמנו (ובהיתר – אבל ראה לעיל הערה 62 שכשיודע שיכנס לתוך זמן איסור מיקרי התחיל באיסור) אינו פוסק, כ"א, שנחשב כמתפלל בזמנו, וכדמוכח מדברי התוס' הנ"ל בפנים. ועפ"ז, יש לדחות כמה מהנ"ל בהערה הקודמת, דסו"ס לא מצינו **שהגמר** נחשב כשעת (ואופן) ההתחלה, כ"א שאזלינן בתר התחלת הענין. [וה"ז **ע"ד** "בתר מעיקרא אזלינן" שבכ"מ (כתובות נב, א. ב"מ ס, ב) שפירושו רק שמתחשבים עם המצב בשעת ההתחלה. ולהעיר, שבכ"מ מצינו **שחלות הענין** היא בסופו דוקא (קידושין מח, סע"א. חולין כט, ב)]. ועוד זאת בנוגע לתפלה בציבור – שמפורש שם, שהוא רק **מעין** תפלה בציבור.

70) ומצינו בכ"מ שבשעת הדחק (והפסד מרובה) סומכין אפי' על דעת יחיד (קו"א לשו"ע אדה"ז סתל"ו סק"ח בסופו. קו"א לשו"ע אדה"ז סרנ"ב סק"ב). וראה מש"כ בזה בקובץ היובל ח"א ע' 282 הערה 62 בשוה"ג האי'.

והנה בנדו"ז, במכתב כ"ק אד"ש, מדובר במאחר תפלתו מחמת קריאתו בתורה וכיו"ב, ולא משום הכנה לתפלה (וזהו נוסף לכך שלא התחיל תפלתו לפני חצות כ"א ע"י קריאת ק"ש קטנה), ולכן ה"ז בבחי' "יש ליישב בקושי ע"פ דין"; משא"כ בנדון שמאחר תפלתו מחמת הכנה לתפלה (ומתחיל תפלתו ממש לפני חצות) מצינו בכ"מ (כדלעיל הערה 32 בסופה) שהתיר כ"ק אד"ש לסמוך ע"ז **בריות**, וכמ"ש במכתב הנ"ל גופא (הועתק לעיל בפנים) "וכמובן שאין זה דומה אם מתחילים מבעוד מועד . . דאז עסקו עכ"פ בענין התפלה והכנה לזה מקודם, משא"כ בנדון דידי' שהוא הקורא בתורה שאין לזה שייכות לתפלה והכנתה".

71) וע"ד פס"ד התרומת הדשן להתיר להתפלל ערבית לפני פלה"מ (כנ"ל בפנים ס"ג), מחשש שלא תתבטל התפלה, אף שאי"ז זמן תפלה כלל וכלל, וכלשון התרומת הדשן ש"אין ליישב כלל בטעם ובסברת התלמוד" (וכנ"ל בגליון הקודם הערה 16). ואולי י"ל דוגמא נוספת: מש"כ הפוסקים (ראה משנ"ב סקי"א בבה"ל בד"ה והאידנא) שבזמננו שאין מכוונים כ"כ בתפלה, אם לא כיוון באבות, אף שלא יצא ידי"ח (לא רק שאי"צ לחזור ולהתפלל כברמ"א שם ס"א, כ"א ש) מותר לו להמשיך בשמו"ע. וי"ל שהוא מטעם הנ"ל שלא תתבטל תפלתו לגמרי (דמ"מ שם תפלה עלה – הליכות שלמה פי"ח הערה יא. ועוד – נסמנו בשגיאות מי יבין סי"א הערה כא. וראה גם עד"ז בשו"ת ארץ צבי סכ"ב ד"ה אמנם גם). ולהעיר מהשקו"ט (שו"ת יבי"א ח"ג ס"ט. וראה לעיל הערה 33 בסופה) האם בזמננו מותר להתפלל כשיודע שאינו יכול לכוין באבות. ועאכו"כ בנדו"ד, שלכמה שיטות (אף שאין כן דעת אדה"ז) ה"ז תפלה בזמנה ממש.

זמן תפילה

על מנהג החסידים להאריך בתפילה אף שמתאחר זמנה (ג)

מוגש ע"י הרה"ת ר' יוסף ישעי' שי' ברוין
משפיע במתיבתא בסידני, אוסטרליה

אַ וואָרט פון רבי'ן
דיוקים בדברי והנהגות
כ"ק אדמו"ר שליט"א

תמצית וקיצור מהגליונות הקודמים*

בראשית דברינו התעכבנו על מכתבו של כ"ק אד"ש (אג"ק ח"ה ע' שיב) בנוגע לתפלת שחרית אחר חצות, "שיש ליישב הדבר ע"פ דין בקושי עכ"פ, כיון שקורא ק"ש קטנה וכו'". ולכאורה צ"ב, איך ניתן ליישב הדבר ע"פ דין, והרי ק"ש ותפלה שתי מצות שונות הן לגמרי, ומה יועיל קיום **מצות ק"ש** לזה שלא יעבור על **איחור זמן תפלה**.

ונתבאר בזה, ובהקדמה, שבאמת ישנם עוד כמה אופנים ליישב הנהגת החסידים בנוגע לזמן (ברכות ק"ש ו)תפלה (לא רק לאחר ד' שעות (סעיפים א-ב), כ"א גם) לאחר חצות, ומהם: דלכמה דעות, שכר תפלה שלא בזמנה יהבינן לי' כל היום (נת' בגליון הקודם הערה 32); שהוא בגדר תפלת נדבה, ותפלה מה"ת, שאין לה זמן קבוע (ס"ד); שהתפללו מדין תשלומין, שלדעת הפרישה שכרו כמתפלל בזמנה (ס"ו); שתפלה בדביקות קודמת לכל דבר, גם לתפלת חובה (ס"ז).

וי"ל, דלכל הביאורים הנזכרים סו"ס אין כאן תפלה בזמנה כתקנת חז"ל, ומטעם זה מבאר כ"ק אד"ש באופן אחר "שיש ליישב הדבר ע"פ דין בקושי עכ"פ, כיון שקורא ק"ש קטנה וכו'". וי"ל הביאור בזה, בהתאם למש"כ כ"ק אד"ש בכ"מ שיש להתחיל תפלתו לפני חצות, ואז יכול להמשיך גם אחרי חצות (וכ"ה במכתב זה גופא). ונתבאר בזה, שהוא ע"פ דעת כמה אחרונים שבמתחיל תפלתו בזמנה שפיר דמי, וה"ז בכלל תפלה בזמנה, ובשעת הדחק, אפשר לסמוך ע"ז. ועפ"ז אפ"ל דזהו כוונת כ"ק אד"ש במש"כ "שיש ליישב הדבר **בקושי** [**אבל**] **ע"פ דין** כיון שקורא ק"ש קטנה", דע"ז ה"ז כאלו התחיל בזמנה, ונקראת (לדעה הנ"ל) תפלה בזמנה (ס"ח).

אמנם, עדיין צ"ב, איך נחשבת ק"ש כהתחלת התפלה, והרי, כנ"ל, שתי מצות שונות הן לגמרי וכו' (ומפורש הדבר בשו"ע אדה"ז ספ"ט ס"א: "ולכן צריך ליזהר בחורף להשכים להתפלל בענין שיגמרו תפלת י"ח קודם שליש היום, **אע"פ שכבר קראו ק"ש בעונתה קודם התפלה**"). ועל כך בכתבה שלפנינו.

"ברוך שאמר" כהתחלת תפלה

ט. ולהבין כ"ז, יש להקדים תחילה משנ"ת לעיל, ש"אם מתחילים בעוד מועד ומתפללים כל העת אלא שבדרך ממילא מגיעים לברוך שאמר בחצות[72], דאז עכ"פ עסקו בענין התפלה וההכנה לזה מקודם" שפיר דמי (אג"ק הנ"ל). ולכאורה צ"ב, דהן אמת שכשמתחיל תפלתו בזמנה, לכמה דעות, ה"ז בכלל תפלה בזמנה, מ"מ, הא בנדו"ז לא התחיל בתפלה, כ"א באמירת ברוך שאמר[73], וטעמא בעי.

ואולי י"ל, ע"פ מש"כ המג"א (סקי"ו סק"ב), והובא בשו"ע אדה"ז (שם ס"ב), ש"נהגו רוב הנשים שאינן מתפללין י"ח בתמידות שחר וערב לפי שאומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזה בקשה ומן התורה יוצאות בזה, ואפשר[74] שאף חכמים לא חייבום יותר". ומבואר, שמצות תפלה מה"ת מתקיימת ע"י "איזה בקשה"[75] לחוד[76].

והנה, בדעת אדה"ז, מבואר בלקו"ש (חכ"ב ע' 117 הערה 34), דס"ל **שעיקר** גדר מצות תפלה הוא "סידור שבחו של

---

*) הערות וציונים למובא כאן בתמצית, פורטו בהערות בגליונות הקודמים בארוכה.

72) בלקו"ש חי"ט ע' 437 בשינוי לשון: "בחצות". – והנה, מסגנון הלשון – ממ"ש ש"מתחילים בעוד מועד . . אלא שבדרך ממילא מגיעים לברוך שאמר בחצות" – משמע, דקמ"ל להתיר גם כשמתחיל הודו (ומזמורים שאומרים בשבת) כנוסח דידן לפני חצות (וכאילו ההיתר להתפלל אחרי חצות על סמך אמירת ברוך שאמר לפני חצות, פשוט מלכתחילה. ולא נצרכה אלא להעדפה, שגם התחלת סדר התפלה שלפני ברוך שאמר מועילה, באם "מתפללים כל העת". ושאני בנדו"ז שלאחרי ק"ש קטנה, ה"ה קורא בתורה "שאין לזה שייכות לתפלה והכנתה", ולכן ה"ז יישוב "בקושי עכ"פ"). ואולי גם סדר הקרבנות, דתפלות כנגד תמידין תקנו (ברכות כו, ב), ואמירת (קרבנות ו)פ' התמיד (עם התפלה עצמה – תורת חיים (סופר) סמ"ח סק"ב) נחשבת כהקרבה (שו"ע אדה"ז סמ"ח ס"א), וזמנה כזמן תפלה, משיאור היום (שם) ועד סוף ז"ת (א"א מבוטשאטש שם), ואין להקדימה הרבה לפני התפלה (שלמי ציבור). ובפע"ח (ריש שער התפלה) כתב ש"הקרבנות שהוא מתחלת כל הברכות עד ברוך שאמר" הוא חלק הראשון שב"ד' חלקי התפלה", בחי' עשי'. וכ"ה בקונטרס העבודה בתחלתו. [אבל, בסה"מ קונטרסים ח"ב (שיט, ב) כתב, ששליבה הראשונה היא פסוד"ז. וראה במכתב כ"ק אד"ש להר"י פייגין (דלעיל הערה *21) שנשאר בצ"ע]. וראה הערה הבאה, ולקמן הערה 75 בתחלתה.

73) ולהעיר, שכ"ה גם בנוגע להוראת רבותינו נשיאנו בענין תפלה בציבור שהתחלת התפלה תהי' בצבור וה"ז מעין תפלה בצבור (ראה בהנסמן לעיל הערה 68. – הנסמן שם ל"אג"ק ח"ו ע' קמב" הוא ט"ס, וצ"ל "ח"ט ע' קמב") – שגם בזה ההדגשה על "ברוך שאמר" דוקא (ראה אג"ק ח"ט שם. – ולהעיר, שגם כאן משמע שהתחלת התפלה בצבור היינו גם **לפני** ברוך שאמר, ע"י"ש, וכבהערה הקודמת).

74) בפי' "ואפשר" – ראה אג"מ או"ח ח"ד (סקי"א אות ב).

75) ולהעיר שבס' שולחן הטהור מקאמארנא (דלעיל בפנים ס"ח) כתב שאם התחיל הודו שפיר דמי. וראה לעיל הערה 73. ומטו בה משמי' דהאדמו"ר מקלויזענבורג ז"ל שאפי' בהתחיל "אדון עולם" סגי. וחילא דילי' מהמג"א שבפנים שב"איזה בקשה" יוצא י"ח תפלה. ומפי השמועה, שהרה"צ וכו' בעל דברי חיים מצאנז אמר (בנוגע ללימוד לפני התפלה, ועי"ז מאחרים זמן תפלה), דודאי אם נשתהה בתפלתו באמירת איזהו מקומן, ותוך כדי כך עבר זמן תפלה, שפיר דמי (ולא גרע לימוד לפני התפלה מלימוד בתוך התפלה).

ויתירה מזו, **משמעות** המג"א שבפנים היא שיוצאות יד"ח תפלה ע"י מודה אני לחוד, וראה לקמן הערה 77 בסופה. וכ"כ במועדים וזמנים ח"א ס"ט בשם הבן איש חי (אלא שבבא"ח בראשית שנה שני' סי"ח אינו כן), שמכיון שיוצאת יד"ח תפלה באמירת מודה אני חל עלי' מיד לאח"ז חובת קידוש ואסורה לטעום (אלא שבגוף הענין, הרי נשי דידן הנוהגות להתפלל (עכ"פ בשבת) פטורות מקידוש עד לאחרי תפלתם, ראה פמ"ג או"ח סרפ"ט בא"א סק"ד. וראה בהנסמן באשי ישראל פל"ו סנ"א. הליכות בת ישראל פט"ו סמ"ג).

76) וכבר נתקשו בזה, דמלשון הרמב"ם (תפלה פ"א ה"ב. ועי"ש בכס"מ) משמע שצ"ל שבח בקשה והודאה מה"ת – ראה בהנסמן לעיל הערה 21. ובפמ"ג (סקי"ו באו"א סקי"ב) אכן הקשה דהנשים

מקום" ולא "בקשת צרכיו"[77]. וא"כ, מכיון שלכתחילה כך תיקנו[78] להתחיל תפלתו ע"י אמירת ברוך שאמר (ופסוד"ז), ויסודה – מדין "סידור שבחיו של מקום" ב(הכנה[79] ל)תפלה[80], ה"ז כמכשירי תפלה[81], ובכלל תפלה היא[82]. ומשו"ה ה"ז

אינן אומרות שבח, וברמב"ם משמע שהוא מה"ת. וראה גם בפתיחה שלו להל' תפלה ובספרו ראש יוסף ברכות לב, ב. (ועי"ש אי יחיד ג"כ צריך לסדר שבחיו). וראה בהנסמן באשי ישראל פ"ז ס"א.

אולם, מה נעשה שפשטות דברי המג"א (שהועתקו בכל האחרונים) מוכיחים דלא כנ"ל. ודוחק גדול לומר שכוונת המג"א "**איזה בקשה**" – היינו שבח והודאה ג"כ (כמו שר"ל בהוספות לס' רגשי לב ע' 243). ומסתבר לומר, דלהרמב"ם רק בקשה מעכבת, משא"כ שבח והודאה שהוא רק למצוה. ושיעור לשון הרמב"ם כך הוא: "חיוב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום", ומהי האופן הראוי לכתחילה – "ומגיד שבחו של הקב"ה ואח"כ שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ותחנה ואח"כ נותן שבח והודי' לה'". (ועפ"ז מיושב ג"כ מה שחזר עוה"פ "ואח"כ שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ותחנה" (אף שכתב לפנ"ז "שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום"). וכ"כ בהוספות לס' הנ"ל ע' 244). ובלקו"ש חכ"ב (דלקמן בפנים) מדייק מלשון הגמ' (ברכות לב, א) "יסדר שבחו של מקום ואח"כ **יתפלל**", דסידור שבחיו הוא רק הקדמה לתפלה (וכ"ה ע"פ דא"ח – ראה סה"מ מלוקט ח"ב ע' שא. ושי"ע. וראה זח"א רמד, רע"א). וכן בלשון הרמב"ם "**מגיד** שבחו של הקב"ה", שהוא רק הגדה ולא תפלה ועבודה שבלב. ועי"ש, שמפורש כן בחינוך (מצוה תלג): חיוב התורה הוא להתחנן לה' בכל יום ולהודות לפניו כו' (ואינו מזכיר סידור שבחיו בתחלה). [וראה לקו"ש חל"ה ע' 126, שע"פ הלכה, החיוב והחפצא דתפלה הוא "בקשת צרכיו", ועבודה שבלב (ובתפלה גופא – סידור שבחיו – הוא תיאור מצב הנברא].

וכן מוכח ממשנ"ב (סתקצ"ג בבה"ל ד"ה זו) שבברכה אחת שבשמו"ע לחוד יוצא יד"ח תפלה לדעת הרמב"ם (ומש"כ באשי ישראל פ"ז סק"ו דמיירי בברכות אמצעיות שיש בהן שבח בקשה והודאה, צ"ע). וכן יש להוכיח מתפלה קצרה שבמקום סכנה (ברכות כט, ב), שאין שם שבח והודאה. ומפורש בגמ' (שם ל, א) שא"צ לומר ג' ראשונות ואחרונות (וצ"ע מש"כ בכה"ח סק"י סק"א שצריך לסדר בה שבח והודאה. וראה גם א"ר שם סק"י שבש"ס ליתא להוספה הנ"ל. וראה באשי ישראל שם סק"ח, שלשון הרמב"ם (תפלה פ"ד הי"ט) "**וזו היא** צרכי עמך וכו'", מורה ג"כ שאינו מוסיף כלום).

ומש"כ באור שמח להרמב"ם (שם) מתוספתא (מנחות פ"ו ה"ו) הלל ושבח ותפלה מעכבות זא"ז, וכן פי' בחזון יחזקאל על התוספתא שם (הלל – סידור שבחיו. שבח – הודאה (ויל"פ להיפך), ותפלה – בקשת צרכיו) – הנה, גם לסברא זו אין הכרח שכולן מה"ת, ויתכן שמעכבות רק בתפלה דרבנן. וזהו נוסף לכך שכמה מפרשים פירשו תוספתא הנ"ל באו"א (מנחת ביכורים שם. שו"ת מהרש"ם ח"א ס"א. וראה בהנסמן באשי ישראל פל"ט סקס"ז. קובץ שערי ציון (י"א ניסן תשד"מ) ע' רסא. ואכ"מ. וגם י"ל בדא"פ: הלל – פסוד"ז שנק' הלל (והילול); שבח – ברכות ק"ש שנק' ברכה (וברכת השבח הם – ראה לקמן הערה 92);

תפלה – תפלת י"ח, וע"פ משנ"ת בדא"ח (ראה אוה"ת חנוכה ע' תתקלח) דהלל ברכה והודאה הם פסוד"ז, ברכות ק"ש ושמו"ע). ולהעיר מזח"א שבהערה הבאה.

77) שו"ע אדה"ז סי' ס ס"ה. סקפ"ה ס"ב. [ושינה מלשון הרשב"א (שו"ת ח"א סי' שדמ) שכתב "בבקשת רחמים . . ובסדור השבחים"]. ולהעיר מלקו"ת בהעלותך לב, ד. וי"ל מקורו בגמ' (ע"ז ז, ב) דתפלת י"ח נקראת סידור שבחיו (עי"ש ח, א ברש"י ד"ה ר' יהושע). וראה פס"ד להצ"צ שמא, א. ובזח"א (רמד, א) דבל"ז "לאו צלותי' צלותא". [ולהעיר ג"כ, שצרכי ציבור הוא "ג"כ שבח וכבוד להרב" (שו"ע אדה"ז סקי"ב ס"א. וש"נ) והרי ברכות אמצעיות הן "צרכי הציבור כולם" (רמב"ם תפלה פ"א ה"ד)]. – בביאור שיטת אדה"ז, ראה בקובץ החמשים (עוז למלך) ע' 273 ואילך. [ועי' בקובץ פלפולים אהלי תורה חוברת ח"י ע' 90 מש"כ לבאר עפ"ז מה שי"ג אמצעיות אינן חשובין כאחת "אמצעיות אין להן סדר", ומ"מ יש לאומרן על הסדר (ברכות לד, א. שו"ע אדה"ז סקי"ט ס"ד. וצע"ק משו"ע אדה"ז סקפ"ה שם "שכל ברכת התפלה הן מצוה אחת". ולהעיר ממש"כ אדה"ז (מהמג"א) סתקצ"ג סכ"ח שאם אינו יודע כל הברכות יאמר אחת מהן. ואולי י"ל שזהו משום מצות תפלה מה"ת, וכמש"כ הבה"ל שבהערה הקודמת, ואכ"מ].

ולהעיר, שדוקא לשיטה זו מובן מה שעיקר הכוונה לעכב הוא בברכת אבות דוקא, ד"כיון שהבין ונתכוון בברכה ראשונה שהוא עיקר סדור שבחיו של הקב"ה לא הצריכו לחזור ולהתפלל כיון שקיים עיקר מצות חכמים שסידר שבחו של מקום בפיו ובלבבו בברכה ראשונה" (שו"ע אדה"ז סקפ"ה שם). אבל, אם נאמר שעיקר התפלה הוא בקשת צרכיו שבי"ג אמצעיות, צ"ב בטעם דין הנ"ל. וראה בקובץ החמשים שם הערה 19 מש"כ בזה. ומש"כ אדה"ז "שהיא בקשת רחמים ותחנונים" (הל' ת"ת פ"ד ס"ה) – י"ל, דשם קאי ע"ז שרשב"י לא הפסיק לתפלה, שהוא דוקא בתפלה שהיא לצורך חיי שעה (לרפואה לשלום ולמזונות (רש"י ד"ה חיי – שבת יא, א)), ראה הערות וציונים (אשכנזי) שם הערה 5/ב. וצע"ק מש"כ אדה"ז בכ"מ דתפלה היא בקשת רחמים (סנ"ט ס"ד. ועוד). ואכ"מ. ועצ"ע מש"כ אדה"ז (סקי"ו ס"ב) שהנשים יוצאות יד"ח תפלה מה"ת ע"י "איזה בקשה" כנ"ל בפנים. ואולי "בקשה" לאו דוקא, שהרי "סמוך לנטילה" אומרות מודה אני – שבח והודאה, כנ"ל הערה 75.

78) ע"ז תקנת פסוד"ז – ראה מכתב כ"ק אד"ש (דלעיל הערה *21) משער הכולל (פ"ה סקי"ב. פ"ו סק"א. ועוד) שהיא מתקנת אנשי כנה"ג (ועי"ש שכ"ה בנוגע ליהי כבוד ועוד). ועי"ש שכ"ה גם בלקו"ת פקודי (ה, ג). וכ"ה גם בלקו"ת בהעלותך (לב, ד). וראה ג"כ מאמרי אדה"ז על מארז"ל ע' נו.

ובפרטיות בהנוגע לברכת ברוך שאמר, שתיקנוהו אנשי כנה"ג – ראה שו"ע אדה"ז סנ"א ס"ב, ובמ"מ שעל הגליון (שם סוס"ה) ע"ד מש"כ המג"א (שם סק"ג) שאינה מוזכרת בתלמוד (ובפר"ח שם שנתקנה בזמן הגאונים). וראה בהנסמן בשו"ת יחוה דעת ח"ו ס"ג. וצע"ק מהמבואר בכ"מ בדא"ח **שבמשך הזמן** (לאחרי שתיקנו ברכות ק"ש – ראה לקמן הערה 85) הוסיפו פסוד"ז מחמת שנתמעטו הלבבות (ראה אוה"ת בראשית ח"ו תתרכג, א). וי"ל ע"פ לקו"ת בחוקתי מז, ד (בטעם שלא נזכר במשנה) "שלא היי נצרך בכל יום". ובתניא (קו"א קסב, ב) שפסוד"ז הי' בקצרה. וראה עד"ז במאמרי אדה"ז על מארז"ל (ע' תלו), ומסיים: "ולכך תקנו **לנו** פסוד"ז ושתים לפנ"ו, והיינו בקביעות ובאריכות. – בנוגע לפסוקי "הודו" (וע"פ מש"כ בהערה 72), ראה במכתב כ"ק אד"ש הנ"ל משעה"כ (פ"ה סק"א) שהיו אומרין אותה בזמן הבית (אבל לא נתקנה ע"י אנשי כנה"ג). וראה אוה"ת (סידור) דרושי הודו.

79) ראה לעיל הערה 76 דמשמע שסידור שבחיו הוא רק הקדמה לתפלה. ואפי' לשיטת אדה"ז שבפנים – מ"מ, אי"ז סידור שבחיו שבשמו"ע גופא. וראה הערה 89.

80) ראה שו"ע אדה"ז סנ"א ס"א (מהטור) שזהו טעם אמירת פסוד"ז. ויתירה מזו – ראה שם ס"ד שאין לדבר "משיתחיל ברוך שאמר עד סוף י"ח" לפי ש"אינו בדין לדבר בין סידור השבח והתפלה", ומשמע שהוא "חלק מסידור התפלה" גופא (ע"ד ל' כ"ק אד"ש בנוגע לקו"ש דלקמן בפנים ס"י). [ובמכ"ש מזה (ראה מג"א סקל"א סק"א) שאפי' נפ"א "**כתפלה אריכתא היא**" (אורחות חיים הובא בב"י או"ח סקל"א ד"ה וכתבו), אף שמותר להפסיק ביניהם לשיחה מועטת (שו"ע אדה"ז סקל"א ס"א)]. ועד, שבחידושי הצ"צ עהש"ס (קצת הערות עמ"ס ברכות – יז, ד) נסתפק אי כובד ראש לפני התפלה צ"ל לפני ברוך שאמר.

ולהעיר, ממשנ"ת (לקמן בפנים שם) בהשייכות דק"ש לתפלה, שהיא משום סמיכת גאולה לתפלה, והרי בפנימיות הענינים (ראה פע"ח שער הק"ש פכ"ט, הובא ונת' במאמרי אדה"ז על מארז"ל ע' נז. וש"נ. וראה בהנסמן לקמן הערה 87 בסופה) מבואר במעלת סמיכת גאולת"ת שהיא חיבור העלאת מ"ן (שבק"ש וברכותי') והמשכת מ"ד (שבשמו"ע), והעלאת מ"ן זו היא בשתיהן – בפסוד"ז וברכות ק"ש, בעלי' אחר עלי' (**ע"י"ש**). ומרומז גם בנגלה, בלשון הראשונים ואדה"ז בשו"ע (שם) שאין לדבר "משיתחיל ברוך שאמר עד סוף י"ח", דכייל להו בחדא מחתא, ובהלכה אחת למרות שהם דינים שונים, כיון שעניין אי הוא.

81) ולהעיר מהגהות רעק"א לשו"ע (או"ח סנ"ב) דכשדילג פסוד"ז וטעה בשמו"ע בענין שצריך לחזור ולהתפלל יאמר פסוד"ז תחלה בברכה לפני' ולאחרי', ועדיף מסמיכת גאולה לתפלה. ועד כדי כך, שהמשנ"ב (ס"ע סק"ב) מוכיח מהנ"ל, דנשים חייבות בפסוד"ז, כיון שנתקנו בשביל התפלה. [אלא, שדעת אדה"ז (ס"ע ס"א) אינו כן (ובמשנ"ב – בשעה"צ שם סק"ד – אכן הביא ש"הגר"ז כתב להיפך וצ"ע"). וכ"כ בערוה"ש (שם). כה"ח (שם). וכ"ה בסידור יעב"ץ. ומש"כ בשו"ת מהרי"ל החדשות (סמ"ה אות ב) שמחוייבות בפסוד"ז – כבר העירו שבב"י (או"ח

כהתחיל תפלתו בזמנה, והכל נגרר אחרי ההתחלה[83].

השייכות שבין (ברכות) ק"ש לתפלה

י. ומעתה, יל"ע בגדר מצות ק"ש ושייכותה לתפלה, ובהתאם למש"כ בלקו"ש חכ"ב (שם הערה 26) בגדר מצות ק"ש (שענינה – כוונת הלב, כיון) ש"גם ק"ש היא בכלל תפלה (אף שבפרט נחלקת לתפלת העמידה, ק"ש, ברכות ק"ש ועוד), ופשיטא דהוה חלק **מסידור** תפילה (אף שנמנו כב' מצות במנין המצות)"[84].

וי"ל בזה (ע"ד הנ"ל), שכיון שתיקנו[85] ברכות ק"ש כהכנה לתפלה שצריך לסמוך[86] גאולה לתפלה[87], נעשית ק"ש*[87] סוס"י מז) הביא דברי מהרי"ל הנ"ל, והשמיט שחייבות בפסוד"ז. ועצ"ע, בשיטת אדה"ז ודעימי', מאי שנא מסמיכות גאולה לתפלה שחייבות בהן כיון שחייבות בתפלה (ס"ע שם). (וצע"ק מש"כ בס' משאת כפי (קאהן) ע' כד, דלאדה"ז נתקנו פסוד"ז כהכנה לק"ש, ומכיון שפטורות מק"ש פטורות מפסוד"ז – דהרי יסודן מדין סידור שבחו של מקום. ובשו"ת מחזה אליהו סט"ו ר"ל דנשים חייבות בתפלה, ולא במכשירי תפלה. אבל, לדבריו פטורות גם מסמיכת גאולה לתפלה). וצ"ל, דסו"ס אינן חובה גמורה (אף שהיא "תקנה אשר נתקבלה ע"י גאוני עמודי התורה וההוראה שבכל דור ודור, אנשים אשר כל בית ישראל נשען עליהם" – אג"ק ח"א ע' רכט), ובסגנון אחר, שהנשים לא קיבלו ע"ע כחובה].

82) להעיר, דמכשירי מצוה, שהם בענין המצוה עצמה (ולא רק בהחפצא של מצוה) נעשים מצוה – ראה לקו"ש חי"ז ע' 190. ושי"נ. ובנדו"ז, פסוד"ז ענינים (לא רק הכנה דהגברא לתפלה, כי"א) – ענין התפלה, סידור שבחיו של מקום. אבל, להעיר מלקו"ש חל"ה (דלעיל הערה 76). ואכ"מ.

83) להעיר, שסברא זו מפורשת להדיא בנוגע לכוונת התפלה, שאם כוון לבו **בעיקר** התפלה, בברכה ראשונה שהוא סידור שבחיו של מקום, שוב א"צ (כנ"ל הערה 77), כי כולה נגררת אחר ההתחלה (ראה צפע"ג על הרמב"ם תפלה פ"י ה"א. ולהעיר מתניא ספמ"א.

84) ולהעיר מסה"ש תנש"א ח"ב ע' 718 הערה 82. בביאור מש"כ בלקו"ש הנ"ל – ראה קובץ כינוס תורה חוברת יט ע' קא (הערה 28 ובשוה"ג). קובץ החמשים (דלעיל הערה 77) הערה 4. קובץ היובל ח"ב ע' 149, אלא שבכהנ"ל לא נחתי לבאר השייכות בין ק"ש לתפלה.

85) תקנת עזרא (אנשי כנה"ג) – ברכות לג, א. רמב"ם (ק"ש פ"א ה"ז). וראה לעיל הערה 78.

86) ויומתק, שהמהדרין מחברים גאולה לתפלה בנשימה אחת (מקו"ח סקי"א ס"א), אף שע"פ דין א"צ (ראה בהנסמן באשי ישראל פי"ז סכ"ג), כיון שהוא ענין **אחד** [ובפרט ע"פ פנימיות הענינים – ראה שעה"כ ענין הקדיש דרוש א. וראה לעיל הערה 80. ולהעיר מזח"ג (דלקמן הערה 91): צלותא דמיושב וצלותא דמעומד לקשרא לון **כחדא**. (ועוד, שברכה ראשונה בשמו"ע, לדעה אחת, היא בבריאה (כברכות ק"ש) – ראה שעה"כ דרושי תפלת השחר ריש דרוש א)]. אבל להעיר שאפי' פסוק אד' שפתי וגו' דכתפלה אריכתא דמיא, י"א שאינו כתפלת י"ח ממש, כי"א לענין הפסק (ראה בהנסמן בעינים למשפט ברכות ד, ב (ע' יב). וראה שיח תפלה ע' תרלג הערה 45). ובשו"ע אדה"ז (סס"ו ס"י): שמסיום הגאולה הוא התחלת התפלה.

87) ועניינה – הכנה לתפלה, כיון שסמיכת גאולה היא לתועלת התפלה שתתקבל, ועד שכל עיקר אמירת גאולה היא בשביל תפלה (ע"פ ירושלמי ברכות פ"א ה"א, הובא ברש"י ד"ה זה – ברכות ד, ב. וטעם זה הוא להלכה – שו"ע אדה"ז סקי"א ס"ב). וראה בעינים למשפט ברכות ט, ב (ע' לד). ובפנימיות הענינים – ראה בשעה"כ (סוף ענין כוונת ק"ש דרוש ח) בדיוק הלשון סמיכות גאולה לתפלה, שהתפלה עיקר. וראה בהנסמן בסה"מ מלוקט ח"ה ע' קכח הערה 17. ויתירה מזו, ראה בפי' ר' מרדכי הענא על הרמב"ם (דלעיל הערה 6) בטעם קביעות זמן **תפלה**, שהוא משום סמיכת גאול"ת (כדמשמע בברכות כו, א), וכיון שזמן ברכות ק"ש (להרמב"ם) עד חצות (ו"כל היום" – היינו רק עד מנחה), משו"ה חשיב תפלה **בזמנה** (להרמב"ם) עד חצות, כיון שעדיין יכול לסמוך גאול"ת. וראה הערה הבאה. (וצל"ע שהרי הרמב"ם (הל' תפלה פ"ג ה"א) כתב להדיא שלאחרי ד' שעות עד חצות אי"ז תפלה בזמנה). ועד"ז כתב בעינים למשפט ברכות ט, א (ע' כט) בטעם סוף זמן ק"ש של ערבית עד נה"ח (להסוברים כן. וראה לקו"ש חל"ט דלעיל הערה 32), שהוא משום דק"ש ותפלה חדא מילתא היא, וכיון שמותר לקרות ק"ש וברכותי' מותר ג"כ להתפלל, שהרי כל עיקר אמירת גאולה הוא משום תפלה.

*87) והרי בק"ש נכללת ג"כ פרשת ציצית (אף שאינה מה"ת באם הזכיר יצי"מ בפ"ע – שו"ע אדה"ז רס"י נח), "שכך היתה התקנה שכל זמן שיקרא ק"ש של תורה יקרא כל הג' פרשיות" (שו"ע אדה"ז סס"ז סס"א), ו"פרשת ציצית . . ואמת ויציב הן דבר אחד ומצוה אחת" (שם. ובלשון התוס' (ד"ה ספק – ברכות כא, א) פרשת ציצית בכלל אמת ויציב). [ואסור להפסיק בין ה' אלקיכם לאמת, ויש ליזהר לומר גם ויציב (שו"ע אדה"ז סס"ו ס"ז). וי"מ שטעם אמירת אמת להסמיך ק"ש לאמת ויציב (ראה שיח תפלה ע' תקעז. ושי"נ. וראה בהנסמן בעינים למשפט ברכות שם (ע' עח)]. ונמצא שבק"ש עצמה מקיים סמיכת גאולה לתפלה, אף שלא יצא יד"ח מצוה זו כתיקונה כיון שתיקנו לומר אמת ויציב להזכיר חסד שעשה עם אבותינו (שו"ע אדה"ז סס"ו ס"ב. ובסי' סז ס"י שצריך להזכיר בברכה ובנוסח שתיקנו חכמים). ויתירה מזו, שפרשת יצי"מ וק"ש עצמה "הן דבר אחד ממש" (תניא פמ"ז. וראה לקו"ת שלח מח, ב). ונמצא שגם ק"ש עצמה היא "חלק מסידור תפלה". [ומה שנשים פטורות מק"ש, גם מפרשת ציצית, וחייבות באמת ויציב – ראה עינים למשפט ברכות כ, ב (ע' קכג)].

ולהעיר גם מהערת כ"ק אד"ש בשיעורים בס' התניא (פמ"ט) דמש"כ בתניא (שם) "שתקנו ברכות ק"ש שתים לפני **כו'**", אאפ"ל שתיבת "כו'" קאי אברכות שלאחרי' – דלפ"ז אינו מתאים מש"כ בתניא (שם) "דלכאורה אין להם שייכות כלל עם ק"ש". וזלה"ק: "דלאחרי' – שייכת, דמדברת בקעומ"ש וביצי"מ (דהיינו ק"ש – כדלעיל ספמ"ז)". ובקובץ הארבעים ע' צג הראה מקור לזה ממש"כ הכס"מ (ק"ש פ"א ה"ז) בנוגע לברכות שלאחרי' "דברכות אלו **מעין ק"ש הם**". (אבל, בשיח תפלה ע' רפ כתב, שה"ה בנוגע לברכות שלפני', ואדרבה – רבותא קמ"ל שגם לאחרי'). ובחי' הרשב"א (ברכות יא, א – בשם הגאונים) שהברכות הראשונות של שמע אינם ברכות שמע [וכדלקמן בפנים סי"א] וברכות שלאחרי' **היא ברכת שמע**", ע"ש.

[ומה גם לדעת הרמב"ם שלא מנה מצות זכירת יצי"מ בכל יום כמצוה בפ"ע, ונתקשו בזה האחרונים, וכתבו בזה שלדעת הרמב"ם ה"ז בכלל מצות ק"ש, וכלשונו (ק"ש פ"א ה"ג) "וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע" (ראה בפמ"ג בפתיחה כוללת לה' ק"ש. הנסמן בעינים למשפט ברכות יב, ב (ע' סג)). וראה לקו"ש חל"ג ע' 184 בדעת רש"י עה"ת. וצע"ק מלשון אדה"ז (רס"י נח) שפ' ציצית "**לדברי הכל** היא מד"ס" (אבל שם קאי כשמזכיר יצי"מ בפ"ע. ועפ"ז י"ל דלכתחילה ה"ז בפ' ציצית דוקא, וכמ"ש בקרית ספר (רמב"ם שם) ועוד. וצע"ק, שעפ"ז איכא לכתחילה ובדיעבד בשל תורה). ולהעיר ממנהג חב"ד (דלקמן הערה 108) בזה. – ולהעיר, שגם קביעות זמן ק"ש משיכיר בין תכלת שבציצית ללבן שבה (ברכות ט, ב לפי' הרמב"ם הל' ציצית פ"ג ה"ח), הוא משום שקבעו פ' ציצית בק"ש (מלחמות לרמב"ן ריש ברכות). וי"א שמטעם זה להרמב"ם קוראה בברכותי' כל היום (כנ"ל בפנים ס"ב), כיון שציצית זמנה כל היום (עינים למשפט ברכות י, ב (ע' מג))].

ועוד זאת, שבנוגע לסוף זמן ק"ש – עד ג' שעות – כתב הכס"מ (ק"ש פ"א הי"ג) שהוא "משום דקיי"ל דצריך לסמוך גאולה לתפלה, ותפלות כנגד תמידין תקנו, והתמיד הי' קרב עד ד' שעות. וא"כ קודם צריך לקרות ק"ש, ולכך הקדימו זמנה עד סוף שלש שעות". ועפ"ז כתב בקובץ הארבעים ע' קא לחדש בדעת השו"ע (או"ח סנ"ח ס"ו) ד"קורא בברכותי' כל שעה ד'", כיון שבאמת זמן ק"ש תלוי בזמן תפלה שהוא עד ד' שעות, ומשום סמיכת גאולה לתפלה, ורק שלכתחילה קבעו זמן ק"ש עד ג' שעות שיוכל להאריך בתפלתו שעה אחת, ע"י"ש בארוכה שמוכיח כן מכמה מקורות. וכדבריו כתב גם, בסגנון אחר, בישראל והזמנים ע' נז, שלפי מש"כ הלבוש (או"ח סנ"ח ס"ו) שעד ד' שעות הוא קצת זמן קימה (והאריך בדבריו בקובץ הארבעים ג"כ), א"כ אם נתאחר לקרות ק"ש בזמנה יכול לקרות עכ"פ קודם ד' שעות. [ומצאתי כן בס' רגל ישרה (מכת"י – נדפס בס' שיח תפלה ע' רי) שק"ש זמנה לכתחילה עד רביעית היום "ובשעת הדחק כתפלה עד שליש היום", אא"כ כוונתו בברכותי' דוקא, וכקורא בתורה, כפס"ד השו"ע הנ"ל, שהרי גם בתפלה כתב שם, דבשעה"ד זמנה עד חצות, ובזה נפסקה ההלכה (כנ"ל בפנים ס"א) שאין לו שכר תפלה כזמנה]. שוב מצאתי באא"ח מבוטשאטש סנ"ח (מהדו"ת ס"א) די"ל שמה"ת זמנה עד ד' שעות, ומדרבנן עד ג' שעות,

(וברכותי) הכשר דתפלה, וה"ה "חלק[88] **מסידור** תפלה", ולא גרע מפסוד"ז, ואדרבה — עדיפא מינה[89]. [וזהו, נוסף לכך שבאמירת ק"ש (וברכותי) מתקיימת מצות תפלה מה"ת[90] ונקראת בכ"מ בשם תפלה[91]].

ומנא אמינא לה, דהנה מצינו בשו"ת תרומת הדשן (סט"ו) ש"אם התחילו בשחרית לומר קדיש וברכו ויוצר בעשרה, והלכו מקצתם וכו', אין להתפלל שוב י"ח לפני התיבה, ושיאמר הש"ץ קדושה וכו', דק"ש וברכותי' לחוד ותפלה לחוד. ולא שייך כאן התחילו גומרים, דהתפלה והקדושה אינו גמר של ק"ש וברכותי', דתפלה אינה נגררת אחר ק"ש וכו'. (ו)אע"ג דצריך למסמך גאולה לתפלה — היינו משום, דאדרבה ק"ש וברכותי' הכשר דתפלה הן, (ו)מ"מ לא אתחלתא דתפלה הן, דשתי מצות אינון, וק"ל, עכ"ל. ומבואר מדבריו, דאף שמצות ק"ש אינה בגדר התחלת התפלה "דשתי

עי"ש. ולהעיר מאוה"ת (סידור) ע' יג שסוף זמן תפלה "עד ג' וד' שעות".

[וגם בנוגע להתחלת זמן ק"ש — להעיר מרש"י (ד"ה דכתיב ייראוך — ברכות ט, ב) שמשמע שמצות תפלה בנה"ח והתחלת זמן ק"ש תלויים זב"ז. ונתקשו המפרשים (על אתר — ע' בצל"ח ועוד) שפתח בתפלה וסיים בק"ש. וי"ל כנ"ל משום סמיכת גאול"ת. ואכ"מ].

ועכ"פ, מכהנ"ל מוכח שק"ש עצמה (וזמנה) שייכת (לסמיכת גאולה) לתפלה, והוה "חלק מסידור תפלה".

88) וכ"כ בשו"ת ארץ צבי (סל"ו) בטעם שצ"ל ברכות ק"ש עד ד' שעות (וראה לעיל בפנים ס"ב) — "דכיון דמצוה להסמיך גאולה לתפלה חשיבי ברכות ק"ש עצמן ג"כ **חלק מן התפלה**". ועי"ש שמוכיח כן מתר"י (ריש ברכות) דסומך גאולה לתפלה חשיב כמחדש דבר בתפלתו. ועוד הוכיח מרשב"ם (ד"ה צריך — פסחים קיז, ב) שצריך להזכיר בשבת יצי"מ בתפלה, אף שבליל שבת אין מזכירין יצי"מ בתפלה, ובע"כ שסמיכת גאולה לתפלה חשיבא כתפלה, עי"ש. ובבי' הגר"א לשו"ע או"ח סנ"ח ס"ו כ' עד"ז: דברכות לא שייכי לק"ש כמ"ש הרשב"א [ראה לקמן בפנים סי"א] **וה"ה כמו תפלה** ולפיכך דינם כתפלה.

89) והרי נשים שחייבות בתפלה פטורות מפסוד"ז, ומ"מ חייבות לסמוך גאולה לתפלה, כנ"ל הערה 81 (אלא שפטורות מק"ש). וגם: שבין גאולה לתפלה **אסור** להפסיק "כמו שאין מפסיקין **בתפלה עצמה**" (אדה"ז סס"ו ס"י. סנ"א ס"ד), אבל בפסוד"ז "**אינו בדין** לדבר בין סידור השכח ובתפלה" (סנ"א שם) — אף ש"עבירה היא בידו וחוזר עלי' מעורכי המלחמה (שם) — ומה"ט מותר להפסיק לצורך מצוה (עי"ש). ועוד, שמזה שברכות ק"ש אינן חשובות הפסק בין סיפור שבח לתפלה, בע"כ שגם הם — תפלה (אא"כ נאמר שהם בכלל סידור שבחיו, וכדלקמן הערה 93 בתחילתה. אבל ל"מ כן מלשון אדה"ז בשו"ע (סנ"א שם), מזה שהוצרך לטעם נוסף שלא להפסיק בין ברכות ק"ש לתפלה). ואכ"מ.

90) כ"כ בצל"ח (ד"ה ספק — ברכות כא, א) שבק"ש וברכותי' ישנן כמה בקשות. וכ"ה בישועות יעקב (ר"ס קו). וראה בהנסמן בשו"ת יבי"א ח"ו סי"ז (אות ד). ועי"ש, דלק"מ מרש"י (ד"ה שואל — ברכות יד, א) שק"ש קודם תפלה, דהתם מיירי במכוון להתפלל שמו"ע, דאז אינו יוצא י"ח ע"י ק"ש.

[ועד"ז מצינו בכ"מ, שאפשר לצאת י"ח תפלה מה"ת ע"י ברכות השחר, ברכת התורה, ברהמ"ז וכיו"ב — ראה בהנסמן בשו"ת יבי"א הנ"ל. אשי ישראל פ"ז ס"ד. ואף שבכמה מהן יש בקשות רוחניות ולא צרכים גשמיים — ראה לעיל הערה 21].

ועי' בקובץ מעדני מלך ע' קו, דנראה בפשטות שצ"ל סידור שבחיו, בקשת צרכיו והודאה, ולא סגי באחת מהן (ולא העיר כלום מהנסמן לעיל הערה 76), דאלת"ה צ"ל דיוצא י"ח תפלה באמירת שמע ישראל לחוד, שאין לך סידור שבחיו של מקום גדול מזה. ולא ידענא שותי' דמר, דהרי אפי"ל דאה"נ. [ולהעיר ממדרש שוחי"ט (יז, א): שמעה ה' צדק זו ק"ש, האזינה תפלתי זו תפלה, ובזח"א (רמד, א) דרשו ש"שמעה ה' צדק . . איהו סדורא דשבחא דמארי"]. והרי נת' לעיל הערה 76, דפשטות דברי המג"א מוכיחים שמה"ת סגי בבקשת צרכיו, וא"צ שלשתן, וה"נ לשיטת אדה"ז, י"ל שבסידור שבחיו לחוד יוצא י"ח תפלה (והרי אדה"ז (סק"ו ס"ב) העתיק דברי המג"א שיוצאת י"ח תפלה ב"איזה בקשה", ומכ"ש בסידור שבחיו שהוא עיקר התפלה). אלא שבצל"ח מוכח דס"ל שצ"ל דוקא ק"ש וברכותי'. וראה הערה הבאה. (ולהעיר מהשקו"ט אי מותר להפסיק לק"ש (כשעובר זמנה) באמצע פסוד"ז, דגם ק"ש שבחיו של מקום — ראה בהנסמן באשי ישראל פי"ח סכ"א. בישראל והזמנים ע' מט).

ולכאורה ישנה ראי' אלימתא, ממש"כ בתשובה לר' שרירא גאון (בס' זכרון לראשונים סרנ"ח והועתק במבוא לאוצר התפלות (הובא במכתב כ"ק אד"ש דלעיל הערה *21)): "כך שמענו שלא היו להם בתפלה בבית ראשון אלא ברכות אבות וקדושת השם, והם ג' ראשונות, ועבודה וברכת כהנים לבסוף, אחר שמברכין על המאורות וקוראין עשרת הדברות, וקורין שמע והי' אם שמוע ומזכירין יצי"מ בפ' ויאמר ומברכין אחת לאחרי' על גאולת ישראל באמת ויציב. ושאר ברכות של תפלות בבית שני תקנום הנביאים ואנשי כנסת הגדולה". (ובמכתב כ"ק אד"ש הנ"ל מקשר עם מש"כ בלקו"ת (בהעלותך לב, ד) שמה"ת א"צ כ"א ק"ש **ומעט** תפלה). ומוכח, שקיימו מצות תפלה מה"ת בסידור שבחיו והודאה בלי בקשת צרכיו (אא"כ נדחוק שהוסיפו ע"ז לבקש צרכיהם, כאו"א לפי ענינו, וע"ד מש"כ הרמב"ם (תפלה פ"א ה"ב) "כל אחד לפי כחו"). וכ"ה **ממש** בתמיד (רפ"ה) בנוגע לכהנים (ולשיטת רשב"ל בברכות יא, ב דברכה אחת היינו יוצר אור. אלא, ששם לא הוזכרו ג' ראשונות. ואולי, לר' שרירא גאון פי' המשנה הוא: "וברכו את העם ג' ברכות", והיינו ג' ראשונות. ועוד ברכו — "אמת ויציב ועבודה וברכת כהנים"), ולא התפללו תפלת י"ח לפי שלא היו להם פנאי (רש"י ד"ה וברכת — ברכות שם). והרי שיצאו י"ח תפלה בלי בקשת צרכים, ובפרט להפי' שכל העם ברכו עמהם (רש"י ד"ה את העם שם. אבל ברשב"א ברכות שם, וכן בפי' הרא"ש תמיד ל"ג לי'). ואולי, יש לדחות, כי באמת ויציב **שלאחרי'** ישנה בקשת צרכיו, כמ"ש הצל"ח. וצ"ע. ואף שבלא"ה אא"פ לצאת אז י"ח תפלה, לפי שעדיין לא הגיע זמן ק"ש, כמפורש ביומא (לז, ב) שאא"פ לצאת אז י"ח ק"ש — הרי בשעה"ד אפשר להתפלל מעלוה"ש ואילך (שו"ע או"ח ספ"ט ס"ח). ועוד, שבב"י (או"ח סנ"ח) כתב שגמ' יומא הנ"ל אינו להלכה, ובאמת אפשר לצאת אז י"ח ק"ש (ותפלה). ועדיין יש לדחות, דשאני כהנים שפטורין מתפלה לגמרי (זבחים יט, א. וברש"י שם ד"ה פטורין (בסוגריים) שאין יכולין לכוון). ולכאורה ל"ג לי' כיון שהטעם משום עוסק במצוה, אף שכנראה היינו רק **בשעת** עבודה, דאל"ה מדוע התפללו). ועצ"ע בנוגע להעם, באם נאמר **שכל העם** ברכו עמהם. והרי נתחייבו בתפלה (ראה עינים למשפט ברכות יא, ב (ע' נג)).

91) בצל"ח (שבהערה הקודמת) הביא דברי

מצות אינון"[92], מ"מ בהכרח ששייכות זל"ז, ועד שק"ש הוא "הכשר דתפלה".

וכן מתבאר מלשון אדה"ז בשו"ע (סקי"א ס"א): "אע"פ שק"ש וברכותי' מצוה בפני עצמה ותפלה מצוה בפני עצמה, צריך לסמוך ברכת גאולה לתפלה". והיינו[93], שכך תיקנו ששתי מצות אלו יוסמכו זל"ז, באופן שק"ש (וברכותי') נעשית[94] הכשר והכנה לתפלה.

[ובעומק יותר[95], שישנה שייכות **עצמית** בין מצות ק"ש לתפלה, גם לולא סמיכת גאולה לתפלה, ואדרבה – תקנת סמיכת גאולה לתפלה היא לגלות שייכות זו בתפלתו[96]].

ועפ"ז, אולי יש לבאר, מש"כ בתשובות הגאונים (הובא באוצר הגאונים ברכות ב, א בשוה"ג) "המתפלל [ערבית] קודם שיראה ג' כוכבים **אין תפלתו תפלה לפי שלא קרא ק"ש בעונתה**". וכעין זה מצאתי בראב"ן (סקל"ט) שהקורא ק"ש של

התוס' (ד"ה כגון – שבת יא, א) שמה שאמרו דרש"י הוי לביש ומכסי ומצלי – "ההוא מצלי היינו ק"ש". ומפרש שכיון שרש"י קרא ק"ש בברכותי' ויצא בזה י"ח תפלה, נקראת "צלותא" (וראה לעיל הערה 2 מהמגלת אסתר שרש"י וחבריו התפללו תפלה אחרת ולא בנוסח התפלה, והיו מקצרין בה). ולהמבואר בהערה הקודמת שבק"ש לבד יוצא י"ח תפלה, י"ל שדברי התוס' מתפרשים בפשטות, דק"ש לבד מיקרי צלותא [ולהעיר ממכתב כ"ק אד"ש (דלעיל הערה *21) שסתם תפלה קורין לתפלת י"ח בפרט, וגם לכל סדר התפלה בכלל, ועד שלפעמים מכנים לכל בקשה בשם תפלה (פיה"מ להרמב"ם ברכות פ"ד מ"ב)].

ומוכרח לומר כן, להשיטות שרשב"י הפסיק לק"ש ולא לברכותי' (ראה בהנסמן הערות וציונים (אשכנזי) הל' ת"ת פ"ד ה"ה הערה א/8. אבל, בדברי אדה"ז (קו"א להל' ת"ת פ"ג – שבהערה הבאה) משמע, דלדעת התוס' הפסיקו גם לברכות ק"ש. אמנם, עי"ש בהערות וציונים הנ"ל מדברי התוס' (ד"ה כאן – מו"ק ט, ב). ואישתמיטתי' מש"כ בלקו"ש חי"ז ע' 358 הערה 23. וראה שם הערה 17 בשוה"ג).

ובדא"ח (סידור עם דא"ח כג, ד. ובכ"מ) מבואר, דצלותי ובעותי (חרבי וקשתי) היינו ק"ש ותפלה, ומקשר צלותי לרמ"ח תיבין דק"ש, שמהן נעשה רומח וחרב. ויתירה מזו, איתא בזח"ג קכ, ב (הובא ונת' בלקו"ת שה"ש מז, א) **דצלותא** דמיושב היינו ק"ש ודמעומד – תפלה, "ודא כגוונא דא".

92) ואין בכך משום סתירה להנת' בענייננו בנוגע להתחלת תפלה בזמנה – דהרי אפי' בפסוד"ז (דקיל מינה – כנ"ל הערה 89) מצינו בפוסקים (כנ"ל הערה 75) שאם התחילם בזמן תפלה מועיל ששאר התפלה נחשבת כבזמנה, אף דבכגון-דא כש"כ וק"ו שאין התפלה נגררת אחרי'. [אלא שיש לדחות, דפסוד"ז – ענינם סידור שבחיו ושייכים מצ"ע לתפלה, כנ"ל הערה 80, משא"כ ק"ש (וברכותי') שמצוה בפ"ע היא, וכבפנים. אולם להלכה קיי"ל דברכות ק"ש הן ברכות **השבח**, ואינן ברכת המצות (וכדלקמן בפנים סי"א), וא"כ שייכים ג"כ לתפילה. וגם להנת' שם, דבאמת ברכת המצות הן, אלא ששונות משאר ברכת המצוות – סו"ס ה"ה שבחיו של מקום, וסמכום אקרא ד"שבע ביום **הללתיך**" (ירושלמי ברכות פ"א ה"א, הובא גם בשו"ע אדה"ז רס"י נט), ו"**עיקרן לעצמן נתקנו**, אלא שמאחר שנתקנו יחדום לפני ק"ש" (מאירי ברכות יא, ב – ד"ה הרי למדת), וכדלקמן הערה 107. ובדא"ח מפורש בכ"מ שברכות ק"ש ופסוד"ז "שניהם בסידור שבחיו ש"מ" (אוה"ת ואתחנן ע' שצג. וראה לקו"ת בהעלותך לב, ד. בלק עא, ג. ובכ"מ. ולהעיר מתניא קונטרס אחרון (קסב, א)). וראה לעיל הערה 89 בסופה. ובנוגע לק"ש עצמה – לעיל הערה 90.

ואולי י"ל, דשאני התם דמיירי בדין התחיל בעשרה, שק"ש וברכותי' – אף שהן הכשר לתפלה – לא נאמר בהן דין "ציבור" [ואפי' קדושת יוצר – קיי"ל דיכול יחיד לאומרה (שו"ע או"ח סנ"ט ס"ג ורמ"א שם, אלא שהתה"ד עצמו (ס"ח) כתב לחוש ולאומרו בניגון וטעמים, אף דמשמעות דבריו דלי' לא ס"ל), ושאני פורס על שמע שאומר ברכת יוצר בעשרה (לדעה הא' בשו"ע אדה"ז סס"ט ס"א) שהוא אטו קדיש וקדושה]. ומשו"ה אילו היתה תפלה ממש, הי' מועיל לגמור גם כשאין עשרה, אבל מכיון שה"ה רק "הכשר דתפלה" אין תפלה נגררת אחרי'. אמנם, בענייננו לגבי דין תפלה בזמנה, שגם בברכות ק"ש נשנית הלכה זו, שצ"ל בזמנה דוקא (וכדין תפלה, עד ד' שעות או עד חצות – כנ"ל בפנים ס"ב), הרי שבמתחיל ברכות ק"ש בזמן תפלה שפיר דמי. וכסברא זו משמע קצת מלשון אדה"ז (סנ"ה ס"ד): "אם יצאו מקצתן לאחר שהתחילו יוצר לא יתחיל הש"ץ להתפלל התפלה בקול רם, **שתפלת י"ח וקדושה אין להם ענין עם קדיש וברכו**" ("אף שקדיש זה הוא מתקנת חכמים שסדרו התפלה" – שם). ושינה מלשון התה"ד "דק"ש וברכותי' לחוד ותפלה לחוד", וכלשון התה"ד – עד"ז הוא גם בר"ן מגילה (כג, ב), הובא במ"מ שעל הגליון בשו"ע אדה"ז. וי"ל טעמו דאדה"ז, לפי שק"ש וברכותי' אין בהן כלל דין עשרה כנ"ל, ומשו"ה נקט "קדיש וברכו". [ואולי קאי למנהג מדינות אלו שאין פורסין על שמע רק כשלא קראו ק"ש וברכותי' (כדעה הב' בשו"ע אדה"ז סס"ט ס"ב), משא"כ הר"ן לשיטתו דפורסין על שמע גם כשקראו ק"ש וברכותי', ואומרין יוצר בעשרה, ועי"ש בר"ן]. ועכצ"ל כן, דהרי קדיש שלם נגרר בנדו"ז אחר שמו"ע, "שאותו קדיש לעולם חוזר על תפלת י"ח" (אדה"ז שם), אף ששמו"ע "היא מצוה בפ"ע ואינה דבוקה למה שאחריו" (שם ס"א), ומותר להפסיק ביניהם (משא"כ בפסוד"ז וברכות ק"ש). ובע"כ מטעם שצ"ל בעשרה, משא"כ ברכות ק"ש.

[ועו"י ולחלק באו"א: דשאני דין התחיל בעשרה, שהוא ע"ד "התחיל בהיתר אינו פוסק" (ראה לעיל הערה 69), ומשו"ה בהתחיל ברכות ק"ש בעשרה אף דהתחלה היא גבי שמו"ע, אין היתר שלא להפסיק לאמירת קדושה וכו', כיון שסו"ס שתי מצות הן, וה"ז כמופסק ועומד (וע"ד "מאחר שמפסיק ומבטל בלא"ה" (תניא פכ"ג ע"פ רש"י (ד"ה אבל – שבת סו, א). שו"ע אדה"ז סק"ו ס"ד). אבל להעיר מקו"א להל' ת"ת פ"ג סק"א ע' תתמג דלסברא זו, דמופסק ועומד שאני, צריך לסמוך גאול"ת בתורתו אומנתו); משא"כ הא דהתחיל להתפלל בזמנו מועיל, הוא משום דאולינן "בתר מעיקרא" וע"פ התחלת הענין, וק"ש וברכותי' הוויין הכשר והתחלה דשמו"ע. ועצ"ע].

ובכל אופן, איך שלא נפרש בד' התה"ד – לא עלינו תלונה זו, כי עצם הסברא דק"ש וברכותי' הן חלק מהתפלה כבר הובא באחרונים, והוכיחו כן מדברי הראשונים (כנ"ל הערה 88). ועד"ז, הסברא דהתחלת תפלה בזמנה מועילה, מובא באחרונים ג"כ, על סמך דברי התוס' (כנ"ל בפנים ס"ח). ועוד זאת, שההיתר להתחיל ברכת ק"ש בזמן תפלה ולהמשיך אח"כ, מובא ג"כ באחרונים כדלקמן בפנים (בסוף הסעיף). (ועד"ז כתבו האחרונים להתיר ברכות ק"ש לאחרי זמנה באם קרא ק"ש קטנה בזמנה כדלקמן הערה *108).

ונתעוררתי, שלכאורה יש כאן מחלוקת הראשונים, כי בשו"ת הרמב"ם (פריימן סי"ב) משמע דלא ס"ל כדעת התה"ד, ממ"ש (כתשובה להשאלה "האם כאשר התחיל ש"ץ קדיש ויוצר אור ויצא קצת תיאמר הקדושה או לא, ואם כשהתחיל ש"ץ במגן ומחי' ויצא קצת ישלים הקדושה ושאר הסדר בי"ח") בזה"ל: "ישלים הקדושה בין קדושת היוצר בין קדושת התפלה, אבל לא יאמר קדיש עד שיהיו שם עשרה לפי שהקדיש אינו חלק ממה שיתחילו תחלתו בעשרה". ומסגנון הלשון (דכייל לתרווייהו "קדושת היוצר" ו"קדושת התפלה" כחדא) משמע שגם כשיצאו קצת לאחר ברכת יוצר אפשר לומר "קדושת התפלה". [ובפרט, שלהרמב"ם מותר ליחיד לומר קדושת יוצר – ראה שו"ת הרמב"ם (בלאו סשי"ג), וכמש"כ בכס"מ (תפלה פ"ז הי"ז) שהרמב"ם חזר בו ממש"כ ביד החזקה (שם). אלא, שפורסין על שמע (להרמב"ם – כשלא קראו ק"ש וברכותי') הוא בעשרה דוקא]. אולם, בב"י (או"ח סנ"ה) הביא דברי שו"ת הרמב"ם הנ"ל, ומשמע שגם דעת הרמב"ם כתה"ד, מדלא העיר כלום בזה, כדרכו. [מיהו, בחדא ודאי פליגי, כי בשו"ת הרמב"ם כתב שלא יאמר קדיש (לכאו' – קדיש שלם). וכ"פ בפר"ח סנ"ה סק"ג. אבל, בשו"ת תה"ד שבפנים כתב שקדיש שלם מיקרי גמר תפלת י"ח, ואפשר לאומרו].

93) להעיר, שבשו"ע אדה"ז (שם) הכניס בסוגריים "אע"פ שק"ש וברכותי' מצוה בפ"ע ותפלה מצוה בפ"ע". וידוע, שהסוגריים הם **בד"כ** דמספקא לי' הא מילתא. וצע"ק בנדו"ד צדדי הספק. ואכ"מ.

94) כן משמע ממש"כ אדה"ז "אע"פ שק"ש וכו'", כלומר שסמיכת גאול"ת היא **להיפך** מגוף המצות מצ"ע, דבעצם ה"ה מצוות בפ"ע, ומצד סמיכת גאול"ת מתחברים כאחד.

95) ולכאו' כצ"ל ע"פ פנימיות הענינים (וכדלקמן בפנים). וק"ל.

96) וסמך לזה, שמצינו בגמ' (ברכות ד, ב) שנחלקו ר"י וריב"ל ע"ד חובת סמיכת גאולה לתפלה בתפלת ערבית, דלר"י – "מקיש שכיבה לקימה, מה קימה ק"ש ואח"כ תפלה אף שכיבה

שחרית לאחר ג' שעות "שכר **תפלה**[97] וקריאה אין לו כמו אם הי' קורא בעונתה". וי"ל, כנ"ל, לפי שק"ש היא הכנה והכשר לתפלה, ועד כדי כך, שכשאינו קורא ק"ש בעונתה "אין תפלתו תפלה" ו"אין לו שכר תפלה"[98].

[ובפנימיות הענינים[99], מצינו בזה ב' אופנים[100]: א) דעיקר התפלה – תפלת העמידה, ושאר התפלה, וק"ש בכלל, היא הכנה לשמו"ע (לקו"ת בלק עא, ג). ב) דעיקר התפלה הוא ק"ש, "ושאר התפלה הוא ביאור הק"ש **כנודע**" (הקדמת אדה"ז לסידורו – סידור עם דא"ח יט, א. וכ"ה בלקו"ת ראה כה, ב)[101]. ועוד מצינו שענין ההשתחוואות שבשמו"ע אחר קבלת עומ"ש בק"ש בדיבור – לחזור ולקבל עול מלכות שמים (שבק"ש) בפועל ממש ובמעשה[102] (תניא ספמ"ב. וי"ל מקורו[103] בחז"ל (ברכות טו, א): "הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה וכו' יניח תפילין[104] ויקרא ק"ש **ויתפלל** וזו היא מלכות שמים שלמה")].

ומעתה, יובן מה שנסתפק בס' קנה וקנמון (ס"ג) אם המתחיל ברכות ק"ש בזמנו ומתפלל לאחר זמן תפלה, אי חשיב כתפלה בזמנה[105]. דכיון שהתחיל "הכשר דתפלה" ו"חלק **מסידור** תפלה", י"ל דכולהו בתר רישא גרירי. ומאי דמספקא לי' למר, פשיטא לי' (בקושי עכ"פ) לכ"ק אד"ש, דלא גרע מפסוד"ז, שאף הן – הכנה לתפלה, סידור שבחיו של מקום לפני שיתפלל.

ק"ש – "חלק מסידור תפלה"

יא. אלא, שבנדו"ז עדיין צ"ב, דבשלמא כשאומר ק"ש על סדר התפלה, ה"ז "חלק מסידור תפלה", והוי הכנה לתפלה, כיון שסומך גאולה לתפלה. אמנם, בנידון דידן שקורא ק"ש קטנה **לפני** תפלתו, וללא שייכות לתפלה, מאי אהני קיום מצות ק"ש, בתור מצוה בפ"ע, לזה שתפלתו תהא בגדר תפלה בזמנה[106].

ולהבין כ"ז, יש לבאר תחילה גוף הענין דקריאת ק"ש קטנה לפני התפלה. דהנה כתב אדה"ז בשולחנו (סימן ס' ס"ב), וז"ל: "אם קראה בלא ברכותי' יצא ידי"ח ק"ש, וחוזר וקורא הברכות בלא ק"ש, שברכות ק"ש אינן כברכות שאר מצות שאינן מברכין

ק"ש ואח"כ תפלה". ולריב"ל – "תפלות באמצע תקנום (בין שני ק"ש תיקנו תפלות של כל יום, פירש"י)". ומבואר, דגם לריב"ל שא"צ להסמיך גאולה לתפלה (בתפלת ערבית), מ"מ שייכת תפלה לק"ש באופן שמעיקרא כך תיקנום שיהיו "באמצע", בין ק"ש לק"ש. ומכ"ש לר"י, שצ"ל סמיכת גאולה לתפלה, "ק"ש ואח"כ תפלה". ולהעיר, ממש"כ במפרשים על אתר בסברת המחלוקת (ראה חי' רעק"א (הוצאה חדשה). ראש יוסף ד"ה במאי).

97) ראה בישראל והזמנים ע' מה שנתקשה בזה. וחזר ע"ע עוה"פ שם ע' נח. ובשיר על הלכות תפלה להראב"ן (נדפס מכת"י בשיח תפלה ע' נו) כתב רק דשכר קריאה אין לו.

98) ועצ"ע, דאף אם נאמר דסמיכת גאול"ת היא דוקא בתוך זמן ק"ש (כ"כ בש"ת פרי יצחק ח"א סוס"ה לדעת הגר"א. וכן הוכיח בקובץ עטרת ישראל ע' רנט ואילך. וראה מש"כ בזה בקובץ הארבעים ע' קד בשוה"ג) – מנ"ל דסמיכת גאול"ת מעכבת בתפלה. ואדרבה, מצינו בכ"מ שאפשר להתפלל בלי לסמוך גאול"ת (ולדוגמא, שו"ע אדה"ז ספ"ט ס"ט). וי"ל (בדוחק) ד"אין תפלתו תפלה" היינו שלא יצא ידי"ח תפלה כתיקונה, ורגיל הוא בתשובות הגאונים שכתבו בסגנון כזה. ודי"ל.

99) בכללות, בהשייכות בין (פסוד"ז, ברכות ק"ש) ק"ש ושמו"ע ע"פ דא"ח – ראה מכתב כ"ק אד"ש (דלעיל הערה *21) מ"מ וציונים לכ"מ בדא"ח. וראה גם ספר הליקוטים דא"ח-צ"ע ערך ק"ש. ולהעיר מאג"ק חט"ז ע' רצג. [ובאג"ק ח"ח ע' ח דפסוד"ז וברכות ק"ש (וכל סידור שבחיו של מקום שבשמו"ע) הוא עבודת המוח שבתפלה (שכללותה – עבודה שבלב)].

ומרומז גם בנגלה (נוסף להמבואר בפנים) במה שאמרו (ירושלמי ברכות פ"א ה"א, הובא ברש"י (ד"ה עד – ברכות ב, א. ועי"ש בראשונים) שתיקנו ק"ש לפני תפלה, כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. ועי' בשפ"ח שם מברכות כח, ב שתיקנו י"ח ברכות בשמו"ע כנגד י"ח אזכרות שבק"ש. ובשפ"ח מבאר הנ"ל ע"פ מש"כ הפנ"י בשם מקובלים שלפי כוונתו בק"ש יכוון בתפלה.

וראה מאמרי אדה"ז על מארז"ל ע' תפד "שקודם **כל תפלה** צריך לקרות ק"ש כמו שאמרו [גמ' ברכות דלקמן בפנים] ויקרא ק"ש ויתפלל" (אלא ששולל סברא זו, כיון שלא תקנו רק בשחרית ובערבית, עי"ש).

100) במכתב כ"ק אד"ש שבהערה הקודמת כותב: "וכמובן אין בזה סתירה". ובהערת כ"ק אד"ש לד"ה הקל קול יעקב (שבהקדמת אדה"ז לסידורו – כדלקמן בפנים), שנדפס בתור הקדמה למחזור השלם (הוצאת קה"ת): "וי"ל . . ואכ"מ". ובלקו"ש חכ"ב ע' 16 הערה 19: "ובמק"א מדובר ע"ד ב' הביאורים...". גם בהתוועדויות תשד"מ ח"ג ע' 1754 מצינו "שנתבאר פעם התיווך בדבר". ולע"ע צ"ע הכוונה. אלא שמפי השמועה (נזכרה בהערת המו"ל במכתב הנ"ל), שפעם ביאר כ"ק אד"ש, שמצד נה"א – עיקר התפלה הוא בשמו"ע שהו"ע השוב. ומצד נה"ב צ"ל ענין הרצוא, ולכן כל התפלה היא ביאור הק"ש, ענין הרצוא.

101) וכ"ה במאמרי אדה"ז על מארז"ל (ע' יג) בשם הפע"ח (שער הק"ש פ"ד). – והנה, בהתוועדויות שבהערה הקודמת מקשר לסיפור הגמ' (שבת לג, ב) ע"ד רשב"י ור"א בנו ש"בעידן צלויי לבשו וכו'". וכנראה, הכוונה לתוס' שם (הובא לעיל הערה 91) ד"צלויי" היינו ק"ש.

102) ומש"א בגמ' (ברכות כא, א) דתפלה לית בה מלי שמים – נתבאר באג"ק ח"ב ס"ע שדמ.

103) להעיר גם מב"ק (צב, ב): ועבדתם את ה"א זו ק"ש ותפלה. וראה פס"ד להצ"צ שלט, ג. (ולהעיר, ששתיהן מקרא אחד נפקי). והרי ועבדתם את את ה"א הו"ע קבלת עומ"ש (תניא פמ"א (נז, א)), אבל ראה לקו"ש חל"ה (דלעיל הערה 76) שבפרטיות, ועבדתם את ה"א ענינה בקשת צרכיו, וקרא ולעבדו בכל לבבכם הו"ע קבלת עומ"ש ועבודה שבלב. וראה ג"כ לקו"ש חכ"ב ע' 117 הערה 26 שמצות ק"ש נלמדת מ"ועבדת בם" ולא מ"ועבדתם" כתפלה (וכנראה הכוונה לגמ' הנ"ל, ושדרשה זו אסמכתא בעלמא, ראה גם תו"ש משפטים כג, כה אות שלז). [ולהעיר ג"כ שבסהמ"צ להרמב"ם (מ"ע י) מבאר תוכן מצות תפלה (וזמני) באמצע דבריו ע"ד מצות ק"ש. וראה מש"כ בזה בקובץ הארבעים ע' פ. קובץ הדרת מלך ע' נז].

ועוד יש להעיר מברכות י, ב ש"האוכל ושותה ואח"כ מתפלל עליו הכתוב אומר וכו' לאחר שנתגאה זה קיבל עליו מלכות שמים". ומוכח, דקבעומ"ש שייכת לתפלה ולא רק לק"ש. [ואכן י"ג בגמ' הנ"ל האוכל ושותה ואח"כ קורא ק"ש – ראה בהנסמן בעינים למשפט שם (ע' מא). שיח תפלה ע' תרכה. – וכאן המקום להעיר במש"כ המשנ"ב (ספ"ט סקכ"ב ובבה"ל ד"ה ולא) שבזקוק לאכול יקרא ק"ש קודם, וכ"ה באג"ק אדמו"ר מוהריי"צ ח"ד ע' שח (לקרות ק"ש עם תפילין). וכן עמא דבר. ואולי הוא **גם** מטעם לצאת ידי"ח תפלה מה"ת ע"י ק"ש, דהרי לגירסא דידן צ"ל דוקא תפלה. [ולהעיר מפס"ד להצ"צ (ספ"ט ד"ה על) שפת שחרית הוא אחר התפלה דוקא, ויליף לה מקרא ד"ועבדתם" (זו ק"ש ותפלה) הנ"ל. וראה בהנסמן בתו"ש הנ"ל]. וראה עד"ז בש"ת קרן לדוד סכ"א לומר תפלה קצרה. וראה בהנסמן באשי ישראל פי"ג סכ"ז. ועד"ז מצינו בנוגע לאיסור עסק בצרכיו קודם תפלה, שיש מקילין לאחרי שאמרו ברכות, אף שאינו נכון – ראה שו"ע אדה"ז ספ"ט ס"ד. (וי"ל, דבאיסור שאילת שלום שהוא משום הקדמת כבודו של בשר ודם לכבודו של מקום מובנת הסברא להתיר, אף שלהלכה לא קי"ל כן, כיון שעיקר כבודו של מקום הוא תפלת י"ח – שו"ע אדה"ז שם ס"ג. אמנם, באיסור עסק בצרכיו שאיסורו בכדי שלא יפנה לבו לשום דבר עד שיתפלל, צ"ל דלסברא זו ה"ז בכלל תפלה). ואכ"מ].

וראה גם שו"ת ברכת אברהם (לר"א בן אברהם) סל"ד: "כוונת הק"ש (ד)היא בכוונת התפלה לקבול מלכות שמים . . (ו)ענין אחד הוא לק"ש ולתפלה שהכל דבור לפני הקב"ה וצריכין כוונה אחת".

104) מה שלא הוזכר ציצית (ובפרט להדעות (ראה לעיל הערה *87) שהיא חלק ממצות ק"ש) – ראה לקו"ש חל"ג ע' 154. וש"נ. [ולכאו' קושיא זו היא בפרט לפמש"כ בתנדבא"ר סכ"ו שנתנו פ' ציצית אצל עומ"ש שהיא חמורה, שקלה שבמצות (ציצית) ה"ה כחמורה (קבלת עומ"ש)). ומשמע **קצת**, דגם פ' ציצית שייכת לקבלת עומ"ש]. וצע"ק מתו"א בשלח סא, ד.

105) באו"א מבוטשאטש (סוס"י נח) דכשהתחיל ברכות ק"ש קודם ד' שעות גומר לאח"ז אותה ברכה. אבל במהדו"ת להנ"ל (שם) כתב, די"ל דאפי' אמר פסוק ראשון של ק"ש בזמנה (או קודם ד"ש) יכול לומר ברכות ק"ש אח"כ, שהברכות טפלות לק"ש (וכבהערה *108). וצ"ע דעתו בנוגע לתפלה, על סמך ברכות ק"ש בזמנה (שבתפלה עצמה ס"ל דסגי כשהתחלתה בזמנה, כנ"ל בפנים ס"ח).

106) ואף שנת"ל (הערה *87) שק"ש עצמה ג"כ

אותן אלא עובר לעשייתן, שהרי אינו מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרות את שמע, וכמו שנתבאר בסי' נ"ט".

ובהשקפה ראשונה נראה מדבריו, שברכות ק"ש אינן ברכות המצות, כי אם "ברכות בפני עצמן הן, ותיקנו לברך אותן לפני ק"ש" (שו"ע אדה"ז סנ"ט ס"ד), וכדעת הרשב"א (ד"ה ושמע מינה — ברכות יב, א. שו"ת הרשב"א ח"א סמ"ז וסשי"ט), וכמצויין במראי מקומות שבצד הגליון.

אמנם, כד דייקת שפיר, מוכרח לומר[107], דלדידן באמת ה"ה בגדר ברכת המצות, אלא ש"אינן דומות לשאר ברכת המצות" (שו"ע אדה"ז שם), "אינן כברכות שאר המצות" (שו"ע אדה"ז סימן ס הנ"ל). והיינו, שלענין זה שצריך לברך עובר לעשייתן, אין זה כברכות שאר המצות.

ומכיון שכן, אתי שפיר, שגם כשקורא ק"ש קטנה ה"ז "חלק **מסידור** תפלה", דכשאומר לאח"ז ברכות ק"ש בסדר תפלתו, ה"ה מקיים בברכות אלו ברכות המצות, כיון שלא נאמר בהן דין עובר לעשייתן. ולענייננו, כשקורא ק"ש קטנה בזמנה, שפיר אפ"ל שעוסק בהכנה (והתחלה) דתפלה[108], ונחשבת תפלתו כתפלה בזמנה*[108]. וזהו תורף דברי כ"ק אד"ש במכתב הנ"ל: "לדעתי לא נכון הדבר [להתחיל ברוך שאמר אחר חצות], כי אף שיש ליישב הדבר ע"פ דין בקושי עכ"פ, כיון שקורא ק"ש קטנה וכו' [וה"ז כהתחלת תפלה בזמנה] אבל במחנו בטח יש להתחשב עם הענין דמה יאמרו הבריות, וכמובן שאין זה דומה אם מתחילים [להתפלל][109] בעוד מועד [בזמנה] ומתפללים כל העת [שאין כאן הפסק בתפלה] אלא שבדרך ממילא מגיעים לברוך שאמר בחצות, דאז עכ"פ עסקו בענין התפלה וההכנה לזה מקודם [ומכיון ש"מתפללים כל העת" מבלי הפסק, מיקרי תפלתו "תפלה בזמנה"], משא"כ בנדון דידי' שהוא הקורא בתורה [לאחרי קריאתו ק"ש קטנה] שאין לזה שייכות לתפלה והכנתה [וקשה להתיר בנדו"ז — שיש הפסק באמצע[110] — ולהחשיב תפלתו כתפלה בזמנה]".

ובלשונו הזהב של אדה"ז: "הנה אתם ראיתם פירוש מאמר אחד מספרים הידועים, לדוגמא ולאות, כי גם כל המאמרים התמוהים יש להם פירוש וביאור היטב"

סיכום:

נתבאר, שבאמירת ק"ש קטנה לפני התפלה, ה"ז כאילו מתחיל בתפלתו (וע"ד פסוד"ז שנתקן כהכנה לתפלה (ס"ט)), כי ברכות ק"ש ה"ה "חלק מסידור תפלה" מצד סמיכת גאולה לתפלה (ס"י). וגם באמירת ק"ש קטנה **לפני** התפלה, ה"ז שייך לתפלה, כי ברכות ק"ש שלאח"ז חלים למפרע על ק"ש קטנה (סי"א).

אתה הראת לדעת, שדבריו הקדושים — למרות התמיהה בהשקפה ראשונה — מתפרשים בפשטות. ואדרבה, שלאחרי העיון מתברר שבאמת הי' אפשר "ליישב הדבר ע"פ דין" בכמה אנפי', ובדיוק ובהדגשה נבחר טעם זה — למרות ה"קושי" שבדבר — כי, דוקא לסברא זו, יוצא שהתפלה לאחר חצות דינה כתפלה בזמנה ממש (כנ"ל ס"ח).

ובלשונו הזהב של אדה"ז (אגה"ק סכ"ה): "הנה אתם ראיתם פירוש מאמר אחד מספרים הידועים, לדוגמא ולאות, כי גם כל המאמרים התמוהים יש להם פירוש וביאור היטב ליודעי חן". ואף כי מי הוא ואיזהו אשר ערב לבו לגשת להשיג אפי' חלק אחד מני אלף מכוונתו הטהורה של נשיא דורנו כ"ק אד"ש ובודאי יש בה עומקא בתר עומקא, ודא מוחא לדא וכו' — מ"מ, דעת לנבון נקל, שלכל לראש מוטלת החובה לנסות עד כמה שאפשר להבין ולהשיג פשוטן של דברים, "ואם הוא רק מכם הוא, למה שאין אתם יגעים בתורה". אלא שכדרכו של כ"ק אד"ש (וכדרכן של ראשונים כמלאכים), משתמש הוא ב"יסוד הצמצום", וקיצר דבריו ביותר, ותוך כדי כך "מבליע" כבדרך אגב חידושים עצומים. ודו"ק.

שייכת לתפלה (וראה גם הערה 99 בסופה) — מ"מ, כ"ז רק משום סמיכות גאול"ת — ק"ש לתפלה (ובסגנון אחר: באופן שק"ש היא הכנה לתפלתו). משא"כ כשקוראה בפ"ע, לכאורה אין לזה שייכות עם תפלתו.

107) בהבא לקמן — ראה חקרי הלכות ח"א (סי' ס ס"ב). קובץ שערי ציון ע' קח ואילך. וראה גם חקרי הלכות שם (סנ"ט ס"ד). קובץ עטרת ישראל ע' רנט ואילך. קובץ הארבעים ע' צא ואילך. ישראל והזמנים ע' מו. [ועיג"כ שיח תפלה ע' רפ ואילך. ילקוט יוסף (שארית יוסף ח"ב) ע' קכח. וש"נ. (אבל לא בדעת אדה"ז)]. ואכ"מ. והדברים עתיקים.

ובכהנ"ל מבואר (אף כי בסגנון אחר (ובאו"א) בכ"א מהם), דבברכות ק"ש יש גם משום ברכות בפ"ע (ברכת השבח), וגם משום ברכת המצות (הכנה לק"ש, מעין ק"ש). ובלשון הרב (לקו"ש ח"י"ד ע' 21 הערה 5): אף "דלכאורה אין להם שייכות כלל עם ק"ש כמ"ש הרשב"א ושאר פוסקים" — מ"מ הרי נתקנו כברכות ק"ש לפני' ולאחרי' (וע"ז יבוא האדם לעבודת הק"ש — ראה תניא פמ"ט). עכלה"ק. וראה לעיל הערה 92.

108) נוסף לכך: שי"ל שמקיים ע"י מצות תפלה מה"ת (כדלעיל הערה 90); ושנקראת בשם "תפלה" ו"צלותא" (כדלעיל הערה 91); ונתקנה כהכנה לתפלה (כנ"ל בפנים ס"ט (ע"פ דא"ח) ובהערה 99 (ע"פ נגלה)); ואדרבה — היא **עיקר** התפלה (כנ"ל בפנים ס"ט (ע"פ דא"ח)); ושתיהן נלמדות מפסוק אחד (כדלעיל הערה 103); וכוונה אחת לשתיהן (שם); ומצד פרשת ציצית שייכת גם ק"ש **מצ"ע** לסמיכת גאולה לתפלה (כדלעיל הערה *87). [ולהעיר שמנהגנו (למרות מש"כ בשו"ע אדה"ז סמ"ו ס"ט) לקרות גם פ' ציצית בק"ש קטנה (היום יום — י"ז אייר). אלא שאי"ז מעלה ארוכה שהרי בק"ש קטנה אינה נסמכת לתפלה, וכנ"ל הערה 106]. ועוד יש להעיר בהשייכות דק"ש ותפלה, שק"ש היא ג"כ כנגד תמידין (ילקוט שמעוני ואתחנן רמז תתלה). ועפ"ז מבאר בציונים לתורה (כלל לז) מה שי"א שיש תשלומין לק"ש כמו בתפלה.

ועפ"ז מובן מש"כ בשו"ע אדה"ז (ספ"ט ס"א — הנ"ל בהתחלת דברינו) "צריך ליזהר בחורף להשכים להתפלל בענין שיגמרו תפלת י"ח קודם שליש היום **אע"פ שכבר קראו ק"ש בעונתה קודם התפלה**", דלכאו' מאי קמ"ל, דמהיכא תיסק אדעתין שבקרא ק"ש בעונתה א"צ להתפלל בזמנה. ולהנ"ל א"ש טובא. ומ"מ, משום גודל יקרת ערך מעלת ההכנה וכוונת התפלה סומכין בפועל על השיטות דגם בכה"ג מיקרי תפלה בזמנה (וכמשנ"ת הטעם לזה בהערות 71-70). ולהעיר גם מאג"ק ח"ט ע' קמב: "לא נ"ל כלל סדר כזה [להתחיל להתפלל בחצות] (אף שבודאי אמר ק"ש לפנ"ז)". וי"ל דגם כאן קמ"ל כנ"ל, דאל"ה מאי אשמועינן.

*108) להעיר ממש"כ **עד"ז** בשו"ת שערי צדק (סי"ז בסופו), שאם קרא ק"ש קטנה (בזמנה) שוב מותר לומר ברכות ק"ש אפי' אחר ד' שעות. ומש"א שברכותיו לבטלה — היינו כשעבר על זמן ק"ש. וזהו כוונת חז"ל (ברכות י', ב): הקורא ק"ש (עצמה) מכאן ואילך (לאחרי זמנה) לא הפסיד הברכות (ולדעת השו"ע — היינו עד ד' שעות). אבל כשקורא בזמנו, מותר לברך גם אח"כ. וכ"מ קצת מלשון השו"ע (ודאדה"ז) או"ח סנ"ח ס"ו (ס"י) "עברה שעה ד' **ולא קרא**". ואכ"מ. [ובגוף סברתו — ראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' ס].

ויש לקשר להמבואר בפנים, ע"פ הסברא (הובא לעיל הערה 87 בסופה) שעיקר קביעות **זמן** תפלה היא משום סמיכת גאול"ת, וכל שעדיין יכול לסמוך גאול"ת מיקרי תפלה בזמנה.

109) והיינו גם לפני ברוך שאמר — ראה לעיל הערה 72. וש"נ.

110) ורק "בקושי עכ"פ" יש להתיר, דסו"ס גם כשיש הפסק, קאי ברכות ק"ש על הק"ש שלפנ"ז. כנ"ל בפנים.